

◆ સૂચના ◆

‘કોડિયું’ દરેક મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તા. ૨૫ સુધીમાં અંક ન મળે તો ટપાલમાં તપાસ કર્યા પછી જ કાર્યાલયને જણાવવું.

પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહકનંબર અવશ્ય લખવો. સરનામામાં ફેરફાર થાય તો કાર્યાલયને તરત જાણ કરવી.

કોઈ પણ મહિનાથી ગ્રાહક બની શકાય છે. લવાજમ મ.ઓ. અથવા ડિમાન્ડડ્રાફ્ટથી સ્વીકારવામાં આવે છે.

◆ લેખ મોકલવા માટે ◆

‘કોડિયું’ કાર્યાલય,
લોકભારતી, સણોસરા,
જિ. ભાવનગર ૩૬૪૨૩૦
kodyusanosara@gmail.com

◆ લવાજમ અને

અંક વિષેની ફરિયાદ

માટે પત્ર વ્યવહાર

શ્રી રવિભાઈ પંડ્યા
(મો. ૯૮૨૪૮૧૨૫૬૫)
ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ લોકશાળા,
મુ. આંબલા- ૩૬૪૨૧૦
pandyavrp532@gmail.com

◆ લેખકોને ◆

શિક્ષણ, ગ્રામવિકાસ તથા પુનર્ગઠન અંગેના લેખો આવકાર્ય છે.

અહીં લેખોમાં રજૂ થયેલા વિચારોની જવાબદારી લેખકની છે.

◆ લવાજમ ◆

વાર્ષિક રૂ. ૧૫૦/-
ડિપોઝિટ યોજના રૂ.૧૮૦૦/-

કોડિયું

વર્ષ : ૭૨

જુલાઈ : ૨૦૧૯

અંક : ૧૨

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખનું નામ	લેખકનું નામ	પાના નં.
૦૧	અધ્યાત્મના પાયા	- ભાણદેવજી	૪૯૩
૦૨	ગાંધીજીનું ભજન	- દિનુ ચુડાસમા	૫૦૦
૦૩	ગાંધીજી ઉપર જહોન રસ્કિનનો પ્રભાવ	- હિરજી નાકરાણી	૫૦૨
૦૪	આ પણ રાષ્ટ્રપ્રેમ છે	- મનસુખ સલ્લા	૫૦૬
૦૫	દેવદૂત જેવા ડો. ત્રિવેદીસાહેબ	- પ્રવિણ મહેતા	૫૦૮
૦૬	એક તીર્થ	- સુમેઘા પંચોળી	૫૦૯
૦૭	વાહ ! ખરું કહેવાય - મધની ખેતી ?	- હિરજી ભીંગરાડિયા	૫૧૩
૦૮	શિક્ષણના સુખનો ષટ્કોણ	- રણછોડ શાહ	૫૧૭
૦૯	ગૌ-માતા	- હિંમતલાલ ગાંધી	૫૨૦
૧૦	ગાંધીજીનો શિક્ષણ વિચાર	- પ્રવીણ કુકડિયા	૫૨૪
૧૧	સંસ્થા સમાચાર	- પ્રશાંત મહેતા	૫૨૬

આઘતંત્રીઓ :

સ્વ. શ્રી નાનાભાઈ ભટ્ટ
સ્વ. શ્રી મનુભાઈ પંચોળી
સ્વ. શ્રી મૂળશંકરભાઈ ભટ્ટ
શ્રી અનિલભાઈ ભટ્ટ

તંત્રી :

ડૉ. અરુણ દવે
(મો. ૯૪૨૬૪૬૧૨૭૭)

સહતંત્રી :

શ્રી જુગલકિશોર વ્યાસ
(મો. ૯૪૨૮૮૦૨૪૮૨)

સંપાદક-મંડળ :

ડૉ. ભદ્રાયુ વચ્છરાજાની
(મો. ૯૮૯૮૯૨૦૩૩૩)
ડૉ. સંજય તલસાણિયા
(મો. ૯૪૨૭૬૬૮૦૮૩)
શ્રી પ્રશાંત મહેતા
(મો. ૯૮૭૯૪૦૭૫૮૨)

મુદ્રક-પ્રકાશક :

શ્રી સુરસંગભાઈ ચૌહાણ
(મો. ૯૯૨૫૬૩૨૩૦૪)

માલિક :

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ ટ્રસ્ટ

મુદ્રણ-સ્થાન :

ચામુંડા પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
રેલ્વે સ્ટેશન રોડ, સોનગઢ,
ફોન : ૨૮૪૬-૨૪૪૦૫૦

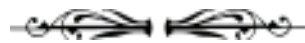
પ્રકાશન-સ્થળ :

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, આંબલા,
ફોન : ૦૨૮૪૬-૨૪૪૧૧૮

તંત્રી સ્થાનેથી...

મહુવા-તળાજા વિસ્તારમાં થઈ રહેલાં યૂનાના પથ્થરની ખાણખોદના કામના સંદર્ભે હાઈકોર્ટ દ્વારા એક નિષ્ણાત વૈજ્ઞાનિકોની સમિતિની રચના કરાઈ છે. આ સમિતિના સભ્યોએ આ ખાણ ખોદકામની કૃષિક્ષેત્રે થનારી અસરો સંદર્ભે એક વૈજ્ઞાનિક-અભ્યાસ કરીને અહેવાલ તૈયાર કરવાનો છે. સમિતિના સભ્ય તરીકે મારે એ વિસ્તારમાં ફરવાનું, સંબંધિતોને મળવાનું અને આ સંદર્ભે અભ્યાસ કરવાનું થયું. પ્રાથમિક તપાસમાં જે જાણ્યું એથી હૃદય વલોવાઈ ગયું. આપણે માણસો વિકાસના નામે પ્રાકૃતિક સંપદાનું અતિશોષણ કરીને કેટલો મોટો અપરાધ કરી રહ્યા છીએ એ નજરો-નજર અનુભવ્યું. દરિયાના અમાપ પાણીની ગુરુત્વાકર્ષણીય દબાણની અને વ્યાપકતાની અસરથી કાંઠા વિસ્તાર તરફ ખારાશ વધી રહી છે. આ ખારાશ આપણે કાંઠા વિસ્તારના મીઠાં પાણીને ઉલેચી નાખ્યાં હોવાથી વધારે ઝડપથી પ્રસરી રહી છે. નાળિયેરી, આંબા, ચીકુ વગેરેથી આચ્છાદિત લીલીછમ ધરતી સુકાઈ રહી છે. આ ખારાશને રોકવા પ્રકૃતિએ કમાલની રચના કરી છે. દરિયાકાંઠે જ આ ખારાશને અટકાવી દેવા અને શોષી લેવા વર્ષોના કમબદ્ધ વ્યવસ્થાપનથી યૂનાના પથ્થરોની આડશ ઊભી કરી આપી છે. યૂનાના પથ્થરોની આ દીવાલો દરિયા અને કાંઠાની વનરાજી વચ્ચે અડીખમ ફરજ બજાવે છે. હવે જો બસ્સો-પાંચસો ફૂટના ખોદકામ કરીને આપણા વિકાસ માટે આ યૂનાની દીવાલો આખે આખી ઉપાડી લેશું તો દરિયાનાં ખારાં પાણી ક્યાંય દૂર સુધી સટોસટ બેરોક દોડ્યાં આવશે અને આ જમીનને નકામી કરી મૂકશે. આજની તારીખે જ આ વિસ્તારમાં પીવાનું પાણી નર્મદાથી પહોંચાડાય છે, ત્યારે જો આ રક્ષક દીવાલો જ ઉપડી જશે તો જે પરિસ્થિતિ ઊભી થશે તે સર્વાંશે સર્વનાશને જ નોતરશે. ‘પાણીએ પ્રાણ છે’ જેવાં સૂત્રો પોકારતાં પોકારતાં આપણે આપણા પગ ઉપર જ કુહાડા મારી રહ્યાં છીએ. અબજોના આંકડાઓથી વ્યવહાર કરતી સરકાર અને ઉદ્યોગપતિઓ અંતે તો આ બધું આપણાં માટે કરે છે તેવી સ્પષ્ટતા કરે છે, ત્યારે આપણે ભેગાં થઈને એટલું કહી શકીએ કે “અમારે આવો વિકાસ જોઈતો નથી.” કીડીને કણ અને હાથીને મણ મળી રહે તેવા પ્રાકૃતિક વ્યવસ્થાપનને તોડીનેઆપણું વિકાસલક્ષી વ્યવસ્થાપન સંપૂર્ણ વિનાશલક્ષી સાબિત થવાનું છે. વળી, દલીલો એવી થાય છે કે અમારે જમીનનાં ઉપરના પડની જરૂર નથી, અમારે તો અંદરની ખનીજ જોઈએ છે. તેને એવો જવાબ આપી શકાય કે “એક શેર માંસ લેવાની છૂટ, પણ લોહીનું એક ટીપું લીધા-પાડ્યા વગર !” ની જેમ “તમને અંદરથી યૂનો લેવાની છૂટ પણ જરાયે પ્રાકૃતિક સંપદાનો ભોગ લીધા વગર !” યૂનો, દરિયો અને પ્રકૃતિને પ્રગટવાનારી કુદરતે જ માણસને પણ પ્રગટાવ્યો છે, ત્યારે ક્યાં અને કોને ફરિયાદ કરવી ?

— અમીત વાં

અધ્યાત્મપથ પર પ્રગતિ કરવા માટે સાધકમાં કેટલાંક પાયારૂપ તત્ત્વો હોવાં જોઈએ. આ પાયારૂપ તત્ત્વો દ્વારા જ સાધકની આધ્યાત્મિક ભૂમિકા બને છે. આ પાયારૂપ તત્ત્વો વિના સાધક અધ્યાત્મપથ પર નિશ્ચયાત્મક પ્રગતિ કરી શકતો નથી. કોઈ પર્વતારોહક એવરેસ્ટ શિખર પર ચઢવા ઈચ્છે તો તે માટે તેનામાં અનેકવિધ યોગ્યતા હોવી જોઈએ અને તેણે અનેકવિધ તૈયારીઓ પણ કરી હોવી જોઈએ. આવી પાયાની યોગ્યતા તથા તૈયારી વિના પર્વતારોહક એવરેસ્ટ શિખર પર પહોંચી શકે નહિ. તે જ રીતે જે સાધક અધ્યાત્મના એવરેસ્ટ પર આરોહણ કરવા ઈચ્છે તેનામાં પણ કેટલીક પાયાની ભૂમિકા હોવી જોઈએ. આ પાયારૂપ તત્ત્વોને ‘અધ્યાત્મના પાયા’ કહે છે. આ અધ્યાત્મભવનના છ પાયા છે.

(૧) શ્રદ્ધા (૨) અભીપ્સા (૩) સમર્પણ (૪) ઈનકાર (૫) શુચિતા (૬) જાગૃતિ.

(૧) શ્રદ્ધા :

જીવનનું સ્વરૂપ અતિ ગહન અને રહસ્યપૂર્ણ છે. જીવનના સ્વરૂપને સમજવા માટે માનવી પાસે બે સાધનો છે : જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને બુદ્ધિ.

માનવી જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા પ્રત્યક્ષ પદ્ધતિથી જીવન અને અસ્તિત્વનું જ્ઞાન મેળવે છે, પરંતુ જ્ઞાનેન્દ્રિયોની શક્તિ ઘણી મર્યાદિત છે. જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા બધું જ્ઞાન મેળવી શકાતું નથી. જે જ્ઞાન જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા નથી મળતું તેને માનવ બુદ્ધિ દ્વારા પામવાનો પ્રત્યન કરે છે. માનવ બૌદ્ધિક વિચારણા દ્વારા અનુમાન પદ્ધતિથી જ્ઞાન મેળવે છે.

જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા મળેલું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. બુદ્ધિથી મળેલું જ્ઞાન પરોક્ષજ્ઞાન છે. જ્ઞાનનો ત્રીજો પ્રકાર પણ છે. જે અપરોક્ષ જ્ઞાન છે. આપણી ચેતનાના બુદ્ધિથી ઉપરનાં સ્તરો પણ છે, જે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં ઉચ્ચતર કારણો છે અને બુદ્ધિને અગમ્ય તેવું અપરોક્ષ જ્ઞાન આ કારણો દ્વારા મેળવી શકાય છે. આ ઉચ્ચતર કારણો અંતઃસ્ફુરણા, તાદાત્મ્ય કે અતીન્દ્રિય દર્શન દ્વારા ઉચ્ચસ્તરીય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.

જુલાઈ: ૨૦૧૯

અધ્યાત્મનું સમગ્ર ક્ષેત્ર આ પ્રકારના ઉચ્ચ સ્તરીય જ્ઞાનનું ક્ષેત્ર છે. આત્મા કે પરમાત્માને જ્ઞાનેન્દ્રિયો કે બુદ્ધિથી જાણી શકાય નહિ, છતાં તેનો અપરોક્ષ અનુભવ શક્ય છે.

પ્રશ્ન એ છે કે જ્યાં સુધી તેને જાણીએ નહિ ત્યાં સુધી તેને માનીએ કેમ? અને જ્યાં સુધી તેને માનીએ નહિ ત્યાં સુધી તેને પામવાની યાત્રાનો પ્રારંભ થાય કેવી રીતે? જ્યાં સુધી તરતાં આવડે નહિ ત્યાં સુધી પાણીમાં પડાય કેમ? અને જ્યાં સુધી પાણીમાં પડીએ નહિ ત્યાં સુધી તરતાં આવડે કેમ? આ ગૂંચનો ઉકેલ શો?

આ ગૂંચનો એક જ ઉકેલ છે. જેણે તરતાં શીખવું હોય તેણે તરતાં શીખ્યા પહેલાં જ પાણીમાં પડવું જ પડે અને પાણીમાં પડ્યા પછી જ તરતાં આવડે. તે જ રીતે પરમાત્માને પામ્યાં પહેલાં જ તેને માની શકાય અને માન્યા પછી જ અધ્યાત્મ યાત્રાનો પ્રારંભ થાય છે. જેની સાબિતી નથી અને તેમાં માનવું તેનો સ્વીકાર કરવો તે છે-શ્રદ્ધા.

શ્રદ્ધા અંતરાત્મામાં રહેલું સહજ જ્ઞાન છે. શ્રદ્ધા આંતરપ્રતીતિ છે. કોઈ તથ્યને સાબિત કરવા માટે પ્રત્યક્ષ કે અનુમાન પ્રમાણ ન મળે અને છતાં આંતરિક રીતે એમ અનુભવાય કે આ સત્ય છે, આ આંતરપ્રતીતિને શ્રદ્ધા કહે છે. અંતરાત્માને જેની પ્રતીતિ થાય છે, તે જ્ઞાનેન્દ્રિયો જાણી શકતી નથી. બુદ્ધિ સમજી શકતી નથી. છતાં અંદર રહેલ ચૈતન્ય એમ સાક્ષી પૂરે છે, “હા, હું જાણું છું, આ આમ છે.” આમ શ્રદ્ધા મસ્તિષ્કમાંથી નહિ, પણ હૃદયમાંથી આવે છે. શ્રદ્ધાનું દર્શન સીધું-અપરોક્ષ પ્રકારનું છે. તેથી શ્રદ્ધા તર્ક કરતી નથી, પ્રમાણો માંગતી નથી. તે માત્ર અનુભવે છે અને સ્વીકારે છે. શ્રદ્ધાને તર્કની પ્રણાલીમાં બાંધી શકાય તેમ નથી, કારણ કે તે તર્ક કરતાં વધુ ઉચ્ચતર ચેતનાનું સત્ય છે.

ઉર્ધ્વચેતનાનું એક કિરણ સાધકની ચેતનામાં ઊતરી આવે છે અને સાધકની ચેતનાને ઉર્ધ્વચેતનાનો અણસાર આપે છે, તેને પ્રતીતિ આપે છે, તે છે શ્રદ્ધા.

શ્રદ્ધાની ત્રણ ભૂમિકાઓ છે-

(૧) આત્મવચનમાં શ્રદ્ધા:

આ શ્રદ્ધાની પ્રથમ ભૂમિકા છે. આ ભૂમિકામાં સાધક અન્યના અનુભવોને સ્વીકારે છે અને તેને આધારે શ્રદ્ધા રાખે છે. સાધક કહે છે, “ભલે મેં ઈશ્વર જોયો કે અનુભવ્યો નથી, પરંતુ ગીતા કહે છે તેથી હું સ્વીકારું છું કે ઈશ્વર છે.”

(૨) આંતરપ્રતીતિમાં શ્રદ્ધા:

શ્રદ્ધાની આ ભૂમિકામાં સાધકને કાંઈક ઝલક મળે છે. અંતરાત્માને અણસાર મળે છે અને તેને આધારે તે શ્રદ્ધા મૂકે છે.

(૩) અનુભૂતિજન્ય શ્રદ્ધા:

જેને દૃઢ અનુભૂતિ હોય છે અને જે કહે છે, ‘હા, મેં જોયું છે કે આ આમ છે’ તેની શ્રદ્ધા આ તૃતીય ભૂમિકાની સર્વોચ્ચ શ્રદ્ધા છે. મીરાં અને આંડાલની શ્રદ્ધા આવી શ્રદ્ધા છે.

શ્રદ્ધાનાં આઠ સ્વરૂપ છે.

- (૧) પરમ તત્ત્વમાં શ્રદ્ધા: આત્મા, પરમાત્મા કે બ્રહ્મતત્ત્વ છે, તેવી શ્રદ્ધા તે પરમતત્ત્વમાં શ્રદ્ધા છે.
- (૨) અધ્યાત્મમાં શ્રદ્ધા: તે પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિમાં જ જીવનની કૃતાર્થતા છે તેવી શ્રદ્ધા તે અધ્યાત્મમાં શ્રદ્ધા છે.
- (૩) પ્રાપ્તિમાં શ્રદ્ધા: તે પરમતત્ત્વને પામી શકાય છે, તેવી શ્રદ્ધા તે પ્રાપ્તિમાં શ્રદ્ધા છે.
- (૪) કૃપામાં શ્રદ્ધા: પરમાત્મા કૃપાળુ છે અને તેની કૃપા જીવનમાં કામ કરે છે તેવી શ્રદ્ધા તે કૃપામાં શ્રદ્ધા છે.
- (૫) શાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા: વેદ ઉપનિષદ, ગીતા ભાગવત આદિ ગ્રંથોમાં શ્રદ્ધા તે શાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા છે.
- (૬) ગુરુમાં શ્રદ્ધા: ગુરુતત્ત્વમાં અને પોતાના ગુરુમાં શ્રદ્ધા તે ગુરુમાં શ્રદ્ધા છે.
- (૭) સાધનામાં શ્રદ્ધા: પોતાની સાધનપદ્ધતિમાં શ્રદ્ધા તે સાધનામાં શ્રદ્ધા છે.
- (૮) પોતાનામાં શ્રદ્ધા: મને ભગવાન મળશે તેવી શ્રદ્ધા તે પોતાનામાં શ્રદ્ધા છે.

અધ્યાત્મના પથ પર શ્રદ્ધા વિના એક ડગલું પણ આગળ ચાલી શકાય તેમ નથી. તેથી જ ભગવાન ગીતામાં કહે છે:

૪૯૪

શ્રદ્ધાવાંલ્લભતે જ્ઞાનં । અને સંશયાત્મા વીનશ્યતિ ।

૨. અભીપ્સા :

જ્યારે સાધકના ચિત્તમાં શ્રદ્ધા પ્રતિષ્ઠિત થાય ત્યારે અભીપ્સાનો ઉદય થાય છે. જ્યારે સાધક અધ્યાત્મમાં શ્રદ્ધા સેવતો થાય ત્યારે તેના ચિત્તમાં અધ્યાત્મપથ પર ચાલવાની ઝંખના પ્રજ્વલિત થાય છે. આ ઝંખના તે જ અભીપ્સા છે.

અભીપ્સા એટલે અંતરાત્માનો પરમાત્મપ્રાપ્તિ માટેનો પુકાર. સ્વરૂપથી ચ્યુત થયેલો અંતરાત્મા ફરીથી પોતાના નિજસ્વરૂપને પામવા ઝંખે છે, ભગવાનથી વિખૂટો પડેલો જીવ ફરીથી ભગવાન પાસે પહોંચવા ઝંખે છે. આ ઝંખના તે જ અભીપ્સા છે. માનવહૃદયમાં પરમાત્માને પામવાની એક અગ્નિશિખા સળગી રહી છે. આ અગ્નિશિખા તે જ અભીપ્સા છે.

અભીપ્સા = અભિ + ઈપ્સા. ઈપ્સા એટલે મેળવવાની ઈચ્છા. પરંતુ ભગવત્ પ્રાપ્તિની ઈચ્છા અન્ય ઈચ્છાઓથી તદ્દન જુદા પ્રકારની છે, તેનું સ્વરૂપ જ ભિન્ન છે. તેથી માત્ર ઈપ્સા નથી, પરંતુ અભીપ્સા છે.

ઈચ્છા અને અભીપ્સામાં છ ભેદ છે.

- (૧) અભીપ્સા અંતરાત્માની પરમાત્મા માટેની ઝંખના છે. અભીપ્સા અંતરાત્માનો સ્વરૂપગત ધર્મ છે. ઈચ્છા અહંકારની ઝંખના છે. અહંકાર અજ્ઞાનજન્ય છે, તેથી ઈચ્છા અજ્ઞાનજન્ય જ હોય છે.
- (૨) અભીપ્સાનું મુખ અને ગતિ ભગવાન તરફ છે. ઈચ્છાનું મુખ અને ગતિ અહંકારની પુષ્ટિ તરફ હોય છે.
- (૩) અભીપ્સા જીવનની સાર્થકતા-કૃતાર્થતા સુધી પહોંચાડે છે. ઈચ્છા સાર્થકતા-કૃતાર્થતા સુધી કદી પહોંચાડી નહિ.
- (૪) અભીપ્સા સમર્પણ તરફ દોરી જાય છે. અભીપ્સા દ્વારા અંતરાત્મા પોતાની જાત ભગવાનને અર્પિત કરે છે. ઈચ્છા પોતાની જાતને સાચવવાની-બચાવવાની ક્રિયા છે. ઈચ્છા સમર્પણની વિરોધી ક્રિયા છે. અભીપ્સા આપવાની અને ઈચ્છા મેળવવાની ક્રિયા છે.
- (૫) અભીપ્સા પ્રકાશનો તણખો છે અને મહાપ્રકાશ

ઝોડિયું

તરફ દોરી જાય છે. ઈચ્છા અંધકારથી અંધકાર તરફની યાત્રા છે.

(૬) અભીપ્સા વિનાનું જીવન પશુતા છે. ઈચ્છામુક્ત જીવન દિવ્યતા છે.

અભીપ્સા સાધકની અધ્યાત્મયાત્રાને ગતિ આપનાર તત્ત્વ છે. અભીપ્સા વિના અધ્યાત્મયાત્રા લાંબો સમય ચાલી શકે નહિ. અભિપ્સા, અંતરાત્માને પરમાત્મા તરફથી મળેલું અમૂલ્ય વરદાન છે. જો અંતરાત્મામાં અભીપ્સા હોત જ નહિ તો તેના ઉગારનો કોઈ ઉપાય જ ન રહેત, તો તે પરમની યાત્રાએ નીકળે જ નહિ અને પરમને પામે જ નહિ. અહંકારના અગણિત ધમપછાડા છતાં અંતરાત્મા પરમાત્માને પામ્યા વિના કદી સંતુષ્ટ થશે નહિ - થઈ શકે નહિ.

પ્રત્યેક જીવમાં અભીપ્સા તો હોય જ છે, પરંતુ તે જ્યાં સુધી પડદા પાછળ ઢંકાયેલી હોય છે, ત્યાં સુધી સાચા અર્થમાં કાર્યાન્વિત થતી નથી. જ્યારે પ્રચ્છન્ન અભીપ્સા પ્રગટ થાય છે ત્યારે વ્યક્તિ સાધક બને છે અને તેની અધ્યાત્મયાત્રાનો પ્રારંભ થાય છે.

અભીપ્સા જેટલે અંશે વિશુદ્ધ હોય તેટલે અંશે સાધકની અધ્યાત્મયાત્રા વેગમાન બને છે. અભીપ્સાનું વિશોધન થતાં અભિપ્સાના સ્વરૂપમાં પાંચ ફેરફારો થાય છે.

- (૧) સંકીર્ણ અર્થાત અનેકવિધ ઈચ્છાઓથી દુષિત અભીપ્સા એકાગ્ર બને છે.
- (૨) મંદ અભીપ્સા તીવ્ર બને છે.
- (૩) અજાગૃત અભીપ્સા જાગૃત બને છે.
- (૪) આંશિક અભીપ્સા સમગ્ર બને છે.
- (૫) કષ્ટપ્રદ અભીપ્સા આનંદયુક્ત ઝંબના બને છે.

એવું પણ જોવામાં આવે છે કે સાધકની અભીપ્સા અંત સુધી પ્રજ્વલિત રહેવાને બદલે મંદ બની જતી હોય છે. અભીપ્સા મંદ બની જવાનાં છ કારણો છે.

- (૧) થાક (૨) ધૈર્યનો અભાવ (૩) ઉંમરની અસર
- (૪) વૈફલ્ય (૫) માર્ગાન્તર (૬) મિથ્યા સંતોષ

અધ્યાત્મપથની યાત્રામાં અભીપ્સા પ્રારંભથી અંત સુધી જળવાઈ રહે અને તેનો વેગ વધે પણ ઘટે નહિ, તે આવશ્યક છે.

અભીપ્સાની જાળવણી માટે સત્સંગ, સ્વાધ્યાય અને સાધના સતત ચાલુ રાખવાં જોઈએ. સમજ, જાગૃતિ અને વિવેકની પણ જાળવણી કરવી જોઈએ. ધૈર્ય, શ્રદ્ધા અને તિતિક્ષા છોડવા નહિ. ભગવાનને પ્રાર્થના કરવી અને ભગવાનની કૃપા પર ભરોસો રાખવો તે અભીપ્સાની જાળવણી માટે સર્વોત્તમ ઉપાય છે.

સાધકે યાદ રાખવું જોઈએ કે-

- (૧) વિવેક વિનાની અભીપ્સા અયથાર્થ માર્ગે દોરી જાય છે અને અભીપ્સા વિનાનો વિવેક રેતીમાં પડેલાં બીજ જેવો નિરર્થક છે.
- (૨) શ્રદ્ધા વિનાની અભીપ્સા છીછરી રહે છે અને અભીપ્સા વિનાની શ્રદ્ધા વંધ્યા રહે છે.
- (૩) સમર્પણ વિનાની અભીપ્સા મહત્વાકાંક્ષામાં પરિણમે છે અને અભીપ્સા વિનાનું સમર્પણ શૈથિલ્યમાં પરિણમે છે.

અભીપ્સાની અભિવ્યક્તિના બે માર્ગ છે -

પ્રથમ માર્ગે અભીપ્સા 'પ્રેમ'નું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ માર્ગે અભીપ્સા હૃદયમાં જાગ્રત થાય છે અને અંતરાત્મા તથા ઊર્ધ્વપ્રાણ તેનાં અધિષ્ઠાન છે. આ માર્ગનો પ્રવાસી ભાવપ્રધાન છે. ભક્તિમાર્ગનાં ઉપાસકો ચૈતન્ય, મીરા, આંડાલ - આ માર્ગના પ્રવાસી છે.

બીજા માર્ગે અભીપ્સા 'તપ'નું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ માર્ગનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે.

- (૧) સંકલ્પપ્રધાન કર્મમાર્ગ
- (૨) પ્રાણસંયમપ્રધાન યોગમાર્ગ
- (૩) વિચારપ્રધાન જ્ઞાનમાર્ગ

ગાંધી-વિનોબા જેવા કર્મયોગીઓ કર્મમાર્ગના પ્રવાસી છે. ગોરક્ષ, મત્સ્યેન્દ્ર જેવા યોગીઓ યોગમાર્ગના પ્રવાસી છે. રમણ, શંકરાચાર્ય જેવા જ્ઞાનીઓ જ્ઞાનમાર્ગના પ્રવાસી છે.

કોઈ સાધકમાં અભીપ્સા એક સ્વરૂપ ધારણ કરે એટલે તેનામાં અન્ય સ્વરૂપની અભીપ્સા હોય જ નહિ, એવું નથી. પ્રધાનતઃ એક માર્ગનો પ્રવાસી હોય છતાં અન્ય સ્વરૂપની અભીપ્સા પણ તેનામાં હોઈ શકે છે. જેટલા પ્રમાણમાં સાધકની અભીપ્સા વ્યાપક અને અનેક પરિમાણયુક્ત તેટલા પ્રમાણમાં તેની સાધના અને અનુભૂતિ

વ્યાપક અને અનેક પરિમાણયુક્ત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

અધ્યાત્મપથનાં બે કેન્દ્ર છે- અભીપ્સા અને કૃપા. અધ્યાત્મપથનાં આ બે કેન્દ્રો, અધ્યાત્મજગતનાં બે રહસ્યપૂર્ણ સત્ય છે.

અભીપ્સા એટલે સાધક તરફથી ઊઠતો ભગવાન માટેનો પુકાર.

કૃપા એટલે ભગવાન દ્વારા અપાતો પ્રત્યુત્તર.

આ બન્ને મળીને અધ્યાત્મપથ પરિપૂર્ણ બને છે. અભીપ્સા સાધકની સાધનાનું કેન્દ્રસ્થ તત્ત્વ છે. અભીપ્સાથી સાધકની ચેતના પરમાત્માની કૃપા - પરમાત્માની રૂપાંતરકારી શક્તિ પ્રત્યે અભિમુખ થાય છે. કૃપા દ્વારા સાધકનાં જીવનમાં યથાર્થ રૂપાંતર આવે છે. સાધકનું જીવન ભગવાનથી રસાય જાય છે. અભીપ્સા એટલે તમ ધરતીનો પુકાર અને કૃપા એટલે આકાશની અમૃતવર્ષા. બન્ને વચ્ચે કોઈ વિરોધ નથી, બન્ને એકબીજાની પૂર્તિ કરે છે. કૃપાપ્રાપ્તિ જ અભીપ્સાની કૃતાર્થતા છે.

ઋગ્વેદમાં અગ્નિદેવના સૂક્તો પ્રચુર માત્રામાં છે. ત્યાં અગ્નિદેવને ઊર્ધ્વલોકમાંથી પૃથ્વીલોકમાં ઊતરી આવેલા દેવ ગણવામાં આવેલ છે. અગ્નિદેવ અભીપ્સાના દેવ છે. જેમ અગ્નિની જવાળા સતત ઊર્ધ્વપ્રયાણ માટે પ્રયત્નશીલ છે, તેમ અભીપ્સાની જ્યોત પણ ઊર્ધ્વજીવનની ઝંખના છે. અભીપ્સાની જવાળા પણ સતત ઊર્ધ્વમુખ છે. વળી અગ્નિદેવને પૃથ્વી પરના દેવ ગણવામાં આવ્યા છે. અભીપ્સા પણ આપણાં પૃથ્વી પરનાં જીવનમાં પ્રભુપ્રદત્ત જવાળા છે. એટલે કે અભીપ્સા ઊર્ધ્વલોકમાંથી આપણી આંતરચેતનામાં ઊતરી આવેલી પ્રભુની ભેટ છે. એ તણખો, એ જવાળા વધીને મહાજવાળામાં પલટાઈ જાય છે અને જીવનની બધી અશુદ્ધિઓને બાળીને વ્યક્તિને પરિશુદ્ધ કરે છે. અભીપ્સા, વ્યક્તિની ચેતનાને પ્રભુચેતના સુધી પહોંચાડનાર પુલ છે.

જાગૃત સાધક પોતાની અભીપ્સાને કદી ઓલવાવા દશે નહિ. તેને સતત સંકોરતો રહેશે અને સતત પ્રજ્વલિત રહેશે, કારણ કે અભીપ્સાનું ઓલવાઈ જવું એટલે સાધકનું સાધક તરીકે મૃત્યુ થવું. તેથી જ કહ્યું છે :

પ્રમાદો મૃત્યુરેવ - પ્રમાદ મૃત્યુ છે.

અભીપ્સાનો અભાવ, અભીપ્સાવિહીન જીવન

પ્રમાદી જીવન છે અને પ્રમાદ તો આધ્યાત્મિક મૃત્યુ જ છે.

૩. સમર્પણ :

સમર્પણ એટલે પોતાની જાત ભગવાનને સોંપી દેવી. યથાર્થ સમર્પણમાં સાધક પોતાની અંગત એષણાઓનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે. સાધક પોતાનાં સર્વ આયોજનો, પોતાની સર્વ ધારણાઓ, પોતાની સર્વ રુચિ-અરુચિ, પોતાનાં સર્વ સિદ્ધાંતો-આયોજનો, પોતાની સર્વ ઈચ્છાઓ ભગવાનનાં ચરણોમાં સોંપી દે છે. સમર્પણ પોતાની અંગત અહંકારી ચેતનાનું ભાગવત ચેતનામાં વિલીન કરવાની ઘટના છે. સમર્પણ એટલે પોતાની ઈચ્છાઓ છોડીને ભગવાનની ઈચ્છા પ્રમાણે જીવવાની કળા. સમર્પણ એટલે ભગવાનના વિશુદ્ધ અને નમ્રકરણ બનવું. સમર્પણ એટલે અંશનું અંશી સાથે તદાકાર થવું. સમર્પણ, એ માત્ર માનસિક નિર્ણય નથી; સમર્પણ માત્ર માનસિક ભૂમિકા પરની માન્યતા કે માત્ર સ્વીકૃતિ જ નથી. સમર્પણ તો પરમ કાન્તિની ઘટના છે, જે સાધકના જીવનમાં આમૂલાત્ર રૂપાંતર સાધે છે.

સાધક પ્રથમ પગલે જ સંપૂર્ણ સમર્પિત થઈ શક્તો નથી. સમર્પણની પણ વિકાસયાત્રા છે. સમર્પણની વિકાસયાત્રાના ત્રણ તબક્કા છે.

(૧) સૌથી પહેલાં તો સાધક એમ સમજે છે કે પોતે ભગવાનનો છે અને પોતાની જાત ભગવાનને સમર્પિત કરી દેવામાં જ જીવનની પરમ કૃતાર્થતા છે. આ સમજમાંથી સાધક ભગવાનને સમર્પિત થવાનો સંકલ્પ કરે છે, ઠરાવ કરે છે. આ સંકલ્પ દ્વારા સાધક પોતાની જાત ભગવાન સાથે જોડે છે. જે એકવાર પણ સચ્ચાઈપૂર્વક એમ કહે છે, ‘હે પ્રભુ! હું તારે શરણે છું.’ તેનો હાથ ભગવાન ગ્રહણ કરે છે અને ભગવાન જેનો હાથ ગ્રહણ કરે છે તેને છોડતો નથી. ભગવાને વચન આપ્યું છે.

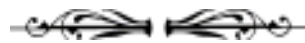
સકૃદૈવ પ્રપન્નાય તવાસ્મીતિ ચ યાયતે ।

અભયં સર્વ ભૂતેભ્યો દદામ્યેતદ્ વ્રતં મમ ॥

- વાલ્મીકિ રામાયણ, યુદ્ધકાંડ ૧૯-૩૩

“મારે શરણે આવનાર અને માત્ર એક વાર, ‘હું તારો છું, એવી યાચના કરે છે, તેને હું સર્વભૂતોથી અભય આપું છું. આ મારું વ્રત છે.”

(૨) સમર્પણનો કેન્દ્રસ્થ અને પ્રામાણિક સંકલ્પ કર્યા પછી સાધક ક્ષણે ક્ષણે સમર્પિત જીવનનો અભ્યાસ કરે છે.

સાધક પોતાનાં વિચારો, વર્તન, કર્મો - સઘળું ભગવાનને સમર્પિત કરવા માટે જાગૃતિપૂર્વક અભ્યાસ કરે છે. સમર્પણનો સંકલ્પ એ તો માત્ર કેન્દ્રસ્થ ચેતનામાં પ્રારંભ પામેલો સમર્પણનો એક તણખો છે. આ પ્રારંભિક સંકલ્પ સમગ્ર વ્યક્તિત્વમાં, ચેતનાના બધાં સ્તરોમાં વ્યાપી જાય, તે લાંબી સાધના છે. સમર્પણનો સંકલ્પ કર્યા પછી પણ સાધકની ચેતનામાં સમર્પણનો ઈનકાર કરનાર તત્ત્વો પણ હોય છે. સાધકને આ અસમર્પિત તત્ત્વોને સમજપૂર્વક અને જાગૃતિ દ્વારા સમર્પિત કરતો રહે છે. આ ક્રિયા ઘણી લાંબી અને ધૈર્ય માગી લે તેવી સાધના છે. સમર્પણનો સંકલ્પ એક ઘટના છે, પરંતુ સમગ્ર જીવન અને સમગ્ર વ્યક્તિત્વને સમર્પિત કરવાની પ્રક્રિયા જીવનભરની પ્રક્રિયા, જીવનભરની સાધના છે.

(૩) સમર્પણની તૃતીય અવસ્થા તે પૂર્ણ સમર્પણની અવસ્થા છે. આ અવસ્થામાં સાધકની ચેતનાનાં બધા અંશો - અંતરાત્મા, મન, પ્રાણ અને શરીર - સમગ્રતયા ભગવાનને સમર્પિત થઈ જાય છે. સાધકનાં વિચારો, વાણી, વ્યવહાર, સાધના, સમગ્ર જીવનપદ્ધતિ ભગવત્-પ્રેરિત બની જાય છે. સાધક ભગવાનનું વિનમ્ર અને વિશુદ્ધ કરણ બની જાય છે. તેનાં વ્યક્તિત્વ અને જીવનનું સુકાન અહંકારને બદલે ભાગવત ચેતના સંભાળે છે.

સમર્પણ સિદ્ધ થતાં સાધકનું ભાગવત ચેતના સાથે પ્રગાઢ અને કાયમી તાદાત્મ્ય સિદ્ધ થાય છે. આ અવસ્થામાં સાધક સાધના સહિત સર્વ કર્તવ્યોમાંથી મુક્ત થાય છે અને માત્ર ભાગવત સંકલ્પને અનુસરે છે. સમર્પણની પૂર્ણતા દ્વારા સાધક અદ્વૈત સિદ્ધિ પણ પામે છે. બિંદુ સાગરમાં મળી જાય અને સાગરતત્ત્વને પામે તેવી આ ઘટના છે. પૂર્ણ સમર્પણ એટલે સંપૂર્ણ ક્ષાન્તિ.

સમર્પણ વિષયક કેટલાક ભ્રામક ખ્યાલો સમજીને તેમનાથી દૂર રહેવું આવશ્યક છે.

- (૧) સમર્પણનો સંકલ્પ કરનાર સાધકે સાધનાની જરૂર નથી તેવા ભ્રામક ખ્યાલમાં રાગવું નહિ. સમર્પણને નામે સાધનામાં શૈથિલ્ય કરવું નહિ.
- (૨) સમર્પણની પ્રારંભિક અવસ્થાને સમર્પણની અંતિમ ભૂમિકા માની લેવાની ભૂલ કરવી નહિ.
- (૩) સમર્પણ પણ ભગવાન કરાવી દેશે એમ માની લેવું નહિ. સમર્પણની વિકાસયાત્રામાં સાધકે પણ

સક્રિય જવાબદારી અદા કરવાની હોય છે.

- (૪) સમર્પણથી સાધકનું વ્યક્તિત્વ નાબૂદ થઈ જાય છે, તેવી ધારણા કે ભય સાચો નથી. સમર્પણથી વ્યક્તિત્વ નાબૂદ થતું નથી, પરંતુ વ્યક્તિત્વ પરિપૂર્ણ બને છે. સમર્પણથી અવિદ્યાજન્ય અહંકારનું વિલીનીકરણ થાય છે, સાચી વ્યક્તિમત્તાનું નહિ.
- (૫) સમર્પણ દ્વારા વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો અંત આવે છે, એ માન્યતા પણ સાચી નથી. રાગદ્વેષથી ભીંસાતા ભીંસાતા જીવવું, તે સ્વતંત્રતા નથી. ભાગવત ચેતનામાં જીવવું, તે પરમ સ્વતંત્રતા છે, જે સમર્પણથી સિદ્ધિ થાય છે. તેથી સમર્પણ યથાર્થ સ્વાતંત્ર્યનું દ્વાર છે.
- (૬) સમર્પણ કોઈ દુઃખદ બલિદાનની ઘટના નથી. સમર્પણ તો આનંદયાત્રા છે. સમર્પિત થવું એટલે અંધકારમાંથી મુક્ત થઈને પ્રકાશયુક્ત જીવનને પસંદ કરવું.

સમર્પણ આધ્યાત્મિક જગતનું ગુહ્યતમ સાધન છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં સમર્પણને સર્વગુહ્યતમમ્ રહસ્ય કહ્યું છે. સમર્પણની ઘટનાને અધ્યાત્મ જગતની સર્વોચ્ચ ઘટના ગણવામાં આવે છે. તેથી જ અર્જુનને નિમિત્તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ માનવ જાતને કહે છે :

સર્વ ધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।

અહં ત્વાં સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥

- ગીતા, ૧૮-૬૬

“બધા ધર્મો છોડીને તું મારે એકને શરણે આવ. હું તને બધા પાપોથી મુક્ત કરીશ. ચિંતા ન કર.”

સમર્પણમાત્ર ભક્તિમાર્ગના સાધકો માટે જ છે એવું નથી. સમર્પણ તો અધ્યાત્મપથના સર્વ સાધકો માટે સમાન સ્વરૂપે મૂલ્યવાન છે. યોગપથના સાધકને પણ ઈશ્વર પ્રણિધાનની ભલામણ કરવામાં આવી છે અને જ્ઞાનયોગના સાધકો સમર્પણ દ્વારા અને ભગવત્ કૃપાથી અદ્વૈતસિદ્ધિ પણ પામે છે.

૪. ઈનકાર (Rejection)

ચિત્તમાં, જીવનમાં અને વ્યવહારમાં જે કોઈ અધ્યાત્મવિરોધી તત્ત્વ હોય તેનો સ્વીકાર ન કરવો, પરંતુ

તેને દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું તે 'ઈનકાર' છે. જેમ સત્યનો સ્વીકાર અધ્યાત્મ માટે ઉપકાર છે, તેમ અસત્યનો ઈનકાર પણ અધ્યાત્મ માટે આવશ્યક છે. માનવના ચિત્તમાં અને જીવનમાં પ્રકાશ અને અંધકાર બન્ને હોય છે. દૈવી સંપત્તિ અને આસુરી સંપત્તિ બન્ને હોય છે. આમાંથી પ્રકાશમય તત્ત્વો અર્થાત્ દૈવી સંપત્તિનો સાધક સ્વીકાર કરે તે આવશ્યક છે, પરંતુ તેટલું પૂરતું નથી. અંધકારમય તત્ત્વોનો અર્થાત્ આસુરી સંપત્તિનો ઈનકાર પણ અવશ્ય કરવો જોઈએ. જ્યાં સુધી સાધકનાં ચિત્તમાં અને જીવનમાં આ અંધકારમય તત્ત્વો વિદ્યમાન હોય ત્યાં સુધી સાધક અધ્યાત્મપથ પર યથાર્થ પ્રગતિ કરી શકે નહિ, કારણ કે આ અંધકારમય તત્ત્વો તેની આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં બાધારૂપ બને જ છે. કામ, ક્રોધ, ભય, મદ, મોહ, મત્સર, લોભ આદિ અંધકારની સેના છે અને આ સેના સાધકની અધ્યાત્મયાત્રામાં બાધારૂપ બને જ છે.

સત્ કે અસત્, કોઈ પણ તત્ત્વ સાધકની ચેતનામાં તો જ દૃઢમૂલ બની શકે છે, જો સાધક તેનો સ્વીકાર કરે છે. સાધકના સ્વીકાર વિના, તેની સંમતિ વિના તેની ચેતનામાં કે તેના જીવનમાં કશું રહી શકે નહિ. તેથી અસત્ તત્ત્વોમાંથી અર્થાત્ અંધકારની સેનામાંથી મુક્ત થવાનો એ મૂલ્યવાન ઉપાય એ છે કે આવા તત્ત્વોનો સતત ઈનકાર કરતાં રહેવું. ઈનકાર દ્વારા જ આવાં તત્ત્વોનું જોર ઓછું થશે અને આખરે તે તત્ત્વો વિસર્જિત થશે. દૃષ્ટાંત: કોઈ સાધકની ચેતનામાં ક્રોધનું તત્ત્વ છે, જ્યારે સાધકના ચિત્તમાં ક્રોધ આવે ત્યારે, જો સાધક તેનો સ્વીકાર ન કરે અને તેનો ઈનકાર કરે અને સતત ઈનકાર કરે તો ક્રોધનું બળ ઘટતું જશે અને કાળક્રમે ક્રોધ કાયમી ધોરણે વિસર્જિત થશે. ઈનકારની આ જ પદ્ધતિ દ્વારા કામ આદિ અન્ય તત્ત્વોમાંથી પણ મુક્ત થઈ શકાય છે.

ઈનકાર જો સમગ્ર, સતત અને સમર્થ હોય તો કોઈ પણ વિરોધી તત્ત્વો સાધકની ચેતનામાં લાંબો સમય ટકી શકતાં નથી. અશુદ્ધિઓનો સતત ઈનકાર કરતાં રહેવું તે ચિત્તશુદ્ધિનો અને તેથી જીવનશુદ્ધિનો મૂલ્યવાન ઉપાય છે.

જો કોઈ વ્યક્તિ પ્રકાશમય પથનું વરણ કરે અને સાથે તે અંધકારમય તત્ત્વોને પણ પોતાના જીવનમાં રહેવાની સંમતિ આપે તો તે વ્યક્તિ નિશ્ચિતપણે બે પરસ્પર વિરોધી

તત્ત્વોનું વરણ કરે છે. આ પદ્ધતિથી અધ્યાત્મપથ પર ચાલી શકાય નહિ. જો સાધક પ્રકાશનો માર્ગ પસંદ કરે છે તો તેણે અંધકારનો ઈનકાર કરવો જ જોઈએ. સતત ઈનકાર કરવો જોઈએ અને જ્યાં સુધી અંધકાર વિસર્જિત ન થાય ત્યાં સુધી તેનો ઈનકાર કરતાં જ રહેવું જોઈએ.

પ્રકાશનો સ્વીકાર જેમ સાધનાનું મૂલ્યવાન તત્ત્વ છે, તેમ અંધકારનો ઈનકાર પણ સાધના માટે મૂલ્યવાન તત્ત્વ છે. અસત્ તત્ત્વોનો સતત ઈનકાર કરતાં રહેવું તે અધ્યાત્મનો એક મૂલ્યવાન પાયો છે.

અંધકારના ઘોડા પર બેસીને સૂર્યની યાત્રા થઈ શકે ? અસત્ તત્ત્વોને સાથે રાખીને કોઈ સત્યને પામી શકે ?

પ. શુચિતા :

શુચિતા એટલે પરિશુદ્ધ ચિત્ત અને સદાચાર યુક્ત જીવનપદ્ધતિ.

જેમ અધ્યાત્મપથ પર અસત્ તત્ત્વોનો ઈનકાર આવશ્યક છે, તેમ સત્ તત્ત્વોનું સેવન પણ આવશ્યક છે. શુદ્ધ અને પવિત્ર જીવનપદ્ધતિ અધ્યાત્મનો પાયો છે.

કોઈ પણ યથાર્થ અધ્યાત્મપદ્ધતિમાં સદાચારયુક્ત જીવનપદ્ધતિ પર ભાર મૂકાયો જ છે. દૈવી સંપત્તિ મુક્તિ તરફ અને આસુરી સંપત્તિ બંધન તરફ દોરી જાય છે.

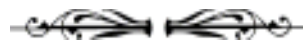
દૈવી સંપદ્ધિમોક્ષાય નિબન્ધાયાસુરી મતા ।

- ગીતા, ૧૬-૫.

યૌગિક અધ્યાત્મપથ પર પણ યમ(સત્ય, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, અસ્તેય અને અપરિગ્રહ) તથા નિયમ(શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ઈશ્વર પ્રણિધાન)ને યોગના પાયા ગણેલ છે. યમ અને નિયમના પરિશીલન વિના કરેલો યોગાભ્યાસ ફળતો નથી.

વેદાંતપથમાં પણ સાધન ચતુષ્ટય(વિવેક; વૈરાગ્ય; ષટ્ સંપત્તિ- શમ, દમ, શ્રદ્ધા, તિતિક્ષા, ઉપરતિ અને સમાધાન; મુમુક્ષુત્વ) સંપન્ન સાધકને જ વેદાંત શ્રવણનો અધિકારી માનેલ છે.

ઋતુનો નિયમ, જીવન અને વિશ્વવ્યવસ્થાનો કેન્દ્રસ્થ નિયમ છે. ઋતના નિયમની અવગણના કરીને સત્યને કોઈ પામી શકે નહિ. સાત્ત્વિક ગુણો અર્થાત્ દૈવી સંપત્તિ ઋતના નિયમનો જ વિસ્તાર છે અને તેમનાં પાલન દ્વારા જ જીવનમાં શુચિતા ફલિત થાય છે. આવું પરિશુદ્ધ

જીવન અને પરિશુદ્ધ ચિત્ત જ અધ્યાત્મ માટે ઉપયુક્ત છે.

સદાચારયુક્ત જીવનપદ્ધતિથી સાધકના જીવનમાં છ તત્ત્વો પ્રગટે છે. (૧) મનની સ્થિરતા (૨) પ્રસન્નતા (૩) સાધનામાં એકાગ્રતા (૪) સ્વસ્થ અને સંઘર્ષમુક્ત માનવ સંબંધો (૫) શક્તિસંચય (૬) ચિત્તશુદ્ધિ.

આ બધાં તત્ત્વો આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે ઘણા ઉપકારક છે, એટલું જ નહિ પણ અનિવાર્ય છે.

શુચિતાને અવગણીને કોઈ સાધક અધ્યાત્મપથ પર પ્રગતિ કરવા પ્રયત્ન કરે તો પણ તેની પ્રગતિ વચ્ચે જ અટકી પડે છે. કારણ કે અધ્યાત્મપથ પર સત્ત્વગુણ સહાયતા કરે છે. રજોગુણ અને તમોગુણ નહિ.

તેથી અધ્યાત્મપથના પથિકે 'શુચિતા'ની અવગણના કદી ન કરવી.

૬. જાગૃતિ :

જાગૃતિ એટલે અવધાન. જાગૃતિ એટલે સભાનાવસ્થા.

અધ્યાત્મપથ જાગૃતિનો માર્ગ છે, જાગરણની યાત્રા છે. બેભાનાવસ્થામાં જીવવું અને અધ્યાત્મપથ પર ગતિ કરવી આ બન્ને વિરોધી તત્ત્વો છે. સાધક જેટલે અંશે જાગૃત હોય છે તેટલે અંશે તેની અધ્યાત્મયાત્રા સરળ અને ત્વરિત બને છે.

અધ્યાત્મમાં કે વ્યવહારમાં સર્વત્ર જાગૃતિ મૂલ્યવાન સહાયક પરિબળ છે. જે સાધક જાગ્રત હોય છે, તે સાધક પોતાના જીવનને, પોતાના ચિત્તને, પોતાની સાધનાને, પોતાની પ્રગતિને, પોતાની મર્યાદાઓને, સાધનાના વિઘ્નોને - આમ જીવન અને અધ્યાત્મનાં સર્વ પરિબળોને યથાર્થ રીતે જાણી શકે છે, સમજી શકે છે.

બેભાનાવસ્થાને કારણે પાર વિનાની સમસ્યાઓ ઉપસ્થિત થાય છે અને જાગૃતિ દ્વારા તેમનું નિરાકરણ શક્ય બને છે.

જો કોઈ વ્યક્તિ અધ્યાત્મપથ પર પ્રગતિ કરવા ઈચ્છે તો તેને પોતાની જાત વિશે, પોતાના ચિત્તની ગતિવિધિ વિશે, પોતાની જીવનપદ્ધતિ વિશે જાગ્રત થવું જ પડશે. બેભાનાવસ્થાને સાથે રાખીને અધ્યાત્મપથ પર પ્રગતિની આશા ન રાખી શકાય.

ધારો કે કોઈ વ્યક્તિ પાસે એક લાંબી દોરી છે. કોઈક

કારણસર આ દોરી ગૂંચવાઈ જાય છે. તે વ્યક્તિ માટે તે દોરીની ગૂંચ ઉકેલવાનું કાર્ય અંધારામાં સરળ કે પ્રકાશમાં સરળ? અંધકારમાં રહીને દોરીની ગૂંચ ઉકેલવાનું કાર્ય ઘણું મુશ્કેલ છે, લગભગ અશક્ય છે. સંભવતઃ અંધકારમાં રહીને દોરીની ગૂંચ ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો દોરી વધુ ને વધુ ગૂંચવાતી જાય છે. પરંતુ જો તે જ સ્થાને પ્રકાશ પ્રગટાવવામાં આવે અને પછી તે પ્રકાશમાં દોરીની ગૂંચ ઉકેલવાનો પ્રયત્ન થાય તો ગૂંચ સરળતાથી ઉકેલી શકાય છે. તે જ રીતે જીવન અને સાધનપથની સમસ્યાઓ જાગૃતિના પ્રકાશમાં સરળતાથી ઉકેલી શકાય છે.

બેભાન સાધક અથડાતો -કુટાતો ચાલે છે. જાગ્રત સાધક સડસડાટ પ્રગતિ કરે છે.

તેથી જાગૃતિ પણ અધ્યાત્મપથનો એક પાયો છે.

ઉપસંહાર :

અધ્યાત્મપથ જીવનવિકાસની યાત્રા છે. જીવનવિકાસનું એક વિજ્ઞાન છે, એક શાસ્ત્ર છે. અધ્યાત્મવિદ્યાના સ્વરૂપને ઊંડાણથી સમજીને રહસ્યવિદોએ આપણી સમક્ષ અધ્યાત્મના પાયા રજૂ કર્યા છે. ડાહ્યો સાધક તે છે જે મનીષીઓનાં જ્ઞાનને અનુસરે છે, પણ અવગણતો નથી.

અધ્યાત્મનાં આ પાયારૂપ તત્ત્વો જે સાધકમાં પૂર્ણ સ્વરૂપે વિકસિત હોય તે જ અધ્યાત્મપથ પર ચાલી શકે અને અન્ય કોઈ નહિ, તેવો નિયમ નથી. જેમ જેમ સાધક અધ્યાત્મપથ પર પ્રગતિ કરતો જાય છે તેમ તેમ તેનામાં આ પાયારૂપ તત્ત્વો પણ વધુ ને વધુ વિકસતાં જાય છે, જે સાધકમાં આ પાયારૂપ તત્ત્વો વધુ વિશુદ્ધ અને વધુ સમૃદ્ધ સ્વરૂપે હોય છે, તેનો અધ્યાત્મપથ સરળ અને ત્વરિત બને છે. તેથી સાધક પોતાની દૃષ્ટિ આ પાયાને મજબૂત કરવા તરફ રાખે તે ઈષ્ટ છે.

●-----●●●-----●●●-----●

સરસ્વતી નિકેતન આશ્રમ, જોધપર(નદી), વાયા-મોરબી, ૩૬૩૬૪૨, ફોન ૦૨૮૨૨-૨૮૨૬૮૮

(૦૨) ગાંધીજીનું ભજન

- દિનુ યુડાસમા

નિત્ય-નૂતન ગાંધીજીનું જીવન એટલે ભક્તિયોગ અને કર્મયોગનો સંગમ. અલખને ઓટલે બિરાજવાની પાત્રતા એમણે સાધના દ્વારા પ્રાપ્ત કરી હતી. શ્વેતવસ્ત્રને ધારણ કરતો ગાંધી ભીતરથી સંપૂર્ણ ગેરુઆ રંગે રંગાયેલો ફકીર માણસ હતો. ભીતરના સૂરને સાંભળીને એ અંતરાત્માના અવાજને લોકકલ્યાણનાં રચનાત્મક કાર્યોમાં પ્રયોજતો કર્મશીલ સેવક ગણો તો ચાલે. ગાંધીજીનું યુગકાર્ય પ્રલંબ હતું ને એ માટે સ્વયંની પાત્રતા કેળવવા તેઓ સજાગ હતા. પ્રાર્થના એમના માટે આત્માનો ખોરાક તેથી નિત્ય પ્રભુ-પ્રાર્થના એમનામાં ઓતપ્રોત-સહજ હતી. અસ્તિત્વ તરફનો અનુરાગ અનહદ હોવાથી અંતરાત્માની ઊર્જા સભર હતી. એ વિશે ચિંતક ગુણવંત શાહનો એક ગાંધીમત જોઈએ

જીવનમાં ઉચ્ચતમ આદર્શ માટેની સાધના સાથે પણ ગાંધીજી પોતાનું નિર્મળ બોધું સ્મિત જાળવી શક્યા. ‘માહલાનો ટેકો ધરાવતી બુદ્ધિ (Inner Intellect) વિના આવું શક્ય ન બને.’

માનવને જીવંત માણસ કઈ રીતે બની રહેવું. સામાન્યમાંથી અસામાન્ય, નાસ્તિકમાંથી આસ્તિક તરફ જવાના મારગ માટે કેટલાંક પદ, ભજન બાપુએ જીવનમાં આત્મસાત્ કરી; આશ્રમ ભજનાવલિમાં સંગ્રહ કરાવી, નિત્ય કીર્તન કરાવતાં લોકખ્યાત બનાવી દીધાં છે. નરસિંહના ‘વૈષ્ણવજન’ પદને જીવનમાં એકરૂપ કરવાની સભાનતા જીવનપર્યન્ત ગાંધીજીમાં રહી હતી. માણસને કેવી રીતે જીવવું, માનવધર્મની સૌરભ કેવી રીતે પ્રસરે? માનવ અખિલાઈને કેવી રીતે આંબી શકે? સત્ય, પ્રેમ, કરુણાને કેમ સેવી, જીવી શકાય તે નરસિંહ મહેતાના ‘વૈષ્ણવજન’માંથી ગાંધીજીએ જીવનમાં આત્મસાત્ કર્યું. એટલું જ નહીં બહોળા વાયકવર્ગ સુધી પહોંચાડવા પણ નિમિત્ત થયા હતા.

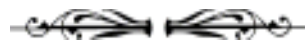
ભજન ભીતરથી પ્રગટે, ભજનની વાતુ ઝીણિયું, મરમ ગહેરો, ગરવો, ગેરુઓ, માનવ કલ્યાણની છડી

પોંકારતો, સત્ય, પ્રેમ, કરુણાના અમૃતને રેલાવતો રહે; તેથી તો આપણી સંતવાણીમાં ભજનને ભરોસે જીવવાની વાત કહેવામાં આવી છે. ભજનના નાદને જીવનમાં ઊતારનાર પાસે પણ સાધના-પાત્રતા હોવી ઘટે, જે ગાંધીજીએ પ્રાપ્ત કરેલી. નરસિંહના પદમાં રહેલા ગુણો માનવજાતને માનવધર્મની દીક્ષા આપનારા હોવાથી ગાંધીજીએ આ રચનાનું સેવન આજીવન કરેલું અને કરાવેલું.

પાછલી રાતની ખટઘડીએ, ગિરનારી ગોદમાં, ભવનાથની તળેટીથી ઊતરી આવેલ વૈષ્ણવજનમાં માનવને સમગ્રતાનો સંસ્પર્શ મળી જાય. ઉમદા, ઉદાત્ત, માણસ માટેની પ્રથમ પાત્રતા એટલે એક માણસ બીજા માણસની પીડાની અનુભૂતિ કરી શકે, કોઈ આંખ રોતી હોય તો એ આંખના આંસુ સ્વયંમાં આવે. ગાંધીજીમાં આ ગુણ આજીવન રહ્યો હતો. એવી કેટલીય ઘટનાઓ છે જેમાં બાપુએ ભારતીય લોકોના દુઃખ જોઈને પોતાની સગવડો ઓછી કરી દીધી ને સામેના માણસને રાહત પહોંચે એવી મદદ પહોંચાડી સક્ષમ બનવાની કર્મશીલતા ચીંધી હોય. માણસને, સમાજને ઊંચે લઈ જવાની દુઃખ ઓછા કરવામાં સહભાગી બનીને પણ મનમાં અભિમાન ન આણે રે.. આ લક્ષણ બાપુ આજીવન આચરણ કરતા જીવ્યા, બાપુની આંખ બીજાના દુઃખ જોઈને ભેજવાળી રહેતી એટલે તો એ આંખ નિર્મળ હતી.

સકળ લોકમાં બધાને આવકાર આપતા, સર્વનો સ્વીકાર કરતા ગાંધીજી શ્વાસ લેતા. એમના માટે તો અંગ્રેજો પણ મિત્ર સમાન હતા. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીને કેદ કરનાર જનરલ સ્મટ્સ માટે જેલમાં બાપુ સેન્ડલની જોડ બનાવી સપ્રેમ આપે છે. ક્યારેય ગાંધીજીએ કોઈ માણસની નિંદા, દ્વેષ કર્યો હોય એવો કિસ્સો નથી. સહજતાથી પોતાના રચનાત્મકકાર્યથી દેશને બેઠો કરવામાં નિમગ્ન હતા. બીજાને બેઠા, ઊભા કરી દોડતા કરનાર માણસ કેટલો અડિખમ હશે?

બાપુનો શબ્દ, સંકલ્પમાંથી આવતો, મૂઠુવાણી,

અડગમનમાંથી ઉજાગર થતી, નિર્મળ પ્રેમાળ અનુભૂતિ કરાવતા, આશ્રમમાં રહેતા બધા લોકો માટે નિયમ સરખા, વાસણ માંજવામાં, સાવરણી હાથમાં લઈ સફાઈ કરવામાં, અનાજ સફાઈ, શાકભાજી સમારવી એ બધામાં ગાંધીનો વારો પણ આવે. પોતાના સંતાનો માટે પણ આશ્રમના નિયમોનું પાલન ફરજિયાત ! આવું ત્યારે જ બને જો જીવવામાં તૃષ્ણા, માયાની ગેરહાજરી પળાય. જ્યારે જીવનનો દરેક શ્વાસ માયાવિહીન બની જાય તો અપરિગ્રહ જીવાય તેવો અપરિગ્રહી જીવતરોને ઊર્ધ્વ, દિવ્યતા તરફ હાથ ઝાલીને લઈ જાય. આજે વસ્તુ પાછળ, સંગ્રહખોરીને કારણે માણસ જીવનને ખો આપતો રહે છે. ચીજો વધી, સુખ ઘટ્યું.

ગાંધીજીનું એક લક્ષણ એટલે જિહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે, બાપુએ તો સત્ય એ જ પરમેશ્વર સૂત્રને હૃદયસ્થ, જીવનસ્થ કરેલું. કદાચ બાપુએ નિદા ફાઝલીના એક શે'રને પચાવી લીધો હતો સાંભળો :

**ઈતના સય બોલ કે હોઠોં સે તબસ્સુમ ના મીટે;
રોશની ખત્મ ન કર આગે અંધેરા હોગા.**

સત્યપાલનને કારણે ગાંધીજી નિર્દલ કળાતા, પવિત્ર અનુભવતા, એમની ભીતરના સત્યના અંજવાળાને લીધે એમનામાં સાધુતા વધતી રહી હતી. સત્યના તપને પરિણામે એમના ચહેરા ઉપર ઓજસ ઝળહળતું. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં ગુણવંત શાહનો મત હૃદયમાં ઝીલવો રહ્યો :

ગાંધીજીનું જીવન તપાસીએ તો એક વાત સમજાશે. તેમણે કદી પણ દંભ કર્યો ખરો ? તેઓ જેવું જીવ્યા તેવું બોલ્યા. તેઓ જેવું જીવ્યા તેવું લખ્યું. એમના વ્યક્તિત્વના ટુકડા પડ્યા હોય એવો એક પણ દાખલો જોવા મળતો નથી. આવું કેમ બન્યું ? એક જ કારણ જડે છે. તેમણે સત્યનો હાઈવે કદી ન છોડ્યો. જ્યાં સત્યપાલન હોય, સત્યનિષ્ઠા હોય અને સત્યાગ્રહ હોય ત્યાં દંભ હોઈ જ ન શકે.

સાધુતાને જીવતા દેશસેવા કરવી હોય તો કોઈની નિંદા કરવી નહીં પણ સમસ્યાનું નિદાન કરવું. કદી કોઈના તરફ દ્વેષ રાખવો નહીં જો આજનો માણસ બીજાની નિંદા અને દ્વેષ છોડી દે તો જગતમાં શાંતિનો સૂર્યોદય થાય એમાં બેમત નહીં. ગાંધીમાં આ ગુણ ભરચક હતો એ કદી બીજાને

ખોટી રીતે વખોડતા નહીં. જાણે કે સકળ લોકમાં સહુને વંદન કરવા પરદુઃખે ઉપકાર કરી ભૂલી જતા, પોતાનાં રચનાત્મક કાર્યોને વફાદાર રહી, સ્વયંના જીવનરાગના પ્રેમાળ સૂરો રેલાવાતા.

આવું જીવન ત્યારે જ જીવી શકાય જો માણસ કપટરહિત રહે, કપટ માણસને માણસ રહેવા દેતો નથી. બીજાને છેતરીને, કપટ કરીને આગળ વધી જવાની આજની દુનિયામાં ફેશન બની રહી તેથી માણસોના મનમાં અજંપાએ ઘર કર્યું. આકળવિકળ બની ફાંફાં મારતાં એ અનેક રોગોનો ભોગ બનતો જાય છે. જો માણસ કપટવૃત્તિથી થતી પરમેશ્વરની પ્રાર્થના, ગાંધીજી કપટરહિત હતા તેથી તો એમના વિરોધીઓ પણ એમની વાતોમાં વિશ્વાસ મૂકતા. શત્રુઓ પણ સાથે થઈ જતા. નિર્મળ ભાવનાઓના આચરણને કારણે બાપુના શીલનું નિર્માણ થયું અને તેઓ 'પરસ્ત્રી જેને માત' એ સત્યનું પાલન પાચન કરી શક્યા. ઈંગ્લેન્ડમાં બેરિસ્ટરના અભ્યાસ માટે ગયેલા મોહનને પરસ્ત્રી સંગની અનેક તકો આવી છતાં તેઓ માતાને આપેલ વચનને વફાદાર રહી આજીવન એ ટેકને નિભાવે છે.

વૈષ્ણવજનની મહત્ત્વની લાક્ષણિકતા એટલે 'મન અભિમાન ન આણે રે.' બાપુને જોતાં જ એમની સહજ જીવની કળાતી; તેઓ સૌમ્ય અને વિવેકને સેવતા, સામેના માણસને આદર આપતા, તેઓ કોઈનો પણ તિરસ્કાર કરવો જ નહીં એમ વર્તતા. નમ્રતાપૂર્વકનું વર્તન એ બાપુનો પાયાનો ગુણ હતો. 'નવજીવન' તા.૦૮-૦૫-૧૯૨૬ના અંકમાં ગાંધીજીએ કહેલું :

નમ્રતા એટલે 'હુંપણા'નો આત્મિક ક્ષય.

નમ્રતા આપણી પાસે જીવમાત્રની સેવા અર્થે સર્વાર્પણની આશા રાખે છે.

કોઈપણ માણસ જીવનની અખિલાઈને આંબે ત્યારે નિરભિમાની રહે, તો ભીતર ઝળહળા થઈ શકે. એની મર્યાદાઓ ઓછી થતી જાય અને ગાંધીજી તો સભાન હતા, તેથી ઉપવાસ દ્વારા મનની શુદ્ધિ કરતા રહેતા, સમાહમાં એક દિવસ મૌન રાખીને કાર્યશીલતા સાથે ચિંતનશીલ બની

(અનુસંધાન પાના નં. ૫૦૫ ઉપર)

(૦૩) ગાંધીજીની દોઢ શતાબ્દી-૦૫
ગાંધીજી ઉપર જહોન રસ્કિનનો પ્રભાવ

- હિરજી નાકરાણી

જહોન રસ્કિને તેમની ૪૨ વર્ષની ઉંમરમાં વિશ્વને ચક્રિત કરે તેવા પુસ્તક; અન ટુ ધીસ લાસ્ટની રચના ૧૮૬૨માં કરી. આવું નામ રાખવાનું પણ એક રહસ્ય છુપાયેલ છે. તેમણે આ પુસ્તકનું નામ બાઈબલની એક કથા પરથી આપ્યું હતું. તેમાં લખ્યું હતું;

“ભલા માણસ હું તને તો કંઈ અન્યાય તો કરતો નથી, તે શું મારી સાથે મહેનતાણાની એક પેની કબુલી ન હતી? તો પછી જે તારું છે તે લઈને તું તારે રસ્તે પડ. હું તો જેટલું તને આપું છું તેટલું આ છેલ્લાને પણ આપીશ.”

છેલ્લામાં છેલ્લાને પણ સરખું જ મળવું જોઈએ એ વાત તેમણે પ્રસ્થાપિત કરી તથા તેના આધારે રસ્કિને એક અદ્ભુત માનવીય અર્થ સમાજ સમક્ષ રજૂ કરી દીધું. આ અંગ્રેજી પુસ્તકનું નામ ગુજરાતીમાં (સર્વોદય) આપતી વખતે તેના રૂપાંતરમાં ગાંધીજીની આગવી પ્રતિભા ઝળકી ઊઠી છે. તે વખતે વધારેમાં વધારે માણસોનો વધારેમાં વધારે ઉદય (greatest good greatest number)ની વાત પ્રચલિત હતી. તેનાથી સાવ જુદુ દર્શન આ પુસ્તકોમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. રસ્કિનના અંત્યોદય વિચારધારામાં એક પશ્ચિમ વિચાર થયો છે પણ ગાંધીજીએ એક ડગલું આગળ ભરીને સર્વસમાન વિકાસ ધારાનો વિચાર ગાંધીજી અનુવાદિત પુસ્તક ‘સર્વોદય’માં પ્રગટ થયો છે. માત્ર વધારાનો નહીં અને માત્ર છેલ્લાનો પણ નહીં તેને બદલે સર્વનો ઉદય લક્ષમાં લેવાયો છે. એટલે નામ આપ્યું “સર્વોદય”.

આ રીતે ‘સર્વોદય’એ એક નવી વિચારધારા ઘોતક શબ્દ બન્યો.

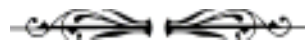
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પહેલેથી **svRstusiqn: st u** અને **svRÜihtet:**ની ભાવના વણાયેલી છે. ‘સર્વોદય’ શબ્દથી તેની સાથેનો અનુબંધ પણ અનાયાસ જ જોડાઈ ગયો. માનવ જાતને આજના યુગને અનુરૂપ

સમુચિત મંત્ર મળ્યો. ‘હિન્દ સ્વરાજ’ એ આ મંત્રનું સાંપ્રત પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં ભાષ્ય છે. આ છે હિન્દસ્વરાજની ભૂમિકા

‘રસ્કિનનું અન ટુ ધીસ લાસ્ટ’ આ રીતે સર્વોદય વિચાર ધારાનું ગોમુખ બન્યું. સર્વોદય એ આધુનિક વિજ્ઞાનને અનુરૂપ એક વૈશ્વિક વિચારધારા છે. વિશ્વની સમસ્ત માનવજાતિને ઉત્કાંતિનું એક સોપાન ઉપર ચડાવતી વિચારધારા છે. **svRa saEsqI 4aAo**ની પ્રાચીન પ્રચલિત વૈદિકવાણી તેમાં અનાયાસ વણાઈ ગઈ છે. તે “છેવાડાનો પણ ન ભુલાઓ”ની આધુનિક બાઈબલવાણી પણ તેમાં મુખરિત થઈ છે. રસ્કિનને ગાંધીમાં ગોરા રસ્કિન ભારતના કોઈ ઋષિ-મુનિની યાદ અપાવે છે. તો ત્યારના સૂટ-બૂટધારી કાળા એમ.કે.ગાંધી પશ્ચિમના સાહેબની યાદ અપાવે છે.

એમ કહેવાય છે કે અમરનાથ ગૂફા કોઈ મુસલમાન-ભરવાડ શોધી લાવ્યો હતો તેમ ગાંધીને આની ભાળ કાઢી આપનાર એક અંગ્રેજ મિ.પોલાક મૂળે વિશ્વ-વણજારા યહુદી કૂળના હતા. આરણ્ય સંસ્કૃતિનો ઉદઘોષ કરતી આ વિચારધારાનો ઉદ્ભવ હિમાલયની કોઈ ગિરી કંદરાઓમાં નહી, જનપદમાં ગોરા-કાળાનો સંઘર્ષના કરુક્ષેત્ર વચ્ચે થયો હતો. તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ પણ વિચારને દેશ-પ્રદેશની કોઈ વાડ નડતી નથી કે ધર્મ-ભાષા સંસ્કૃતિના વાડા બાંધી શકતા નથી કે ગોરા-કાળાના રંગો લાગતા નથી. સર્વોદય વિચારધારા તો એક-વૈશ્વિક વિચારધારા છે. સમસ્ત માનવ સંસ્કૃતિ આવરી લેતી વિચારધારા છે. નવા વિજ્ઞાન યુગને અનુરૂપ એવા માનવધર્મની વિચારધારા છે.

‘અન ટુ ધીસ લાસ્ટ’ એ સૌથી છેવાડે પડેલાઓને આપણી સાથે રાખવા માટેનો હૃદયવાન અને પ્રાણવાન માણસને શોભે એવો માનવધર્મનો એક મૂલ્યવાન દસ્તાવેજ છે.

રસ્કિન પોતે એક મહાન કલાકાર હતા. તેઓ એવું માનતા હતા કે કલાકારની ભૂમિકા દિવ્ય સત્યની અભિવ્યક્તિ કરવાની છે અને સાથે સાથે એ દિવ્યતાનું સૌંદર્ય સામાજિક વ્યવસ્થામાંયે પ્રગટે તે માટે કળાકારે મથવાનું છે. તેઓ સ્વભાવે કે કર્મે અર્થશાસ્ત્રી નહોતા પણ વિચાર-ચિંતને તેઓ જરૂર એક માનવઅર્થશાસ્ત્રી હતા. તેમના સમયે માણસના આર્થિક વ્યવહારના કહેવાતા વિજ્ઞાન તરીકે જે અર્થશાસ્ત્ર સમાજમાં રૂઢ થઈ રહ્યું હતું તેને રસ્કિને સૌ પ્રથમ હિંમતથી પડકાર્યું;

“આજના અર્થશાસ્ત્રના ખ્યાલોને એક વિજ્ઞાન તરીકે સ્વીકારી લેવા એ માનવની બૌદ્ધિકતા માટે લાંઘનરૂપ છે સાચા અર્થશાસ્ત્રીએ હીન વર્ણસંકર જેવા આજના અર્થશાસ્ત્રથી જુદું તારવવાનું છે; જેમ વૈદ્યકીય વિદ્યા એ દોરા-ધાગાની કરામતથી દૂર છે. તેમ આજનું અર્થશાસ્ત્ર એ તો જીવનથી વિમુખ એવી વિદ્યા છે, દિવ્યતાનો એકઅંશ પણ આ શાસ્ત્રમાં નથી. તે સ્વયં અનૈતિક સિદ્ધાંતોના સંકરણ જેવું છે. તે અંધકારનું શાસ્ત્ર છે.”

આ અર્થશાસ્ત્ર માણસના દૈવતને કેવું હણી લે છે, તે વિશે પોતાનો આકોશ ઠાલવતાં રસ્કિને કહ્યું; “એક અનૈતિક માણસ વેચવાની રોટીમાં રેતી મેળવીને મોટો થયો. તેના આવાં જ સંતાનો ને તે એમજ શીખવશે. આવા અનૈતિક ધંધાઓના જેવી આ શાસ્ત્રની વાત છે. આજના અર્થશાસ્ત્રનું કહેવાતું ‘વિજ્ઞાન’ સત્યને બદલે શીખવે છે લોભ અને લાલચ. પરિણામે તે શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, ન્યાય અને નિખાલસતા ખોઈ બેસે છે. કેવળ સ્વાર્થના હેતુ ઉપર રચાયેલ તેનું આખું માળખું છે. જે જિંદગીના દૈવી અમૃતમાં ઝેર ભર્યું એક ટીપું નાખી દે છે. આ અર્થશાસ્ત્રથી પ્રેરિત એવી વ્યક્તિ પછી અંગતહિતના સ્વાર્થ સાધવામાં અને એકલપેટે અસ્તિત્વના રસમાં ડુબેલી રહે છે. એવી વ્યક્તિ માટે ગ્રીક લોક પાસે એક ખાસ ઓળખાણનો શબ્દ હતો. એવા માણસોને એ -ઈડીઓટિક એટલે કે અતિમૂઢ, અતિસ્વાર્થી; જેનો રાષ્ટ્રને માટે કંઈ ખપ નથી એવી વ્યક્તિ એમ કહેતા. આ શબ્દથી અંગ્રેજોનો ‘ઈડીયટ’ એટલે કે મૂઢ એવા અર્થવાળો શબ્દ બન્યો.

આવા મૌલિક અભિગમને કારણે નફાખોરી,

ગળાકાપ સ્પર્ધા તથા ભાડું, વ્યાજ, ડિવિડન્ડ ઉપર આધારિત પ્રચલીત અર્થશાસ્ત્ર રસ્કિને બીલકુલ માન્ય નથી; તેઓ કહે છે;

જેમ મૂડી અને પૈસો જીવનને આધાર આપી શકે છે તેમ તે તેનો વિનાશ પણ વેરી શકે છે. ધનની લાલચમાં ને મોહમાં ફસાઈએ તો દુઃખ અને યાતનાના ખાડામાં ધકેલાઈ જઈએ. ધનની લાલચ વધે તેમ તૃષ્ણા વધુને વધુ પેદા થાય છે. તેમાંથી પછી સત્તાની લાલચનો જન્મ થાય છે પછી તે વિનાશનું વર્તળ બની જાય છે. માટે પૈસા જ પેદા કરવાની માત્ર ખેવના રાખો નહીં પણ તેનો પૂરેપૂરો સાર્થક ઉપયોગ કેમ થાય, તે માટે જાગ્રત રહે, જે કંઈ વાપરીએ છીએ તેનો કણકણ અમોલા માનવ જીવનની ક્ષણ ક્ષણ વડે નિર્માણ પામ્યો છે. તેનો વપરાશ એટલે તેટલા ભાગ પૂરતા માનવ જીવનનો જ અટકાવો. જે વપરાશ-ઉપભોગ માનવ જીવનને બચાવવા, ટકાવવા, સાચવવા કે સમૃદ્ધ કરવાના હેતુમાં કામ લાગે તેમ હોય તેજ વપરાશ-ઉપભોગ યોગ્ય છે. નહીં તો તે વપરાશ ઉપભોગને પરિણામે સરજાય છે; માનવ જીવન માટે ગૂંગળામણ અને વિનાશ. તેથી તમામ ચીજવસ્તુની ખરીદી વિચારપૂર્વક કરો અને વપરાશ પણ વિચાર પૂર્વક કરો.”

એટલે ખરી સંપત્તિ અને સમૃદ્ધિ શા માટે છે તથા આર્થિક પ્રવૃત્તિઓનો મુખ્ય હેતુ શો હોય તે સમજાવતા રસ્કિને કહે છે;

“રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિનો આધાર કેવા પ્રકારના ઉત્તમ શ્રમનો જીવન માટે વિનિયોગ કરે છે તેના પર છે. શ્રમને કેમ વાપરી શકે છે. તેના પર છે.

આજના પ્રચલિત અર્થશાસ્ત્રના પંડિતો તો આ વિશે કદી કંઈ ઉલ્લેખ પણ કરવાના નથી કે નથી તેમાં તેમને કોઈ સાર દેખાતો.

હકીકતમાં ઉત્પાદનનું અંતિમ લક્ષ ને હેતુ તો વપરાશનો છે; વીસ માણસોએ ખૂબ મહેનત કરીને જે ઉત્પાદન કર્યું હોય, તે એક માણસ જરાવારમાં વાપરીને, વેડફી નાખે છે, તેથી વ્યક્તિ માટે તેમજ રાષ્ટ્ર માટે મહત્વનો પ્રશ્ન કેટલું ઉત્પન્ન કર્યું તે નથી પણ તે ઉત્પાદનનો કયા હેતુ માટે અને કઈ રીતે વપરાશ કર્યો એ છે.”

રસ્કિન પોતાના પુસ્તક ‘અન ટુ ધીસ લાસ્ટ’ના રહસ્ય તરફ ધ્યાન ખેંચી આપણા અંતરાત્માને ઢંઢોળે છે. લખે છે;

“આમ તો માણસ એક પ્રાણી જ છે પણ માણસ પશુવૃત્તિ કરતાં કંઈક વિશેષ ઊંચેરો છે. માનીએ કે સ્વાર્થબુદ્ધિથી માણસ મોજશોખ ભોગવે એવો મોજશોખ કરવાનું સૌ ને મન થાય. પરંતુ આજુબાજુ નજર કરતાં જે દરિદ્રતા અને દુઃખો જણાશે તે જોયા પછી આવું મન થશે ખરું? નિર્દોષ ઉચ્ચ પ્રકારનો આનંદ સૌને ઉપલબ્ધ ન થતો હોય ત્યાં સુધી આજે જે વૈભવ ને મોજ શોખ ભોગવાય છે, તે તો ખરેખર અજ્ઞાન અને કુરતામાં અધમ એવો ઘાતકી માણસ પણ ભોગવતાં ધ્રુજી ઉઠવો જોઈએ સિવાય કે છતી આંખે નિષ્કર થઈ આંખો બંધ કરીને માણસ તે ભોગવતો રહે.”

રસ્કિન આપણને પ્રેમના પ્રકાશ તરફ દોરી જાય છે. અને કહે છે;

“આંખ આડા આવી ગયેલા આવા પડળ હિંમતપૂર્વક દૂર કરો ખુલ્લી આંખ રાખી પ્રકાશની સન્મુખ જુઓ. આંખને આંસુથી ધોઈને આંખનું તેજ સતેજ કરો. સૌને સોના ભાગનો રોટલાનો ટુકડી મળી રહે અને સૌથી નબળામાં નબળાને તેનો ભાગ મળે નહીં ત્યાં સુધી તમને કે તેને શાંતિ મળશે નહીં. તમારા સ્વાર્થના પડળ દૂર થશે ત્યારે જ શાંતિનો વ્યવહાર, શાંતિ માટેનું અર્થશાસ્ત્ર નિર્માણ થશે. તે ઉત્પાત કરવા કે ત્રાસ દેવા માટે નહીં પણ ઉત્પાત અને ત્રાસમાંથી માણસને શાંતિનું વાતાવરણ ત્યારે જ પેદા થશે.”

રસ્કિનનું કાઠું કલાકારનું છે. પ્રચારક, ઉપદેશક કે સુધારક નથી એટલે સૌમ્ય નિરામય ઢબે એ પોતાના હૃદયની આરજૂ વ્યક્ત કરે છે. ને કહે છે;

“અશાંતિ સૌ પ્રથમ તો જાતે પોતાની અંદર પામવાની છે તેને પામીને પછી જ તમે તેને સ્થાપી શકશો” એ શાંતિ તમારી પોતાની અંદર ઊગે નહીં ત્યાં સુધી બીજાને આપી શકાતી નથી. કોઈ ધંધાદારી નિયમો વડે તે પામી શકાતી નથી. શાંતિના નીરવ આહલાદને સમર્પિત ધ્યેયવાળા આત્મગૌરવની કાંતિ વડે આપતા આત્મ સંયમની

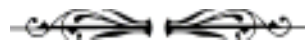
સર્વોપરી સંપતિમાં જ પરમ સમૃદ્ધિ માનનારાં, ધન-સંપત્તિના ખજાના પાછળ નહીં ભટકનારા ચિત્તની નિર્મળ શાંતિના અખંડ આનંદની ખોજમાં રાયનારા આ જગતમાં જીવવા મળેલ જિંદગીને પ્રભુનું વરદાન સમજી તેના આનંદમાં મગ્ન રહેનારા માણસોની આજે આપણને જરૂર છે.”

સવાલ જીવન દૃષ્ટિનો છે. જીવન દર્શનનો છે, જીવન પ્રત્યેનો, જગત પ્રત્યેનો રસ્કિનનો અભિગમ નરવો, નિરામય અને આધ્યાત્મિક હતો તેથી તેઓ લખે છે;

“જીવન જીવવાની એક કળા છે. તે એક ખાસ નજર માગી લે છે. પ્રભુની આ સૃષ્ટિ અદ્ભૂત છે. અને તેનો પાર કોઈ પામી શકે નહીં એવી એની રચના છે. કોઈ તેને પૂરેપૂરું જાણવા પામ્યું નથી અને એ આશ્ચર્ય અનંત કાળ સુધી તેની આજુ-બાજુ આમ જ અકબંધ ટકી રહેવાનું છે. માણસ માટે પોતાનું અસ્તિત્વ અચરજભર્યા કૃતુહલનો એક કોયડો જ છે.”

ગાંધીજીએ રસ્કિનના ‘અન ટુ ધી લાસ્ટ’ તત્ત્વ પોતે પકડી લીધું અને આત્મસાત કરી લીધું તે અનુસાર તત્કાળ પોતાના જીવનમાં પલટો આણી દીધો. એનાથી એમના ચિત્તને જબરી ચાલના મળી. કેટલીક બાબતો તેમના જીવનમાં ધૂંધળી હતી તે દીવા જેવી સ્પષ્ટ થઈ ગઈ. કેટલીક નવી બાબતો ઝીલવા, જાણવા, ચિંતન, મનન કરવા મળી. તે વિશે તીવ્ર મનોમંથન ચાલું થઈ ગયું તેને તેમણે પોતાની મનોભૂમિમાં ને કર્મભૂમિમાં નાણી જોઈ, માણી જોઈ ને જાણી જોઈ. આ બધાના પરિણામ સ્વરૂપ જ્યારે તેમણે રસ્કિનની વાત સમાજ સમક્ષ મૂકી ત્યારે એમના પોતાના અંતરના રસાયણ સાથે ભળી જઈને એ વાત ‘સર્વોદય’ના મંત્ર રૂપે પ્રગટ થઈ ગઈ. તેમાં ગાંધીજીને જે કહેવાનું હતું તે બધું જ આવી ગયું તેમાં ગાંધીજીના હવે પછીના યુગકાર્યનો ઉદ્ધોષ થઈ ગયો. રસ્કિનની વાતનો એ નવો અવતાર થઈ ગયો.

ઘણા વરસો પછી ૧૯૦૪માં ગાંધીજીએ રસ્કિનનું આ પુસ્તક વાચ્યું અને આત્મકથાના ભાગ ૪માં ક્રમ ૧૮માં તેમણે ૧૯૨૬માં ઉલ્લેખ કરતા તેમણે સર્વોદયના (અન ટુ ધીસ લાસ્ટ)ના ત્રણ સિધ્ધાંતો રજૂ કર્યા છે. તે રસ્કિનના

આ પુસ્તક શોધવા જઈએ તો તેમાં ક્યાંય તે સ્વરૂપે વાંચવા નહીં મળે. એ ત્રણ સિધ્ધાંતો તો તે વખતે તેમના અંતરમાં ઉતરી ગયેલા. અને જ્યારે આત્મકથામાં લખવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે પોતાના અંતર વલોણામાંથી મંથન કરી નવનીત રૂપે એ ત્રણ સિધ્ધાંતો તેમણે તારવી લીધા જે આ પુસ્તકનું મૂળ તત્ત્વ રજૂ કરે છે.

ગાંધીજીએ આત્મકથામાં સાચું જ કહ્યું છે કે “આ બધું મારામાં ઊંડે ઉતરેલું હતું. રસ્કિને મારા અંતરમાં સૂતેલી ભાવનાને જગાડી.” પુસ્તક ૧૯૦૪માં તેમણે વાંચ્યું ત્યારે તેમની ઉંમર ૩૫ વર્ષની હતી. એક દાયકા ગાળા દરમિયાન સર્વોદયના નૂતન જીવન દર્શનને ઝીલવાની પર્યાપ્ત પૂર્વ તૈયારી એમના જીવનમાં થઈ ચૂકી હતી. હવે જ્યારે જીવનમાં ધ્રુવ તારક મળી ગયો ત્યારે રસ્કિનના પુસ્તકનો ભાવાનુવાદ આપતી વખતે ગાંધીજીનું બધું ધ્યાન મુખ્યત્વે બે વાત ઉપર એકાગ્ર થઈ ગયું.

આ જીવન દર્શન અનુસાર હિન્દુસ્તાનનું સ્વરાજ મેળવવાનો સાચો માર્ગ કેવો હોય તથા એકવાર અંગ્રેજોની ગુલામીમાંથી મુક્ત બનીએ પછી આપણા સ્વરાજનું સાચું સ્વરૂપ કેવું હોય, તેથી સર્વોદય પુસ્તકમાં રસ્કિનના ચાર નિબંધોનો સાર ચાર પ્રકરણમાં આપી દીધા બાદ ગાંધીજીએ તેમાં પાંચમું પ્રકરણ પોતાનું ઉમેર્યું, જેમાં આ બે વાત ઘુંટી. ગાંધીજીએ સાફ કહી દીધું કે પાપકર્મથી એટલે કે અંગ્રેજોને મારીને હિન્દુસ્તાનનું સ્વરાજ નહીં મેળવાય. એવી જ રીતે પાપકર્મથી એટલે કે આજે અંગ્રેજો જે રીતે પોતાનું સ્વરાજ ભોગવી રહ્યા છે તે રીતે સાચું સ્વરાજ નહીં ભોગવાય તેને માટે સર્વોદયની નૂતન વિચારધારાને અનુરૂપ અભિનવ માર્ગ જ અપનાવવો પડશે.

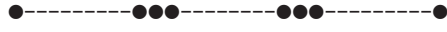
આમાં પહેલું પાપકર્મ (કોઈને મારવું નહીં) તો ઝટ સમજી શકાય તેવું હતું પરંતુ બીજા પાપ કર્મ અંગે ફોડપાડીને ગાંધીજીએ સમજાવ્યું કે “યુરોપનું દરેક રાજ્ય કાળા માણસને પોતાનો ભક્ષ ગણી બેસે છે. માત્ર પૈસાનો જ લોભ છે, ત્યાં સુધી બીજું થવાનો સંભવ હોય નહીં. તેમને એક મુલક જોવામાં આવે તો કાગડા જેમ માસ પર કૂદી પડે છે તેમ તેઓ કાગડાની માફક તે મુલક ઉપર કૂદી પડે છે.

ગાંધીજીએ સાફ કહી દીધું કે આવું બીજાને ઓહિયા

કરી જતું સ્વરાજ, બીજાના શોષણ પર નમતું સ્વરાજ આપણને નથી ખપતું સોનું, રૂપુ એકઠું કરવાથી સાચું સ્વરાજ નહીં ભોગવાય, હિન્દુસ્તાન પોતાનું સ્વરાજ નીતિના માર્ગે જ મેળવશે અને પછી નીતિના માર્ગે જ તેને કેળવશે અંતે ગાંધીજીએ કહ્યું; “આ રસ્કિનના લખાણનો સારાંશ છે.

હિન્દસ્વરાજ ૧૯૧૦ માર્ચમાં ફિનિક્સ આશ્રમમાં છપાયું, લખાયું ૧૧ થી ૧૯ ડિસેમ્બર (૧૦ દિવસ) ગાંધીજી ઈંગ્લેન્ડથી આફ્રિકે જતા કિલોનન કેસલ નામના જહાજ પર સ્ટીમરની જ સ્ટેશનરી પર ગુજરાતીમાં લખાયું હતું.

હિંદસ્વરાજ એક અર્થમાં ગાંધીવિચારનો “સર્વોદયનો ઢંઢેરો” હતો. ટોલ્સટોયે હિન્દ સ્વરાજના પુસ્તકને માંદગીના બિછાનથી ખૂબ રસ પૂર્વક વાંચ્યું હતું અને કહ્યું હતું કે એમાં ચર્ચાયેલ નિઃશસ્ત્ર પ્રતિકારનો વિષય માત્ર હિંદ માટે જ નહીં પણ આખી માનવજાત સારુ સૌથી વધુ મહત્ત્વનો છે.

(અનુસંધાન પાના નં. ૫૦૧ ઉપરથી)

રહેતા આવી નાનાવિધ લાક્ષણિકતાઓ ગાંધીજીએ સભાનતાથી આત્મસાત્ કરી હતી. ગાંધીજીના જીવન વિશેની વિશિષ્ટ વાતોને ગુણવંત શાહના એક અભિપ્રાય સાથે રોકું :

મહાત્મા ગાંધી આ પૃથ્વી પર પાંગરેલી નાદાન માનવજાતના ખોળામાં થોડાક વહેલાં આવી પડયા ! સદીઓ વીતે તેમ તેમ મહાત્માની વાતો સમજાતી જશે. કદાચ પચીસમી સદીમાં એક ભવ્ય ફિલ્મનું નિર્માણ થશે, જેનું શીર્ષક હશે :

‘એક હતી પૃથ્વી, એક હતો માણસ અને એક હતો ગાંધી.’

મધુવન સોસાયટી, જેસર રોડ, ખોડલ પાનવાળી શેરી, મું. સાવરકુંડલા- ૩૬૪૫૧૫, મો. ૯૯૭૯૧૯૭૫૮૭

(૦૪) આ પછા રાષ્ટ્રપ્રેમ છે

- મનસુખ લલ્લા

કોઈ પણ રાષ્ટ્ર માટે યુદ્ધ પ્રાસંગિક અને અનિવાર્ય પરિસ્થિતિમાં જ હોય છે. યુદ્ધ વખતે આખું રાષ્ટ્ર જાણે એક પ્રાણ થઈ જાય છે. રાષ્ટ્રપ્રેમનો ઉદ્દેશ ચોતરફ અનુભવાય છે. પરંતુ યુદ્ધની સ્થિતિ કાયમ આવકાર્ય નથી હોતી. એ નાદુરૂટકાની પસંદગી હોય છે. છેલ્લું પગલું હોય છે.

હકીકતે રાષ્ટ્રપ્રેમ રોજબરોજના જીવનમાં પ્રગટ થવો જોઈએ. યુદ્ધ વખતે આખું રાષ્ટ્ર એક, અખંડ, સંવાદી બની રહે અને સામાન્ય દિવસોમાં એથી ઊલટી રીતે વર્તે તો એવું રાષ્ટ્ર સુરક્ષિત ન રહી શકે, વિકસી ન શકે, ગૌરવશાળી બની ન શકે. એટલે કે નાની નાની ઘટનાઓમાં, રોજબરોજની ઘટનાઓમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ પ્રગટ થવો જોઈએ. ઈ.એન.રેન્ડ નામના વિચારકે કહ્યું છે કે 'મનુષ્યે પોતાનું કામ ઉત્તમ રીતે કરવું જોઈએ. એ જ નૈતિકતા છે.' રોજબરોજનાં કાર્યોમાં, પોતાની ફરજમાં આવતું હોય એ ઉત્તમ રીતે કરવું એ મનુષ્ય તરીકેનો ખરો વિકાસ છે. જે રાષ્ટ્રમાં આવા નાગરિકો વધારેમાં વધારે હોય તે રાષ્ટ્ર સૌથી વધુ સમૃદ્ધ અને વિકાસિત ગણાય.

આપણો એક ભ્રમ એવો છે કે દેશનેતા હોવું, મહત્વના પદ પર હોવું, ઊંચું આર્થિક વળતર મળતું હોય એવું કાર્ય કરવું એ જ રાષ્ટ્ર માટે મહત્વનું પ્રદાન છે. પરંતુ એવું નથી હોતું. રાષ્ટ્ર એટલે જ હજારો સેવાઓ બજાવનારા લાખો સાધારણ માણસો, એમનાં નામ કે ફોટા અખબારમાં નથી આવતાં. પરંતુ રાષ્ટ્રનો ખરો આધાર તેઓ જ હોય છે.

એક ડ્રાઈવર સુરક્ષિત રીતે, નિયમિતતાથી, મુસાફરોની કાળજી રાખીને બસ ચલાવે તો એ એનો રાષ્ટ્રપ્રેમ જ છે. એક સફાઈ કામદાર કાળજીથી, ઝીણવટથી, ક્યાંક કશુંય ગંદુ ન રહે એમ સફાઈ કરે તો એ રાષ્ટ્રપ્રેમ જ છે. એક ક્લાર્ક પોતાની પાસે આવતા કાગળોનો સમયસર, પક્ષપાત વિના, યોગ્ય અભિપ્રાય કે નિયમ મુજબના નિર્ણય સાથે નિકાલ કરે તો એ રાષ્ટ્રપ્રેમ છે. એક શિક્ષક પોતાનું કામ જરાય પ્રમાદ વિના, વિદ્યાર્થીઓ માટેના પ્રેમથી અને દક્ષતાથી કરતો હોય તો એ રાષ્ટ્રપ્રેમ જ છે. એક ખેડૂત જે

કાંઈ ઉત્પાદન કરતો હોય તેમાં રાસાયણિક જંતુનાશકો છાંટવા વગર, જૈવિક ખાતર નાખીને, મનુષ્ય-આરોગ્યને પોષક એવી રીતે તૈયાર કરતો હોય, ઉત્પાદનમાં કશી ભેળસેળ ન કરતો હોય તો એ દેશપ્રેમ છે. એક પોલીસ નિયમનુસાર, વહાલાંદવલાં કર્યા વિના, પોતાનું કર્તવ્ય બજાવતો હોય તો એ દેશપ્રેમ છે. એક ન્યાયધીશ પક્ષપાતરહિત કાયદાના ઉચિત અર્થઘટન સાથે, કોઈની શેહમાં આવ્યા વિના, વાજબી સમયમાં ચુકાદાઓ આપે તો એ રાષ્ટ્રપ્રેમ જ છે. એક ઉદ્યોગપતિ જે કોઈ ઉત્પાદન કરતો હોય તે ટકાઉ, પર્યાવરણને સંવાદી, લોકોપયોગી અને નફાનું યોગ્ય પ્રમાણ જાળવીને વેચે તો એ રાષ્ટ્રપ્રેમ જ છે. એક ડોક્ટર દર્દીને સમયસર, યોગ્ય, પૂરી દક્ષતાથી અને વાજબી ફી લઈ સારવાર આપે તો એ રાષ્ટ્રપ્રેમ છે. સચિવ, કલેક્ટર, ડી.ડી.ઓ., ડી.એસ.પી. જેવા નિર્ણાયકો પોતાના નિર્ણયો, નિયમોના વાજબી અર્થઘટનથી, માનવીય સંવેદના જાળવીને, ન્યાયી રીતે અને પક્ષપાતરહિત રીતે તથા કોઈની શેહમાં આવ્યા વિના કરતા હોય તો એ રાષ્ટ્રપ્રેમ જ વ્યક્ત કરે છે.

આમાંના કોઈએ સરહદ ઉપર બંદૂક લઈને જવાની જરૂર નથી. તેઓ જ્યાં બેઠા છે, જે કોઈ કામ કરે છે તે રાષ્ટ્રને મજબૂત બનાવવામાં, ઘડતર કરવામાં, ન્યાયી અને સમાનતાલક્ષી બનાવવામાં યોગદાન આપે છે. સરહદ સાચવવાનું કામ સૈનિકો કરે જ છે, પરંતુ દેશને અંદરથી સાચવવાનું કામ આવી હજારો સેવાઓ પૂરી પાડનારા નાગરિકો કરે છે.

ધર્મસંસ્થાની ભારતીય સમાજ ઉપર વિશિષ્ટ અને ગાઢ અસર હોય છે. ધર્મસંસ્થાઓએ આ સંદર્ભમાં પોતાની કામગીરી નવેસર વિચારવી, ઠરાવવી પડશે. લોકો ધર્મસંસ્થાને શ્રદ્ધાથી જોતા હોય છે. એટલે તેમનામાં દંભ, ભ્રષ્ટાચાર, વૈભવીજીવનનો મોહ કે અયોગ્ય સંબંધ જુએ છે ત્યારે લોકોની શ્રદ્ધાને આઘાત પહોંચે છે. જો ધર્મસંસ્થાઓ ધર્મના સાચા, વ્યાપક, સર્વજનહિતને પોષક એવા વ્યવહારો

કરે તો રાષ્ટ્રપ્રેમ વ્યક્ત કરે છે એમ ગણાય.

ભારતમાં જે વ્યાપક પ્રમાણમાં ભ્રષ્ટાચાર, કામચોરી, ફરજમાં બેદરકારી, સ્વાર્થધતા અને ઉત્તરદાયિત્વનો અભાવ જોવા મળે છે તે રાષ્ટ્રપ્રેમની ઊણપને કારણે છે. આ સઘળાંની અસર હવે કેવળ રાષ્ટ્ર સુધી મર્યાદિત નથી રહેતી, કારણ કે નવી ટેકનોલોજી અને ઉપકરણોને કારણે જગત નજીક આવી ગયું છે. એક દેશમાં ભરાતું કોઈપણ અનિષ્ટ અયોગ્ય નિર્ણયનું કે સ્વાર્થપ્રેરિત પગલું બીજા અનેક દેશોને અસર કરે છે. આજ સુધી એમ મનાતું હતું આપણા દેશનાં હવા, પાણી, પ્રકાશ, ધરતી, વનો જાળવીએ તો પૂરતું છે, પરંતુ હવે વિશ્વ એટલું નજીક આવ્યું છે કે આ સઘળાંની અસર સમગ્ર વિશ્વ ઉપર, તેના પર્યાવરણ અને જનજીવન ઉપર થાય છે. (આ સંદર્ભે વધતી ગરમી, અસ્વાભાવિક ઋતુપલટા, વિનાશકારી વાવાઝોડાં, આરોગ્ય બગડવાની ઝડપ, લોકોનું વધતું માનસિક ભારણ, સંબંધોમાં પેદા થતી તાણ વગેરેને નવેસર તપાસવાં જરૂરી બને છે.)

એટલે આપણે સમજવું પડશે કે હવા, પાણી, પ્રકાશ, ધરતી, વનોને છેલ્લાં સાડાં ત્રણસો વર્ષમાં જે રીતે બગાડ્યાં, નાશ કર્યો કે આપણી અનુકૂળતા મુજબ મચડ્યાં છે તેની ઘણી મોટી કિંમત સમગ્ર માનવજાતે ચૂકવવી પડશે. કાં સમજીને વ્યવહાર કરીએ, સંવાદી જીવનશૈલી અપનાવીએ, નહીં તો ઘણી કઠોર અને ભયાવહ કિંમત ચૂકવીએ એ બે જ વિકલ્પ છે - કેવળ ભારત સામે નહીં, સમગ્ર વિશ્વ સામે.

રાષ્ટ્રપ્રેમ એટલે નાગરિકધર્મનું પાલન. આપણે સૌ વ્યક્તિ તરીકે ભલે નાના એકમરૂપે છીએ, પરંતુ એવાં લાખો નાના એકમો મળીને રાષ્ટ્ર બને છે. તેમાં દરેકનું મહત્ત્વ છે, પ્રદાન છે, ફાળો છે. વિશાળ યંત્રમાં એક નાનો બોલ્ટ બરાબર ન હોય કે બરાબર બેઠેલો ન હોય તો એની અસર કે પરિણામ આખા યંત્રને થાય છે, અટકી પડે છે. એમ જ વ્યક્તિ ભલેને અતિ નાનું ગણાતું કામ કરતી હોય તો પણ એની અસર આખા દેશના ચારિત્ર ઉપર થતી હોય છે. રાષ્ટ્રનું ચારિત્ર એટલે એના નાનામાં નાના નાગરિકનું ચારિત્ર.

વળી ચારિત્રની ઓળખ કેવળ સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધ સુધી મર્યાદિત નથી. એક માણસ લગ્નબાહ્ય સંબંધ ન રાખે,

ટીલાં-ટપકાં-પૂજા કરતો હોય, પરંતુ તે નબળો માલ પેદા કરતો હોય, અસ્વાભાવિક નફો લેતો હોય, લોકોના આરોગ્યને હાનિ પહોંચાડતો હોય, ફરજમાં બેદરકારી બતાવતો હોય, કોઈ જોનાર ન હોય ત્યારે નિરાંતજીવે નિયમભંગ કરતો હોય તો એ વ્યક્તિ ચારિત્રભ્રષ્ટ જ છે. એવી ભ્રષ્ટ વ્યક્તિ પોતાને, પોતાના સમાજને, રાષ્ટ્રને અને સમગ્ર સમષ્ટિને આઘાત પહોંચાડે છે, ક્ષીણ કરે છે, વ્યવસ્થા અને ધોરણોને તોડે છે.

જેમ સરહદ ઉપર સૈનિકો પ્રત્યેક ક્ષણે રાષ્ટ્રપ્રેમથી નિર્ણય કરે છે, વર્તન કરે છે, જાગ્રત રહે છે, તેમ જ રાષ્ટ્રની અંદર પ્રત્યેક વ્યક્તિએ આ ભાવથી નિર્ણયો કરવા જોઈએ, વ્યવહારો કરવા જોઈએ, કર્તવ્યપાલન કરવું જોઈએ, જાગ્રત રહેવું જોઈએ. એમાં બીજા સામે આંગળી ચીંધવાનો અર્થ નથી. દરેકે જાત સામે જ આંગળી ચીંધવી જોઈએ.

યુદ્ધ વખતે થોડા દિવસ રાષ્ટ્રપ્રેમ બતાવીએ અને પછી કાયમ રાષ્ટ્રને આઘાત પહોંચાડનારાં પગલાં ભરતાં રહીએ તો આપણે રાષ્ટ્રને ચાહીએ છીએ એવો દાવો નહીં કરી શકીએ.

એટલે નાગરિકધર્મનું પાલન કરનારા નાગરિકો પેદા થાય એ સાચો જવાબ છે. એ માટે સૌથી અસરકારક એવાં બે પરિબળો છે: (૧) પરિવાર અને (૨) વિદ્યાલય. પરિવારોએ બાળઉછેર અને ઘડતર માટે નવી નજર કેળવવી પડશે. સંબંધભાત બદલવી પડશે.

આજની થોડાક લાખને નોકરી અપાવનારી શિક્ષણરચના આમાં કામચાબ નહીં થાય. તમામ મનુષ્યોનું ચારિત્ર્યઘડતર થાય એવી કેળવણી અનિવાર્ય છે. નાદાર નાગરિકો દ્વારા મહાન રાષ્ટ્રનું નિર્માણ ન થઈ શકે. અને આજનો યુગસંદર્ભ જોતાં કેવળ પોતાના રાષ્ટ્ર માટે પ્રેમ હોય એ પૂરતું નહીં થાય, એથી આગવ વધીને સમષ્ટિનાં કાળજી, જાળવણી અને પ્રેમ અનિવાર્ય બનશે.

આ નજર હશે, આ ભાવના હશે, આવી જાગૃતિ હશે તો આપણે મનુષ્ય તરીકે અને રાષ્ટ્ર તરીકે ગૌરવ લઈ શકીશું.

●-----●●●-----●●●-----●

સી-૪૦૩, સુરેશ એપાર્ટમેન્ટ, દેવાશિષ સ્કૂલ સામે, જજસ બંગલોઝ વિસ્તાર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

(૦૫) દેવદૂત જેવા ડૉ. એસ.બી. ત્રિવેદીસાહેબ

- પ્રવિણ મહેતા

૧૯૭૧ની સાલની વાત છે. મારા પત્નીને મેનેન્જાઈટિસ અને ટી.બી.ની અસર થઈ. પૂજ્ય મનુભાઈ પંચોળી(દર્શક)ને આની જાણ થઈ. (અમે બંને તેમનાં વિદ્યાર્થીઓ અને કાર્યકરો) એક રવિવારે સમી સાંજે તેઓ ભાવનગર મારા સસરા શ્રી પોપટભાઈ કોઠારીને મોટરમાં(ત્યારે મોટર પ્રમાણમાં દૂર્લભ ગણાતી.) પોતે લઈને આવ્યા. કહે “ચાલો મારી સાથે. બે જોડ કપડાં લઈ લો.”

પૂજ્ય મનુભાઈ સાથે અમે જીંથરી ટી.બી.હોસ્પિટલ આવ્યાં. ત્યાં ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબને મળ્યાં. તેમણે જોઈ, તપાસીને કહ્યું કે નિદાન તો બરાબર છે. પણ હોસ્પિટલમાં એક પણ પથારી ખાલી નથી. એટલે નજીકમાં (ત્રણ કિ.મિ. દૂર) ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, આંબલા સંસ્થામાં રહો. દવા લખી આપું છું. તે પ્રમાણે લેજો. સવાર-સાંજ નિયમિત ફોન કરજો. ભૂલશો નહીં.

અમે બધું શરૂ કર્યું પણ દવા લીધે ફેર પડ્યો નહીં, દરદ વધતું ને વકરતું ગયું. અમારી ચિંતા વધી. ડોક્ટર સાહેબે કહેલું કે રોજ ફોન કરજો તે અમે ભૂલી ગયાં ! મોડી ખબર પડતાં જ ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબ મારતી ગાડીએ આંબલા આવ્યા. અમે તો હાંફળા-ફાંફળા થઈ ગયેલાં કે, મૂઢલા બચશે કે જશે ? ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબે તરત કહ્યું “કેમ વેળાસર ફોન ન કર્યો ?” અમને પરેશાન જોઈ, પછી કહે, “તમે ચિંતામુક્ત રહો. હું ફરી નવી દવા લઈને પાછો આવું છું.” દવા લઈને આવ્યા. પછી ધીમે-ધીમે ઘણો સુધારો થતો ગયો. અમે પણ સવાર-સાંજ ફોનથી ખબર આપતાં રહ્યાં.

આંબલાનાં કાર્યકરો પ્રિય રઘુભાઈ-અરુણાબેન, મુરબ્બીશ્રી અનિલભાઈ-મધુબેન બધી રીતે ખૂબ જ ઉપયોગી થાય. બે વિદ્યાર્થીનીઓ ચિ. ચંપા અને ચિ. કુંવરને પણ સેવામાં મદદ મૂકી હતી. તેઓ મૂઢલાને નવરાવવાં-

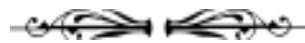
ધોવરાવવાં, કપડાં ધોઈ આપવાં માટે ખૂબ જ ઉપયોગી થયાં., અમે એક કે સવા મહીનો આંબલામાં રહ્યાં. દરમિયાન મૂઢલા સાજી થઈ ગઈ. ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબ અને તેમની ટીમ તથા આંબલાનાં સૌ પરિવારજનોનો આભાર માની અમે મણાર પરત આવ્યાં.

તે પછી ૧૯૮૪માં વળી મૂઢલાને કેન્સર રિટેક્ટ થયું ! અમે મૂંઝાયાં, પણ મૂઢલાની હિંમત ગજબની. કહે, “કેન્સર તો મને થયું છે તમે સૌ શું કામ મૂંઝાઓ છો ?”

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, મણાર સંસ્થા સ્થળ ઘણું જ અંતરિયાળ, રોડ-લાઈટનાં ઠેકાણાં નહીં, નદી-નાળાં આવે, અને વાહનની પણ સગવડ નહીં. ૧૯૮૪થી ૧૯૮૭ એપ્રિલ સુધી બધું ચાલ્યું. શરૂમાં દર ૧૫ દિવસે અમદાવાદ જવું, પછી દર મહિને અને છેલ્લે બબ્બે મહિને અમદાવાદ જવાનું થાય.

કિમો થેરાપી, ચોકકસ પ્રકારનાં મોંઘાં ઈન્જેક્શનો, થાપામાં કે વેઈનમાં આપવાનાં આ બધું અમદાવાદ જ થઈ શકે. મૂઢલાને એમ થાય કે આ પીડા સહન થતી નથી. અને સૌની ખૂબ સેવા લેવાનું બને છે. તેના કરતાં ઈશ્વર મને હવે લઈ લે તો સારું. ત્યારે પૂ. મનુભાઈએ ફરી પાછી ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબને બધી વાત કરી. ડૉ. કહે, “અમદાવાદની બધી દવા, ઈન્જેક્શનો વગેરે આપણે જીંથરીની ટી.બી. હોસ્પિટલમાં કરીશું. તમે મૂઢલાબેનને અહીં લઈ આવો. અમે એપ્રિલ ૧૯૮૭માં ટી.બી. હોસ્પિટલ અમરગઢ આવ્યાં. મૂઢલા સંપૂર્ણ પથારીવશ. પોતે જાતે પડખું પણ ફરી શકે નહિ. અને જાતે પગ ઊંચો-નીચો ન કરી શકે. બધી ટ્રેલિક અને ટ્રેનિક ક્રિયાઓ પથારીમાં જ કરવાની રહે. મારી સાથે મણારની બબ્બેની જોડીમાં ચાર વિદ્યાર્થીનીઓ

(અનુસંધાન પાના નં. ૫૧૨ ઉપર)

(૦૭) એક તીર્થ

- સુમેઘા પંગોળી

સૌરાષ્ટ્રમાં દંતકથાઓનો વિષય બની ગયેલ અમરગઢ ટી.બી. હોસ્પિટલના ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબને મળવું એટલે મધર ટેરેસા અને ડૉ. સ્વાઈલ્ડરના પુણ્ય પ્રદેશમાં પહોંચવું.

તેમના વ્યક્તિત્વના વૈભવમાં સર્જન તરીકેની અપ્રતિમ નિપુણતા સાથે ઈશુની કરુણા અને ગીતાની અનાસક્ત કર્મઠતાનું રાસાયણિક સંયોજન થયેલું.

બાબા આમટેની રક્તપિત્તની હોસ્પિટલ આનંદવનની જેમ જ આ સમાજે જે ક્ષય રોગીઓને સડેલાં અને કુત્સિત ગણીને ફેંકી દીધાં છે, તે કંકાલ જેવાં દર્દીઓ પાસે બેસીને દવા પીવડાવતાં અને માખણ ખવડાવતાં હઠભરી રક્તકરતાં ડોક્ટરને જોવા તે જીવનનો મધુરતમ અનુભવ છે. અમરગઢની વેરાન ધરતીપર ખીલી ઉઠેલા આ અનપેક્ષિત કરુણાના સૌંદર્યાનુભવથી હૃદય એકવાર ધબકાર ચૂકી જાય.

તેમણે વેલોરમાં ચેસ્ટ સર્જન તરીકેની તાલીમ લીધા પછી, ચોપાટી પરના વિશાળ નિવાસસ્થાન, પ્રસિદ્ધ સર્જન મોટાભાઈનું તૈયાર ઓપરેશન થિયેટર, અને મુંબઈની ઝળહળતી કારકિર્દી છોડીને અમરગઢ ટી.બી. હોસ્પિટલ પસંદ કરી ત્યારે અમેરિકાનું બુર્કીંગ જ બાકી હતું.

ડોક્ટર ત્રિવેદીના ગુરુ અને જસલોકના પ્રથમ ડિરેક્ટર ડૉ. શાંતિલાલ મહેતાએ સોનેરી કારકિર્દીને રોળી નાખતાં પોતાના મેધાવી છાત્રને કહ્યું હતું કે - “આ શું કરે છે ? જ્યાં લોહી ન મળતું હોય અને અનેસ્થેટીસ્ટ ન હોય ત્યાં ફેફસાંના મોટાં ઓપરેશન થાય કેવી રીતે ? આવું પાગલપન છોડી દે.”

પણ આવું પાગલપન સંતો કરતાં આવ્યાં છે. આજે વરસે ૫૦૦ ઓપરેશનો અમરગઢમાં ડોક્ટર કરે. ૩૫ વર્ષની

હોસ્પિટલની કામગીરીમાં ૬૦ હજાર દર્દીઓને સારવાર મળી અને બે લાખ કરતાં વધુ દર્દીઓની તપાસ થઈ - નજીવા ખર્ચે, જેમાં ગુજરાત બહારના દર્દીઓ પણ જોવા મળે.

ક્ષયરોગની વિશેષતા તે છે કે તે યુવાન અને બાળકને પહેલાં પકડે છે. લાંબી ખર્ચાળ સારવાર અને ચેપ એવો ખરાબ ગણાતો કે એક દર્દી પાછળ આખું ઘર તબાહ થઈ જતું. વળી હાર્ટ જેમ સુખી માણસોનો રોગ ગણાય તેમ ટી.બી. તે ગરીબ, પછાત અને નીચલા વર્ગનો રોગ ગણાય છે. પણ ડૉ. ત્રિવેદીને પડકારો ઝીલવામાં રસ છે.

એશિયાની શ્રેષ્ઠ ક્ષયની હોસ્પિટલોમાંથી એક અમરગઢ જીથરી ગણાય. ૭૫૦ પથારીવાળી હોસ્પિટલમાં ૫૬૦ પથારી તો સાવ ફી, એટલે દાહોદનો આદિવાસી દર્દી સોનગઢ ઉતરી જીથરી બે રૂપિયા લઈને પહોંચે તો તેને કોઈ ડિપોઝિટ-ભલામણ વગર જરૂર હોય તો પથારી દેવામાં આવે. સાવ ફી સિવાયની પથારી પર પણ માત્ર ૮૦ રૂપિયા માસિકના ચાર્જમાં દવા, ખોરાક અને ટ્રીટમેન્ટ મળે. આર્થિક સગવડવાળા માટે એ થી સી ટાઈપમાં ૧૩૦ કોટેજની સગવડ. વળી અહીંના ઉત્તમ હવાપાણીનો લાભ મેળવવા પણ અહીં રહેવા દર્દીઓ ઈચ્છતા હોય.

સૌરાષ્ટ્ર ઉપર આર્શીવાદ બનીને ઉતરેલી આ અમરગઢ હોસ્પિટલની ધરતીનો પોતાનો નિજી રસ છે. જેને વૈરાગ્ય રસ-કરુણ રસ કહી શકીએ. અહીં દિવસે આકાશ લૂ ઓકે છે અને ધરતી ધૂ ધૂ સળગે છે. કાળ વૈશાખીના વંટોળ-ઘૂમરીઓ ખાતાં એવી ધૂળ પાથરે છે કે જ્યાં આંગળી ફેરવો ત્યાં લીટા પડે. માત્ર રાત્રે હળવી માદકતા પાથરતી મધુર ઠંડક છવાય છે, જેમાં આ પીડાથી કણસતાં દર્દીઓના નિસાસા ઉંહકાર શૂળની જેમ ભોંકાય.

તે ઓશિયાળાં, તરછોડાયેલાં, બુઝાયેલાં, રંગે

પીળાં પડીને ખભેથી વળી જઈને ખોં ખોં કરતાં દર્દીઓનું ટોળું ડો. ત્રિવેદીને ઘેરી વળે. તે વ્યગ્ર અને વ્યથિત ટોળાંની વચ્ચે ડોક્ટર એવા લાગે છે કે જાણે કોઈ મલિન પાર્શ્વભૂમિમાં ભભકભર્યા નીલા રંગો પૂરીને કોઈ આલ્હાદક ચિત્ર દોર્યું હોય. ડોક્ટર તે બધાં સાથે પ્રગાઢ આત્મીયતાથી વાત કરે, વઢે, દવા લેવા સમજાવે, ધમકાવે-વિનવે.

“મારી મુશ્કેલી જ આ છે કે મારા દર્દીને હું ભૂલી નથી શકતો અને અહીં તો ઘરે પહોંચ્યા પછી કોઈ સંભારતુંયે નથી.”

“મને જ દવા કરતાં નથી આવડતી એટલે તેમને તાવ નથી ઉતરતો.”

“દવાના પૈસા ન હોય તો મારી પાસેથી લઈ જા.”

કોઈ સ્ત્રી દર્દીને કહેશે- “મને ઘરે બોલાવીને જમાડવો નથી એટલે જ તમે સાજાં થઈને ઘરે નથી જતાં.”

વ્યસની દર્દીને કહે - ‘મારી દવા સાથે ૨૦ બીડી અને તમાકુ તો તારે ખાવાં જ પડશે, તો જ મારી દવા અસર કરશે.

જીવન-મરણનાં ઝોલાં ખાતાં યુવાનને ઓક્સીજનની ટ્યુબ ગોઠવતાં ગોઠવતાં કહેતાં હોય છે કે “એમ મરાશે નહીં, આ ઘરડાં મા-બાપની સેવા કોણ કરશે અને મેંય તારે માટે ઓછા ઉજાગરા નથી કર્યા, તે બધું ચૂકતે કર્યા પછી જ જવા દઈશ.”

વળી લાંબી બીમારીએ હતાશ થઈ ગયેલાંને કહેતાં હોય છે- “તું મારી ખબર તો પૂછ, બસ મારે જ તારી ચિંતા કરવાની? મારું વજન ઘટ્યું છે, તે તો કોઈ પૂછતું જ નથી !

આ રીતે આવા અજબ પ્રેમાલાપથી કોડીનારના ધરખમ ભૂરાભાઈ કે બરડાની મજૂરણ જીવીને ખાતરી કરાવી દે છે દુનિયામાં આ વજુભાઈ વોરા, જ્યાબેન શાહ અને ભોગીભાઈ લાલાણી, અને એવા જ સેવાભાવી ડોક્ટરની ઉજ્જવળ પરંપરા મળી છે. ડો. પટેલ સાહેબે જર્મનથી સર્જરીનાં એવાં સાધનો વસાવ્યાં જે ૨૫-૩૦ વર્ષ પહેલાં

દુર્લભ હતાં. ડો. રસ્તોગી સાહેબ એટલા વત્સલ હતા કે ચીદ્ગનવોર્ડનાં બાળકો પણ નિઃસંકોચ કહેતાં કે ભાવનગરથી રમકડું લેતાં આવજો. અને ડો. ત્રિવેદી સાહેબની કામગીરીથી અભિભૂત થઈને બોસ્ટનના ઈમર્જન્સી સર્જન ડો. પ્રમોદ ઠાકરે કહ્યું હતું કે -”ભારતમાં માણસની કદર નથી થતી તે વાત સાચી લાગે છે. આવાં મેજર ઓપરેશનો આ ધૂળિયા ગંદા ખૂણામાં અદ્ભૂત સફળતા સાથે થાય છે, જે અમેરિકામાં હજાર સગવડો વચ્ચે અમે કરીએ છીએ. દર્દીના સાજા થવાનો આંક કેટલો ઊંચો છે !

એક સર્જનની નિપુણતાનો સાચો અંદાજ એક સર્જનને જ આવી શકે.

ડો. શાંતિલાલ મહેતાએ ભલે ના પાડી હતી કે લોહી ન મળતું હોય ત્યાં ચેસ્ટ સર્જરી ન થાય. પણ જિસસને સમર્પિત કાર્યકર દાસબાબુએ મુંબઈથી લોહી પહોંચાડવાની જવાબદારી લીધી અને મેજર ઓપરેશનો સફળ થયાં. કારણ કે કોઈ પણ ઓપરેશન આખરે ટીમવર્ક હોય છે અને ડોક્ટરને ડો. મહેન્દ્ર ગાંધીથી માંડીને જોષીભાઈ સુધીની એવી ટીમ મળી છે કે જે અભિશમ દર્દીઓના જરૂર કાંઈ હોય કે ના હોય પણ ડો. ત્રિવેદીને તો તેમની જરૂર છે જ. આ અપાર્થિવ પ્રેમમાં ટોળું ધરપત લઈ આશ્વસ્ત થઈને વિખેરાય છે, ત્યારે લાગે છે કે ભગવતશક્તિનું ક્યારેક કોઈ વ્યક્તિમાં અવતરણ થયું હોય.

મધર ટેરેસા કહે છે કે દુનિયામાં પૈસાનો નહીં પ્રેમનો દુકાળ છે, મને અહંતા-મમતા અને કામના-વાસના વિહિન વિશુદ્ધ કરુણા છે. તે જ સાચો પ્રેમ છે અને તે ભિક્ષારૂપે નહીં પણ પ્રાપ્તિરૂપે અભિવ્યક્ત થવો જોઈએ.

ચીદ્ગનવોર્ડનો ૧૦ વર્ષનો ક્રાંતિ છાતીનું મોટું ઓપરેશન કરાવી સાજો થઈને ઘરે જાય છે. ઘર-શાળાને વતન છોડીને ઘણા મહિનાઓ તેણે અહીં ગાળ્યા છે. છાતીના મોટા પ્લાસ્ટર સાથે ઘવાયેલ વિજેતા યોદ્ધાની ખુશમિજાજ અદાથી ઘરે જવા રજા માગે છે, ત્યારે તેના છાતીના બક્ષર પર ટકોરા મારતાં ડોક્ટર કહે છે - “જો જે પતંગ ચગાવવામાં

મને ખબર કરવાનું ભૂલી નહીં જતો !”

અમરગઢ હોસ્પિટલની પોતાના સંતાનની જેમ ચિંતા કરનાર કાળુભાઈ વળીયા જેવા ટ્રસ્ટીઓ મળ્યા છે. જ્યારે બ્લડ ડોનેશન કરવાનો મોટો હાઉં હતો ત્યારે ચાલુ ઓપરેશને ડોક્ટરોએ પોતાનું લોહી દઈને, રાત્રે સીરિયસ દર્દી માટે ત્રણ વાર ફોન કરીને એક ઉત્તમ અને આત્મીય પરંપરાની સ્થાપના કરી છે.

પંદર વર્ષ પહેલાં હાર્ટનાં ઓપરેશન ઘણાં ખર્ચાળ અને જોખમી ગણાતાં. મુંબઈ આ માટે વિખ્યાત હોવા છતાં બોમ્બે હોસ્પિટલ જ આ કરતી. આંબલાના રાજુ વાળાની યુવાન કોડભરી બહેન આમાં સપડાઈ. મુંબઈ જવાની સગવડ નહીં. ગરાસિયાની દીકરીની જિંદગી રોળાઈ જતી જોઈ ત્રિવેદી સાહેબે જોખમ ખેડીને હાર્ટનું ઓપરેશન કર્યું. ઓપરેશન પછી સૂઈ સૂઈને કંટાળેલી છોકરી બેડ છોડીને બહાર ફરવા નીકળી ગઈ. દૂર ગેલેરીમાંથી આવતાં ડોક્ટરને વહેમ પડ્યો કે આ પોસ્ટ ઓપરેટીવ વોર્ડની હાર્ટ પેશન્ટ જ છે. ભય અને ચિંતાના માર્યા ડોક્ટર દોડ્યા. આગળ હાર્ટ પેશન્ટ વઢવાના ભયથી જાય ભાગી. માંડ માંડ લોથપોથ થતી પથારીમાં પડી અને ડોક્ટરે વાંસોવાંસ પહોંચીને જે સ્નેહાસિક્ત ઝાટકણી કાઢી તે ઘટનાને સંભારતાં પણ તે બે સંતાનોની માતા બની ચૂકેલી પેશન્ટનું મુખ ગૌરવથી પ્રદીપ્ત થઈ જાય છે.

ગાંધીયુગના પૂનાના પ્રખર ગાંધીવાદી પ્રો. ત્રિવેદી સાહેબ તેમના કાકા થાય. ગાંધીજી તેમને સાધુચરિત ત્રિવેદી સાહેબ કહેતા. કાકા અને પિતાનાં અધ્યાત્મ અને સેવાનો તેમને વારસો મળ્યો છે. ગીતા તેમનો આધારગ્રંથ પણ આયુર્વેદની જૂની પ્રતો અને ઉપચારના પાઠો લઈને આવનાર પણ અનેક હોય છે. આયુર્વેદની કે એલોપથી કરતાં દર્દી પ્રત્યેની સીમ્પથીમાં વધારે જાગરૂક લાંબી સારવારના અન્વયે દર્દીનું મોરલ કરેજ ન તૂટવું જોઈએ, તે પાયાની વાત.

એમ.એસ. કરતી વખતે મુંબઈમાં હિન્દુ-મુસ્લિમ હુલ્લડો ચાલે. એસિડ ફેંકાવાથી અમનળી સાવ સસડી ગઈ.

રીસર્ચ સેન્ટરમાં આ સિવાય ડ્રગ્સ, જંતુઓના કલ્ચર, પલ્મોનરી, ટી.બી., ડાયાબીટીઝ અને ઓપરેશન નકારતાં ક્ષયરોગીના ભાવિ પર સંશોધન થાય છે.

અહીં રીસર્ચ કરીને વિદ્યાર્થીઓ યુનિવર્સિટીમાં પીએચ.ડી.ની થીસિસ રજૂ કર્યા કરે છે. અધ્યયનશીલ ડૉ. આનંદે અને ડૉ. ત્રિવેદીએ ઘણા રીસર્ચ પેપરો રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય કોન્ફરન્સોમાં રજૂ કર્યા છે.

સમૃદ્ધ પંજાબી કુટુંબમાંથી આવતા મિતભાષી ડૉ. આનંદ અને સ્નિગ્ધ - સૌમ્ય ડૉ. ગાંધી સિવાય ડૉ. ત્રિવેદી અને અમરગઢ હોસ્પિટલને કલ્પી ન શકાય. ડોક્ટરી વ્યવસાયની મબલખ કમાણીની સરખામણીએ નજીવા પગારમાં કામ કરતાં આ ડોક્ટરો પોતાનાં ધ્યેય વિશે સ્પષ્ટ અને મક્કમ છે.

હોસ્પિટલમાં ડોક્ટરોની કન્સલ્ટેશનની ફી જ નહીં, તપાસના ચાર્જ પણ ઘણા ઓછા. હોસ્પિટલે આ ચાર્જ વધારવા જોઈએ તેવા એક દર્દીના સૂચનને નકારતાં તેમણે કહેલું કે તો હોસ્પિટલની આર્થિક તંગી ટળશે પણ અમે જે દર્દીઓની સેવા કરવા માગીએ છીએ તે અહીં નહીં આવી શકે - આટલો ચાર્જ પણ તે લોકોને માટે વધારે છે, અને અમે “કલાસ” માટે નહીં “માસ” માટે અહીં બેઠા છીએ.

જગત અને જીવનને જોવાનું ત્રિવેદી સાહેબનું દૃષ્ટિ બિંદુ સ્વીકાર્ય છે.

આર્થિક નબળા હોય તેવા મુસ્લિમ દર્દીઓને આંતરડાનો કટકો કાઢી, અમ્મ નળીની જગ્યાએ ફીટ કરીને જીવતદાન આપતા હતા ત્યારે વિરોધી પરિબળોએ નારાજગી પ્રગટ કરી, પણ તેમણે તો ઉજાગરા ખેંચી ખેંચીને એવાં ઓપરેશન કરીને ઉદાત્ત માનવતાનું સમર્થન કર્યું.

ટી.બી. રીસર્ચ સેન્ટરની સુવાસ વિદેશોમાં પણ પ્રસરી છે. તે વિભાગની વિશેષ પ્રવૃત્તિ “ઘેર બેઠાં સારવાર” ઘણી લોકપ્રિય સાબિત થઈ. દર્દીનો રોગ વધી જાય પછી હોસ્પિટલમાં આવે તે રાહ ન જોતાં ડોક્ટરો આખા સ્ટાફ સાથે રવિવારે કેમ્પ કરે. એક્સરે મોબાઈલ વાનમાં રાખે.

આ નિદાન થયેલા દર્દીઓને મહિને ઘરે જ દવા ફી પહોંચાડવામાં આવે. આવી રીતે ૩૦૦૦ દર્દીને સારવાર મળી. અને ચાર લાખથી વધુ કિંમતની દવાઓ મફત ઘરે પહોંચતી કરાઈ. આથી રોગોનું નિદાન વહેલું થવાથી ઉગતો ડામી શકાય, દર્દીને પોતાના કુટુંબથી લાંબો વખત દૂર રહેવું નથી પડતું એટલે પ્રસન્ન રહે અને આ દવાઓ એક વર્ષ તો લેવી જ પડતી હોય, એટલે ઘણી આર્થિક રાહત રહે છે. અભિવ્યક્તિ નાટ્યાત્મક અને નિર્બન્ધ જીવનના વિશુદ્ધ આનંદોનો સહજ સ્વીકાર તેમની પાસે.

સંગીત-ફિલ્મના રસિક ડોક્ટર માટે જીથરીના વેરાનને પલ્લવિત-પુષ્પિત કરનાર વીણાબહેન સાચા અર્થમાં સહધર્મચારિણી બન્યાં. મુંબઈના લોખંડ બજારના “રાજા” ગણાતા પિતાને ત્યાંથી આવેલાં વીણાબહેન ધીકતી કમાણીને ઠેલતા ડોક્ટરની ફકીરીને બહુ આનંદથી માણી છે. તેમના સહજીવનની મસ્તીમાં પૈસાનો અભાવ ક્યાંય નડ્યો નથી.

વેલોરના મીશનરી સર્જન ડૉ. બેટસ આ દંપતિને સંતાનની જેમ રનેહ કરે અને “શિષ્યાત ઈચ્છેત પરાજયેત”ની જેમ ડોક્ટરની સર્જરી માટે ગૌરવ લે, અમેરિકા સાથે લઈ જવા ઈચ્છે, પણ ભારતના પીડિત દર્દીઓની વ્યાકુળ આંખો જેમના હૃદયમાં શૂળની જેવી ભોંકાઈ ગઈ હતી તે ડોક્ટરે માફી માગતાં કહ્યું, “આ લોકો માટે તો તમારાં સ્વજનો છોડીને વનવાસ વેઠવો છે, હવે હું કેમ તેમને છોડી દઉં?” અને વીણાબહેનને આ તપ અને ત્યાગના કઠોર-કંટકિત માર્ગને પસંદ કરનાર પતિ માટે ભારે ગૌરવ.

●-----●●●-----●●●-----●

(અનુસંધાન પાના નં. ૫૦૮ ઉપરથી)

(ચિ. વિજયાબેન, ચિ. કંચનબેન, ચિ. રંજનબેન તથા ચિ. મધુબેન) વારા ફરતી રહે અને મૂઠુલાની સેવા ચાકરી કરે.

ત્યારે ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબ, તેમના નિત્ય ક્રમ પ્રમાણે દિવસમાં બે વખત, તેમની ટીમ સાથે આવે, અમદાવાદના ડોક્ટરોની દવાની વિગત જાણે, તે પ્રમાણે ડૉ. પંકજભાઈ

શાહ તથા ડૉ. ડી.ડી. પટલે સાહેબને ફોન પર વાત કરી દવા, ઈજેક્શનો, પીડાશામક ટીકડીઓ આપે.

ટી.બી.ની જીથરી(નવું નામ અમરગઢ) હોસ્પિટલ એશિયામાં સૌથી મોટી અને પ્રશસંનીય ગણાય. ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબ ટી.બી.ના દુનિયાના સારામાં સારા સર્જનોમાંના એક. તેઓ દેશની અને દુનિયાની ટી.બી. અંગેની કોન્ફરન્સમાં જતા અને ત્યાં વ્યાખ્યાનો પણ આપતા. પોતાના રિસર્ચ પેપર રજૂ કરતા.

જીથરીમાં ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબ પાસે ઓપરેશન કરાવવા જાણે દર્દીઓની લાઈન લાગતી. રાત-દિવસ જોયા વિના તેઓ ઓપરેશનો કરતા અને સતત કાર્યરત રહેતા. તેમનાં ઓપરેશનો કદી ફેઈલ ગયાં નથી. ડૉ.ત્રિવેદી સાહેબને લોકો “દેવદૂત” જેવા ગણતા હતા.

ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબને દેશની અને પરદેશની ટી.બી. અંગેની કોન્ફરન્સમાં પોતાનાં પેપર રજૂ કરવા જવાનું થતું. તેમાં એકવાર કેટલાંક ડોક્ટરોએ ધર્મગ્રંથ ગીતાજીની બેહૂદી ટીકા કરી. ડૉ. ત્રિવેદી સાહેબે ગીતાજી ઉપર પોણો કલાક વ્યાખ્યાન આપ્યું. જે સાંભળીને બધા ડોક્ટરો છક્ક અને અભિભૂત થઈ ગયા. તેઓ માત્ર ટી.બી.ના જ અચ્છા જાણકાર ન હતા, પણ ભારતીય સંસ્કૃતિ, ગીતાજી, વેદ-ઉપનિષદોના પણ સારા જ્ઞાતા હતા. તેવો જ તેમનો આધ્યાત્મિક જ્ઞાન વારસો પણ અદ્ભૂત હતો.

તેમના અવસાનના સમાચાર મળ્યા પછી અમદાવાદ તેમના પુત્ર શ્રી સુનિલભાઈએ કહ્યું કે “ગીતાજીનું રટણ કરતાં-કરતાં જ તેમણે દેહ છોડ્યો છે.” આવા પુણ્ય-પુરુષનું સ્મરણ પણ આપણને પ્રેરણા અને પ્રકાશ આપે તેવું છે.

આવા વહાલા પૂજ્ય ડોક્ટર ત્રિવેદી સાહેબના દેહાવસાનથી ભારે દુઃખની લાગણી અનુભવીએ છીએ. સદ્ગતનો આત્મા તેમનાં કાર્યો અને સેવા કર્મો થકી સદ્ગતિ પામશે જ તે નિઃશંક વાત છે !!

●-----●●●-----●●●-----●

ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ, મણાર, તા. તળાજા

(૦૭) વાહ ! ખરું કહેવાય - મધની ખેતી ?

- હિરજી ભીંગરાડિયા

જેની ખીજ બહુ ભૂંડી હોય, તેની રીજ પાછી સવાઈ સારી હોય ! બરાબર નિરીક્ષણ કરીએ તો આવાં અનેક ઉદાહરણો સમાજમાં મળી આવે છે. જેનું ખીજવું આપણને ભોં ભારે કરાવી દે, અને તેનું જ રીજવું પાછું માલંમાલ કરી આપે ! પણ મારે તો કરવી છે માણસ સિવાયની સુક્ષ્મજીવ મધની માખીની વાત. જેનાથી મીઠું બીજું કંઈ ન હોય એવું મીઠામાં મીઠું મધ આપણને આપનાર, ખેડૂતની જીગરજાન દોસ્ત બનીને પરાગનયનનું બહુ મોટું કામ કરનાર, પણ જો ખીજાણી હોય કે પછી તેને કોઈ કારણસર એવી શંકા પડી ગઈ હોય કે આપણે તેની વસાહત માટે ‘જોખમરૂપ’ છીએ, તો આવી જ બને આપણું ! તમે માનશો ? ભાગવા માંડે યે શું વળે ? પાંચ પાંચ કિલોમીટર સુધી પીછો છોડે નહીં આપણો બોલો !

એ કંઈ મોઢેથી કરડતી નથી. તેના પેટને છેડે આવેલ બારીક તીણી સોય જ દુશ્મનના શરીરમાં એવા દાબથી ચટકાવી દે છે કે તે સોય દુશ્મનના શરીરમાં જ ચોંટી રહે છે. અને પોતાનું પેટ ફૂટી જાય છે. કહો ને પોતે વસાહત માટે શહીદી વહોરી લે છે ! આપણે એને ખીજવવી નથી- રીજવવી છે અને લાભ લેવા છે એની પાસેથી ઘણા બધા, હવે તો ધંધાનું માધ્યમ જ એને બનાવી લેવા માંડ્યા છે કેટલાક ખેડૂતો. દૂધની ખેતી, શાકભાજીની ખેતી, ફળોની ખેતી, માછલીની ખેતી, તેમ હવે ‘મધની ખેતી’. એક નવો અભિગમ વ્યવસ્થિત આકાર લઈ રહ્યો છે.

અને ખરે જ ખેતીને સંલગ્ન એવા ગૃહઉદ્યોગો તરીકે ઉત્તમ પૂરવાર થઈ રહ્યો છે. બીજા ધંધાની સરખામણીએ મૂડી રોકાણ મામૂલી, વળી તેને માટે કોઈ ઈમારતો કે વધારાની જમીનો-કશાયની જરૂરત નહીં. આપણે ત્યાંની સ્થાનિક દેશી મધમાખીઓને ખોરાક-પાણી પૂરું પાડવાની ચિંતા કરી છે કોઈએ ? છતાં ગમે ત્યાંથી આવળ, બાવળ, આંકડા કે શેઢાપાળાની વાડની વનસ્પતિ કે વાડીના ચારા શાકભાજીના ફૂલોમાંથી, ભીની માટી, કાદવ કે કીચડમાંથી, જ્યાંથી મળ્યો

ત્યાંથી તે ખોરાક મેળવી લે છે અને એનો સ્વભાવ જ છે - સંચય કરવાનો, એ પ્રમાણે એ કર્યા કરે છે.

ઉપયોગિતા :

જે ઉત્તમ દવા, ઉત્તમ ટોનિક અને ઉત્તમ ખોરાક ગણાય છે તેવું, કહોને ‘સંપૂર્ણ’ ગણાય તેવું “મધ” ! જેનું બાળકો, યુવાનો અને વૃદ્ધો દરેકને આંખોની જાળવણી તથા લોહીના શુદ્ધીકરણ દ્વારા રક્તકણોની વૃદ્ધિ અને પાચનતંત્રની વ્યવસ્થિતતામાં બહુ મોટું પ્રદાન રહ્યું છે, તેવું મધ પૂરું પાડવા ઉપરાંત રંગકામ અને રેણકામમાં અનેક રીતે ઉપયોગી એવું કુદરતી “મીણ” પણ આપે છે.

ખેતીના પાકોમાં વધારાનો કશો જ ખર્ચ કે વ્યવસ્થા કર્યા વિના માત્ર આ માખીઓની ઊંઠબેસ અને અવર જવરથી જ તેના શરીર સાથે ચોટી જતાં પરાગકણો દ્વારા પરાગનયનના આપમેળે થતાં રહેતાં બહુ મોટાં કામ દ્વારા ૨૦ થી ૩૦ ટકા સુધી ઉત્પાદનમાં વધારો થઈ શકે છે તેવું તેના તજજ્ઞોનું કહેવાનું છે.

કરવાનું ઝાઝું છે જ નહીં ! :

આ તો ઝાળામાં સોનું ગણાય. કરવાનું માત્ર એટલું જ કે

વ્યવસ્થિત આયોજન કરી, વધુ મધ આપતી અને પાલતું બનાવી શકાતી એપિસ ઈન્ડિકા કે એપિસ મેલીફેરા મધમાખીને આપણે ત્યાં વસાવવાની, માખીઓને બારે માસ ઋતુ ઋતુનાં ફૂલો મળ્યાં કરે તે રીતે ખેતી પાકોનું આયોજન કરવાનું. પછી તો આપણી અનુકૂળતા પ્રમાણે શાકભાજીના પાકો હોય, લીલાચારાના પાકો હોય કે ફળ-ફૂલ કે વાડીની વાડમાં વસી ફૂલો આપતાં ઝાડ-છોડ હોય ! અને વાડી હોય એટલે પાણી હોય, ભીના ધોરિયા, ક્યારા-ખામણાં અને પાણીની કુંડી તો હોવાનાં જ ?

હા, જ્યારે એક ધંધા તરીકે, પૂરક ઉદ્યોગ તરીકે સ્વીકારીને આગળ ચાલીએ છીએ ત્યારે તેના વિષેનું કેટલુંક જ્ઞાન, જાણકારી, થોડી તાલીમ અને મધમાખી સાથે કામ

પાડવાનું હોઈ, થોડી હિંમત કેળવવી પડે ! આવી તાલીમ આપતી સંસ્થાઓ દ્વારા અઠવાડિયામાં કેટલીક નિપૂણતા મેળવી શકાતી હોય છે. એ આજે અઘરું રહ્યું નથી. મેં મારી વાડી પર મધમાખીને વસવાટ કરાવવાનો અનુભવ કર્યો છે, એટલે જ કેટલીક ટૂંકી વિગતો આપવાનું ઉચિત ગણ્યું છે.

મધમાખીની જાતો = (૧) સફેદ લીટાવાળી અને ઘેરા રંગની = આપણે ત્યાં જ્યાં અને ત્યાં ઝાડની ડાળીઓ પર, મકાનનાં મોભારે કે જ્યાં ઠંડી-ગરમીનું પ્રમાણમાં નિયમન અનુભવાતું હોય તેવી જગ્યાઓએ પૂડા બનાવી રહેનારી માખી પ્રમાણમાં ઝેરીલી અને કદમાં નાની છે, જેને આપણે દેશી મધમાખી તરીકે સંબોધીએ છીએ.

(૨) નિર્ઝંખ માખી = અંધારામાં નાના નાના પૂડા બનાવી રહેતી અને ખૂબ જ ઓછું મધ બનાવતી આ માખીને ડંખ દેવાની સગવડ કુદરતે આપી જ નથી.

(૩) રોકાવત માખી = ડુંગરાની કરાડો, ભેખડો અને જંગલોમાં ઝાડની ડાળીઓ ઉપર મોટા મોટા પૂડા બનાવી રહેનારી, ભમરા જેવી મોટી, રંગે પીળાશ પડતી અને ખૂબ જ ઝેરીલી આ માખી થોડાં વરસોથી સૌરાષ્ટ્રની વાડીઓ અને ગામડાંઓમાં પણ આવી પહોંચી છે અને અવાર નવાર વાડીઓમાં કામ કરતાં ખેડૂતો, મજૂરો અને ગ્રામવાસીઓને આકરા ડંખ ખૂંચાડી, ક્યારેક તો ૧૦૮ બોલાવી દવાખાના ભેળા થવું પડે એવી પરિસ્થિતિમાં મૂકી દેતી હોય છે. એના મોટા જબ્બર પૂડામાં મધ પણ હાંડો એક ભર્યું હોય છે, પણ જેવા તેવા જણનું એ કામ નથી કે સાવજના મોઢામાંથી શિકાર પાછો ખેંચી શકે - એ પૂડા માઘલું મધ હાથ કરી શકે - હરિ ભજો રામા...!

(૪) એપિસ ઈંડિકા = આપણી દેશી મધમાખી કરતાં કદમાં બમણી મોટી, રંગ સહેજ લાલ પડતો અને અંધારામાં રહેવા ટેવાએલી હોવાં ઉપરાંત “પાલતું” બનાવી શકાય તેવા સોજાપણાના વિશિષ્ટ ગુણવાળી આ મધમાખી છે. આપણે ઉપરોક્ત બધી માખીઓની જાતોમાંથી આ જાતને જ ધંધાનું માધ્યમ બનાવી શકીએ છીએ.

(૫) એપિસ મેલીફેરા = એપિસ ઈંડિકા કરતાં પણ ઘણું વધારે મધ આપતી અને સ્વભાવે શાંત તથા

તકલીફો વેઠીને પણ આવાસને વળગી રહેનારી આ માખી ઈટાલીથી આયાત કરેલી છે. કદમાં થોડી વધુ મોટી અને મધુપાલનના ધંધામાં માધ્યમ બનાવવામાં વધુ ફાવે તેવી આ મેલીફેરા માખી છે. હરિયાણા, પંજાબ, કાશ્મીર અને ઉત્તર ભારતમાં કેટલાય સમયથી, અને હવે કચ્છમાં તેમ જ સૌરાષ્ટ્રમાં પણ તેને વસાવી ઉછેર શરૂ થયા છે.

મધપુડાની રચના :

તમે ‘મધપૂડા’ને ધ્યાનથી નીરખ્યો છે ક્યારેય ? ઝાડની ડાળી સાથે મીણથી રેણ કરી જાણે ટીંગાડેલ એની આખી વસાહત ! તેના બાંધકામની લાઈન લેવામાં એક આર્કિટેક્ટ એજીનિયરને શરમાવે તેવી ત્રાંસી, ઊભી, આડી લાઈનો અને એક સરખાં ષટકોણિયા જ બધાં ખાનાં ! ષટકોણ ઘાટ શું કામ મધમાખીએ પસંદ કર્યો હશે એની કલ્પના આવે છે ? ષટકોણમાં વધુમાં વધુ પ્રવાહી સમાઈ શકે. બસ એ જ કારણ ! બાંધકામ આખા પૂડાનું એક સરખું જ, પણ બે વિભાગે. નીચેનો ભાગ બાળ-બચ્ચાંનાં ઉછેર અને રહેણાંક માટેનો, જ્યારે ઉપરનો ભાગ માલ સંગ્રહનો. નીચેના ષટકોણિયાં ઈંડા-બચ્ચાંના પારણિયા તરીકે ઉપયોગમાં લે અને ઉપરના ષટકોણિયાંમાં રોજંદા જરૂરિયાતમાંથી બચત કરી, આકસ્મિક સંજોગોમાં કામ લાગે અને રાણીમાને તથા બચ્ચાંને ક્યારેક ખેંચ ઊભી થાય તો કામ લાગે માટે રીઝર્વ જથ્થો મધ રૂપે ! પાછું તેના પર મીણનું સીલ મારી દે તે વધારામાં.

આંતરિક વ્યવસ્થા :

વસાહતનું બધું કામકાજ મધમાખીઓની અંતઃપ્રેરણાથી સ્વયંસંચાલિત બહુ જ વ્યવસ્થિત થયાં કરતું હોય છે. જુદી જુદી વાતો કરવાનું અને એકબીજા માખીઓને સંજ્ઞા કરવાનું, સારા-માઠા સમાચાર દેવાનું માધ્યમ જ ગંધ અને નૃત્ય બન્નેનો ભેળો તાલમેલ છે. એ તો આપણને ખબર નથી માટે તેનો બધો ગણગણાટ અને ચણભણાટ સરખો લાગે છે. હકીકતે પરાગ અને મધ શોધતી માખીઓ, આવો જથ્થો કઈ દિશામાં અને કેટલોક છે તે એકબીજાને દેખાડવા ખાસ પ્રકારનું નૃત્ય કરતી હોય છે, કોધે ભરાયાનું જુદું, અને આફ્રિન થઈ રાજી રાજી ને પ્રસન્ન થઈ ગઈ હોય તો તેનું વળી અલગ પ્રકારનું હોય ! તેનું ગુંજન અને નૃત્ય તેની

સાથે કાયમી સહવાસ કરનારા અચૂક પારખી જતા હોય છે.

માખીઓના પ્રકાર :

એક જ મધપૂડામાં શરીરના બાંધાની રીતે ત્રણ પ્રકારની માખીઓ નજરે પડે છે.

(૧) રાણી માખી = કદમાં વધારે મોટી અને જુદી તરી આવે એવી આ માખી આખી વસાહતની 'મા' ગણાય છે. આખી વસાહતમાં રાણી એક જ હોય છે. જે આશરે પાંચેક વર્ષનું આયુષ્ય ધરાવે છે. તેના શરીરમાંથી એક ખાસ પ્રકારની ગંધ આવતી હોય છે. એટલે જ્યાં રાણી હોય ત્યાં જ બધી માખીઓ રહેતી હોય છે. તેને ખાવા માટે ખોરાક-મધ સ્વયંસેવકોએ તૈયાર રાખેલ હોય છે. રાણીએ તો બસ ઈંડાં જ મૂક્યાં કરવાનાં હોય છે. આ કામમાં રાણી જ્યારે થાક અનુભવે ત્યારે સ્વયંસેવકો નવી રાણી તૈયાર કરવાનું આયોજન કરે છે. ઈંડામાંથી નીકળેલ ઈયળને ખાસ પ્રકારનું મોટું ઘર બનાવી દઈ, તેને સ્પેશિયલ જાતનો ખોરાક ખવરાવી, મોટી ઈયળ બનાવી નવી રાણી તૈયાર કરે છે. નવી રાણી કોશેટા અવસ્થા છોડી, બહાર આવી, ૭-૧૦ દિવસમાં પુષ્પતા પ્રાપ્ત કરી, વસાહત છોડી સ્વૈર વિહારે ઉપડી જાય છે. કેટલાક રાણીધેલા નર બહારના બની પાછળ પડે છે. કોઈ એક નર રાણી સાથે શરીર સંબંધ બાંધી, રાણીને ફલિત કરી, મરણને શરણ થાય છે. હવે જિંદગી આખી રાણીને નરની જરૂર પડતી નથી. એપિસ ઈંડિકા રોજના ૫૦૦થી ૧૦૦૦ ઈંડાં, અને મેલીફેરા તો ૧૫૦૦થી ૨૦૦૦ ઈંડાં રોજના મૂકવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

(૨) નર માખી = પૂડામાં નર માખી તો હોય છે સાવ જ ઓછી. તેને દુશ્મનને દંશ દેવા પેટે શૂળ પણ હોતી નથી. એટલે કે સાવ જ અહિંસક અને નિરુપદ્રવી ! પણ આળસુડાયે એટલા જ હો ! ખોરાકની શોધ કરી પોતા પૂરતું પણ કરે નહીં. રાણી માટે રાખેલો ખોરાક ખાવા લાગી જાય ત્યારે સ્વયંસેવકો પીછો કરી દૂર ભગાડી મૂકે છે.

(૩) સ્વયંસેવક માખી = સ્વયંસેવક માખીઓ વસાહતના સૂત્રધારો છે. પોતે બધાં નપુસંક હોવા છતાં બધો જ કાર્યભાર નિષ્ઠાથી સંભાળે છે. મધપૂડાના બાંધકામ માટે મીણ તૈયાર કરવું, પૂડાનું બાંધકામ કરવું, ખોરાક લેવા જવું, મધ બનાવવું અને રાણી તથા બચ્ચાં માટે તેનો સંગ્રહ કરવો,

નવી રાણી ક્યારે જન્માવવી, કેટલા નર પેદા કરવા અને તેના દરેકનાં ખોરાક-રહેઠાણની વ્યવસ્થા કરવી તથા વસાહતના દુશ્મનોની સામે જાનના જોખમે શહીદી વહોરી લઈને પણ વસાહતનું રક્ષણ કરી સાલામત રાખવાનું આકરું કામ છથી સાત માસનું જ આયુષ્ય ધરાવતા અને ૧૫થી ૨૫ હજારની મોટી સંખ્યામાં એક જ વસાહતમાં સંપીને રહેતાં સયંસેવકોનું છે.

આપણી રાષ્ટ્રભક્તિ એના સાંધણમાં !

શું આપને ખૂંચાડી ગઈ છે ક્યારેય સ્વયંસેવક માખી એની તીણી સોય ? ધાંચતાંય તો વગર વાંકે એ આપણો ચાળો કરતી નથી. પણ એને શંકા જાય કે તેની વસાહતમાં આપણા થકી કોઈ આફત ઊભી થઈ શકે તેમ છે, તો પછી દેન નથી આપણા કે એના દંડમાંથી ઉગરી શકીએ ! શંકાનું સમાધાન બસ સોય જ ! આપણા શરીરના આળા ભાગો-આંખ, કાન, નાક, હોઠ પર રમ્મ ... દેતીકને એવી સોય ભરાવી દે કે એ ઝેરી કાંટો આપણા શરીરમાં જ ચોટી રહે ! એનું તો ભલેને પેટ ફૂટી જાય-વસાહતના રક્ષણ કાજ શહીદી જ વહોરી લેવાની બોલો ! તેનું પેટ ફૂટતાં એવી ગંધ છૂટે કે "મારી મદદે આવો !" આ સંકેત બીજી માખીઓ પામી જાય અને આપણે એનાથી દૂર ન ખસી જઈએ તો ર..મ ર..મ કરતી કેટલીય માખીઓ ત્રોફાઈ જાય આપણા શરીર ઉપરે. એક ઝીણા જીવડાની પોતાની વસાહત પ્રત્યેની વફાદારી તો જુઓ ! આપણી રાષ્ટ્રભક્તિનો તોલ તો સાંધણમાં જ જાયને એના ?

મધ કેવી રીતે બને ?

સવાર પડે. સૂર્યપ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાય. ફૂલો માંડે ખીલવા અને સ્વયંસેવકો ફૂલની અંદર પેસી રસ માંડે ચૂસવા અને જઠરના ખાસ વિભાગમાં માંડે ધકેલવા. તેના પર થાય કેટલીક રાસાયણિક પ્રક્રિયા અને મધ થાય તૈયાર. બસ, ઠાલવી દે મધપૂડાના ઉપરના કક્ષમાં ૧ કિલો મધ બનાવવા મધમાખીને એકાદ લાખ આંટાફેરા મારવા પડે ! કેવો જંગી પુરુષાર્થ ?

આપણે લેવાની કાળજી :

આ વ્યવસાયની પ્રાથમિક માહિતી તથા તાલીમ લીધા બાદ, મધમાખી ઉછેર કેંદ્ર પરથી એપિસ ઈંડિકા કે

એપિસ મેલીફેરા જેવી પાલતું માખીની પેટી વેચાતી લાવી, આપણી વાડીમાં સ્થાઈ કરીએ અને કેટલીક કાળજી લઈએ.

- (૧) આ પાલતુ મધમાખી અંધારામાં રહી, એક જ મધુઘર(મધપેટી)માં બાજુ બાજુમાં સાત પૂડા બનાવવાની આદતવાળી છે. મધુઘરને ઝાડને છાંયડે, જમીનથી ત્રણ ફૂટ ઊંચે, વાંસના ડંડા પર સ્ટેંડ બનાવી મૂકીએ.
- (૨) વાંસનાં ડંડાને જમીનને અડીને એક ફૂટ ઊંચે સુધી ઘસાયેલ ઓઈલ ચોપડીએ- જેથી કીડી-મકોડાને પેટી સુધી પહોંચવાનો કે લાકડાના ડંડા પર ઉપઈ લાગવાનો ભય ન રહે.
- (૩) દર બે-ત્રણ દિવસે પેટી ખોલી અંદર કોઈ નુકશાન કરતાં કીટકનાં ઝાળાં નથીને તે જોઈ લઈએ.
- (૪) નરમાખીની સંખ્યા વધુ પડતી થઈ ગઈ તો તેને પકડી લઈ દૂર મોકલી દઈએ.

(૫) ક્યારેક પેટી ખોલતાં કોઈ પૂડો તૂટી ગયેલો માલૂમ પડે તો તેને દોરાથી નહીં પણ લીલી વનસ્પતિના પાતળા તાતણાથી સાંધી લઈએ, જેથી તેના પર મધમાખી મીણનું રેણ કરી કામ ચલાવી શકે.

(૬) પેટીની અંદર પૂડામાં ઉપલો-નીચલો એમ બે કક્ષ હોય છે. ઉપલા કક્ષમાં મધ ભરાય જાય એટલે જાળવીને ઉપલી નાની ફેમ બદલી લઈ, સંચાથી મધ ખેરી લઈ, ખાલી ફેમ પૂડો ન તૂટે તેમ પેટીમાં પાછી ગોઠવી દઈએ.

વરસ દાડે એક પેટી ૧૨ થી ૧૫ લિટર અને ઈટાલિયન માખી તો ૩૦ લિટર જેટલું મધ આપવા સક્ષમ છે. પણ તેને આવકારવાની અને વસાવવાની આપણી તૈયારી કેટલી ?

●-----●●●-----●●●-----●

પંચવટી બાગ, માલપરા. જિ.બોટાદ,
મો.૯૩૨૭૫૭૨૨૯૭

તસવીર -ગાથા

- મૂકેશ પંડિત

રાહ... કૂદવાની કે ઠેકવાની ?

આમ તો મિંદડી કે મિંદડો આપણા ઘરનું પ્રાણી છે... તસવીરમાં એક બિલાડો બારીમાં મસ્તીથી કે ઉત્પાતથી બેઠો, તે ખબર નથી.. ચૂંટણીના દિવસોમાં નેતાઓને પોતાનો પક્ષ ઉમેદવારી ના કરાવે તો આમાંથી તેમાં..! હા, હા, હા.. આવુ થાય છે અને મતદાર પ્રજાને કંઈ ફેર પડતો નથી? ને...? નેતાઓ તો મસ્ત જ મસ્ત રહે છે... સૌ તાળીઓ પાડે છે, જવા દો એ વાત.. આપણે તો અહીં એવી જ તસવીરની વાત... આ બિલાડો જૂએ છે. રાહ.. કૂદવાની કે ઠેકવાની ? ખબર નથી, પણ બિલાડો કે નેતા પોતાનો શિકાર મળે ત્યાં જ જાય ને.. !?

(૦૮) શિક્ષણના સુખનો ષટ્કોણ

- રણછોડ શાહ

“હવામાં રૂપાળું ગુંજે તારું નામ,
દરિયાની રેતે સજું તારું નામ;
મને એક એવી આદત પડી છે -
ખુદાના બદલામાં ભજું તારું નામ !”
- નવીન કા. મોદી

શિક્ષકનું સમાજમાં આગવું સ્થાન અને કર્તવ્ય હોય છે. પ્રત્યેક યુગમાં શિક્ષણ અને શિક્ષક કેન્દ્રસ્થાને રહ્યાં હોય તેવું સ્પષ્ટ નજરે પડે છે. સમાજ, શિક્ષણ અને શિક્ષકના ત્રિવેણી સંગમને કારણે જે તે સમયનું એક આગવું અને અનોખું સામાજિક ચિત્ર તૈયાર થાય છે. સમાજ અને શિક્ષણના પાયામાં સદૈવ શિક્ષક નજરે પડે છે. આ પરિસ્થિતિમાં શિક્ષક સમર્થ અને સંતુષ્ટ રહે તે આવશ્યક અને આવકારદાયક છે. શિક્ષક સદાય શુભમાં શ્રદ્ધા ધરાવતો હોય તે ઈચ્છનીય છે. આ સંજોગોમાં શિક્ષકના સુખ અને સંતોષનાં પરિભળોને સમજવા જરૂરી બને છે. “મને તમામ દિશાઓમાંથી શુભ વિચારો પ્રાપ્ત થાઓ” ની જેમ શિક્ષકના જીવનમાં પણ નીચે જણાવેલ છ પરિભળોને કારણે તમામ બાજુથી સહકાર, સુખ અને સંતોષ પ્રાપ્ત થાય તે આવકારદાયક છે:-

(૧) કુટુંબ: મનુષ્યએ સામાજિક પ્રાણી છે. શિક્ષક પણ આ જ સમાજનું અંગ હોવાથી તે તેના કુટુંબ બાબતે સંપૂર્ણ કાળજી રાખે તે આવશ્યક છે. અહીંયાં લોહીની સગાઈને ધ્યાનમાં રાખવાની છે. કુટુંબને ભારતીય સમાજમાં આગવું, અનોખું અને અગત્યનું સ્થાન છે. અંગ્રેજી શબ્દ **Family** લેટિન ભાષાના (**Familia**)માંથી ઊતરી આવે છે. તેનો અર્થ જન્મને કારણે પ્રાપ્ત થતા સંબંધો સાથે છે. માનવીને તેના સગાંઓ પસંદ કરવાનો અધિકાર હોતો નથી. સગાંઓ જન્મથી વારસામાં પ્રાપ્ત થતાં હોય છે. શાંતિ અને સુખ પ્રત્યેક કુટુંબનો જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે. કુટુંબને કારણે માનવી સલામતી અનુભવે છે. સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરે છે. વ્યક્તિ કુટુંબમાંથી જ પ્રેમ, લાગણી, મૂલ્ય, તાટસ્થ્ય, કરુણા, દયા,

અહિંસા જેવા સદ્ગુણોનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રત્યેક બાળક માટે તેનાં મમ્મી-પપ્પા તેના પ્રથમ રોલ મોડેલ હોય છે. સુખ-દુઃખ વહેંચવાનું પ્રથમ સ્થાન કુટુંબ છે. આ સંજોગોમાં શિક્ષકને પ્રથમ સુખ કુટુંબમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે કુટુંબની કાળજી રાખે અને કુટુંબ તેની કાળજી રાખે તે જરૂરી છે. શિક્ષકની ભાવિ પેઢીને જે તે શિક્ષકના કાર્યને આધારે મૂલવાતી હોવાથી અને તેને આધારે તેમને માનસન્માન પ્રાપ્ત થતાં હોવાથી શિક્ષકની કામગીરી આદર્શ હોય તે જરૂરી જ નહીં આવશ્યક છે. શિક્ષકને કુટુંબનો સહકાર પ્રાપ્ત થાય તો જ તે સુખી બની શકે.

“ હોય મધમીઠું મિલન બે દિલ તણા ધબકારનું,
શ્વાસમાં સાયુજય છલકાયે અને એક ઘર ખૂલે.
ઘર અગર વસતું રહે જો આ રીતે બસ દિલ મહી,
સ્વર્ગ ધરતી પર જો સર્જાય અને એક ઘર ખૂલે.”
- અશોક જાની ‘આનંદ’

(૨) વિદ્યાર્થીઓ: શિક્ષકની કારકિર્દીનું અવિભાજ્ય અંગ તેના વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. નોકરીના પ્રથમ દિવસથી લઈને અંતિમ દિવસ સુધી વર્ગખંડમાં બેસીને શિક્ષકને સાંભળતો વિદ્યાર્થી શિક્ષકની જિંદગીમાં એક આગવું સ્થાન ધરાવે છે. બંને પક્ષે આજીવન સંબંધો સ્થાપિત થઈ જતા હોય છે. ‘તમારો વિદ્યાર્થી છું’ તેમ કહેવામાં ગૌરવ અનુભવતા વિદ્યાર્થીઓ પ્રાપ્ત કરવાનું અશક્ય ન હોય તો પણ કઠિન તો જરૂર છે. શિક્ષકની સાચી ઓળખ તેના વિદ્યાર્થીઓ છે. ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ અતૂટ હોય છે. એકવારના શિક્ષક આજીવન શિક્ષક જ રહેતા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓની નજરમાં તે હંમેશાં એક ઊંચાઈ ઉપર રહે છે. આ સ્થાન જાળવી રાખવાની જવાબદારી અત્યંત મુશ્કેલ છે. શિક્ષક આ પૃથ્વી ઉપર હોય કે ન હોય પરંતુ તેના વિદ્યાર્થીઓ તેમને ક્યારેય ભૂલતા નથી. વિદ્યાર્થી-સુખ તમામ શિક્ષકોના નસીબમાં હોતું નથી. પરંતુ જે શિક્ષક પોતાની જવાબદારી બાબતે સજાગ હોય તેના જીવનમાં

વિદ્યાર્થી-સુખનો દરિયો છલકાઈ જાય છે. તે આકાશની ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તે સૃષ્ટિ ઉપરનો સૌથી વધુ સંપત્તિવાન વ્યક્તિ બની જાય છે. શિક્ષકના જીવનને આનંદ, સુખ, સંતોષ અને સમૃદ્ધિ તેના વિદ્યાર્થીઓને કારણે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

હું નીકળુ છું ક્યાંય પણ તારી તલાશમાં,
તું હોય છે હંમેશાં કશે આસપાસમાં;
હું એ કહું કે ના કહું એનો ફરક નથી,
અસ્તિત્વ તારું હોય છે મુજ શ્વાસોશ્વાસમાં.”
- અશોક જાની ‘આનંદ’

(૩) સમાજ: બહુ જ થોડાં વ્યવસાય કે કામગીરીને સમાજ સાથે સીધો સંબંધ હોય છે. વર્ગખંડના ચાળીસ વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા રોજેરોજ બાળકનાં મમ્મી-પપ્પા પાસે પહોંચતી કોઈ વ્યક્તિ હોય તો તે માત્ર અને માત્ર શિક્ષક હોવાથી તેમને ઓળખતા હોય તેવા વ્યક્તિઓની સંખ્યા સમાજમાં બહુ જ મોટી હોય છે. જિંદગી બહુ લાંબી હોતી નથી. આ સંજોગોમાં સામાજિક સંબંધો વિકસાવવામાં સમયને વેડફવો પાલવે તેમ નથી. શિક્ષકના વ્યક્તિત્વને સમાજ બહુ જલદીથી ઓળખી લેતો હોય છે. સમાજ તરફથી સાચા શિક્ષકને હંમેશા ઉત્તમ સન્માન પ્રાપ્ત થતું જ હોય છે. તેને માન માટે ભટકવું પડતું નથી. સામેથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ સ્થિતિ ઉપર પહોંચવામાં સખત પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. સસ્તી લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરવામાં સરી પડતો શિક્ષક ક્યારેય વાલીઓ કે સમાજ પાસેથી માન-સન્માનની અપેક્ષા રાખી શકે નહીં. શિક્ષકનું જીવન સરકસમાં દોરડા ઉપર ચાલતા નટ જેવું છે. તેને માટે સંપૂર્ણ જીવન દરમિયાન સંતુલન જાળવવાનું કપરું જરૂર છે પરંતુ તે શક્ય પણ છે. ઈતિહાસ ઉત્તમ શિક્ષકોનાં ઉદાહરણોથી ભરપૂર છે. સમાજે ઉત્તમ શિક્ષકોને ખોબલે ને ખોબલે સુખ આપ્યું છે.

“સ્વમાની છું, કદી વિશ આવકારે ત્યાં નહીં આવું;
અગર તું દઈ શકે મુજને તો ધરતી પર ગગન દેજે.
ખુદા યા ! આટલી તુજને વિનંતી છે આ
‘નાઝિર’ની;
રહે જેનાથી અણનમ શીશ મુજને એ નમન દેજે.”

- નાઝિર દેખૈયા

(૪) શાળા: શાળા અને શિક્ષક એકબીજાના પર્યાય છે. શાળા તેના જીવનનો જ એક ભાગ હોવાથી તેના તરફ સહેજ પણ દુર્લક્ષ સેવવું યોગ્ય નથી. શિક્ષક શાળાથી ઓળખાય છે અને શાળા શિક્ષકની કામગીરીને કારણે સમાજમાં પરિચિત થાય છે. બંને એક સિક્કાની બે બાજુ છે. શાળા પસંદ કરવાની થાય ત્યારે એ વિચારી લેવું જરૂરી છે કે પોતાની અને સંસ્થાની ફિલસુફી એક જ છે કે વિરોધાભાસી છે. જ્યાં જીવનના જીવંત કલાકો વિતાવવાના હોય તે જગ્યાનું આકર્ષણ ન હોય તો કામગીરી વેઠના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. કામગીરી જીવંત નહીં પરંતુ ચીલાચાલુ બની જતાં, નિવૃત્તિના દિવસની રાહ વર્ષો અગાઉથી જોવાની શરૂઆત થઈ જાય છે. જે શિક્ષક પોતાની સંસ્થા તરફ માનસન્માનની નજરે જોતો નથી તેના તરફ સમાજ પણ તે દષ્ટિએ જોતો નથી. શાળા માત્ર આર્થિક ઉપાર્જનનું સ્થળ નથી, તે તો સંતોષ અને કીર્તિ પામવાં અને આપવાનું પવિત્ર સ્થળ છે. જે સંસ્થામાં હોઈએ તેની ટીકા કરવાની ટાળવી તે પોતાના હિતમાં છે. ટીકા મોટાભાગે બૂમરંગ થાય છે. શાળાની કામગીરી સાથે સહમત ન થવાય તો પ્રામાણિકપણે તેની યોગ્ય સમયે યોગ્ય જગ્યાએ રજૂઆત જરૂરથી કરી શકાય, પરંતુ તેને ધિક્કારવા કે વગોવવાથી કોઈ રીતે સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહીં. શાળાને પ્રેમ કરતાં, વિદ્યાર્થીઓને વહાલ કરતાં અને આચાર્યને આદર આપતાં શિક્ષક જેટલો નિષ્ઠાવાન વ્યક્તિ આ સમાજમાં અન્ય કોઈ હોઈ શકે જ નહીં. અહીંયાંથી પ્રાપ્ત થતા સુખની સરખામણી ભૌતિક બાબતો સાથે થઈ શકે તેમ નથી. તે તો સ્વર્ગીય સુખનો અનુભવ કરાવે છે.

“શું શું સાથે લઈ જઈશ હું? ...

વધુ લોભ મને ના,

બાળકનાં કંઈ અનંત આશ-ચમકતાં નેનાં

લઈ જઈશ હું સાથે.”

- ઉમાશંકર જોશી

(૫) આર્થિક: જીવનમાં આર્થિક સદ્ધરતા પણ સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં આગવું સ્થાન ધરાવે છે. આર્થિક મજબૂતાઈ

પણ આવશ્યક છે. સ્વમાનભેર જિંદગી વિતાવી શકાય તેટલાં નાણાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ પાસે હોવા જ જોઈએ. શિક્ષક તેમાંથી બાકાત હોઈ શકે નહીં. પરંતુ આર્થિક સમૃદ્ધિની વ્યાખ્યા દરેકની અલગ અલગ હોય છે. સૌએ પોતાની મર્યાદા નક્કી કરી નાંખવી જોઈએ. નોકરીમાં ધંધા જેટલી કમાણી ક્યારેય શક્ય નથી તેવી સ્પષ્ટ સમજ હોવી જોઈએ. વ્યવસાયમાં જે જોખમ છે તે નોકરીમાં નથી, તે પણ સત્ય છે. આ સંજોગોમાં ભાવિ જિંદગીનું આયોજન કરી જરૂરી નાણાંનું વ્યવસ્થાપન કરેલું હોય તે જ શિક્ષક જિંદગીના ઉત્તરાર્ધમાં શાંતિ અને સુખચેતનથી જીવી શકશે. અલબત્ત, નીતિમત્તાના ભોગે સમૃદ્ધ થતાં લોકો તરફ સમાજ માનની નજરે જોતો નથી. આ સમજ શિક્ષક-સમાજને આપવાની આવશ્યકતા છે ખરી?

“ભલે જ કરતું જગત એની કસોટી,
નથી જીવી જવું કંઈ વાત મોટી;
કવિ તો કલ્પનામાં ઊની-ટાઢી,
જમી લેશે સૂરજ-ચંદાની રોટી’
- ગની દહીંવાલા

(દ) વાચન અને લેખન: જે શિક્ષકને વાચનમાંથી આનંદ પ્રાપ્ત થતો ન હોય તે વ્યક્તિ ગમે તે બની શકે પરંતુ શિક્ષક તો નહીં જ. તેના વ્યવસાયની આ એક પાયાની આવશ્યકતા છે. વાચન તરફ નીરસ રહેનાર વ્યક્તિએ અન્ય વ્યવસાય તરફ નજર દોડાવવી જોઈએ. જીવંત વ્યક્તિઓ સાથે કાર્ય કરનાર ડોક્ટરો અને શિક્ષકોએ સતત વાંચતા અને વિચાવતા રહેવું પડે છે. માનવ મનને સમજવા વર્તમાન વ્યવહારો અને વર્તનો સમજવા જરૂરી હોવાથી વાચન સતત રહે તે જરૂરી છે. વાચન વ્યવસાયમાં તો ઉપયોગી બનશે જ. પરંતુ અંગત જીવન જીવવામાં અને વર્તન-વ્યવહારમાં પણ ઉપયોગી બનતું હોવાથી તેના તરફ સહેજ પણ દુર્લક્ષ સેવવું હિતાવહ નથી. જે શિક્ષક વાંચતો નથી તે ક્યારે ઉત્તમ શિક્ષક બની શકતો નથી. વાચન ધીમે ધીમે વ્યક્તિને આધ્યાત્મિક બનાવવામાં પણ ઉપયોગી સાબિત થાય છે. આનંદની અનુભૂતિ કરવી હોય તો સદ્વાચન જીવનનો અંતર્ગત ભાગ બનવું જોઈએ. શિક્ષકના વ્યવસાયમાં દાખલ થાવ ત્યારથી રોજનીશી લખવાની ટેવ પાડશો તો તે જીવનમાં

ખૂબ ઉપયોગી બનશે.

ઉપર જણાવેલ છ બાબતો શિક્ષકના જીવનને સુખી બનાવવામાં ઉપયોગી બને તેમ છે. શિક્ષકના વ્યવસાયમાં પ્રવેશતા આગંતુકોએ ઉપરોક્ત બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે. અંતે તો જીવનનું લક્ષ્ય સુખ પ્રાપ્તિનું છે. મિત્રો, તમારે આજે જ વિચારી લેવું પડશે કે સુખ ક્યાંથી અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે. ઉપર જણાવેલ મુદ્દાઓ આપને ઉપયોગી બનશે તો મારી માતૃસંસ્થામાં આજે મારું ઉપસ્થિત રહેવાનું લેખે લાગશે. આપને ભાવિ જીવનની લાખ લાખ શુભેચ્છાઓ પાઠવતાં આનંદની લાગણી અનુભવું છું.

આચમન :

“આ તરંગી જિંદગાનીનો હતો એ પણ નશો;
ખુદ રહી તરસ્યા, હમેશાં અન્યને પાતા રહ્યા !
કોઈ સાચી પ્યાસ લઈ આવ્યું ન અમને ઢૂંઢતું,
જામની માફક અમે તો નિત્ય છલકતા રહ્યા !”

- શેખાદમ આબુવાલા

(નોંધ:- એન. એચ. પટેલ કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન,
આણંદના ૪૮મા વાર્ષિકોત્સવ પ્રસંગે તા. ૨૦-૦૩-
૨૦૧૯ના રોજ આપેલ વ્યાખ્યાન)

●-----●●●-----●●●-----●
મનેજિંગ ટ્રસ્ટી, એમિટી સ્કૂલ, ભરૂચ,
સંપર્ક સૂત્ર : ૯૯૭૯૮૬૧૬૩૧

...શ્રદ્ધાંજલિ...

લોકભારતીના પૂર્વ વિદ્યાર્થી શ્રી ઈન્દ્રસિંહ હેમંતસિંહ ઝાલાનું તા. ૨૮-૦૬-૨૦૧૯ના રોજ ૬૮ વર્ષની વયે સુરેન્દ્રનગર ખાતે અવસાન થયેલ છે.

પુત્ર : શ્રી પ્રદીપસિંહ- મો. ૯૮૯૮૨૧૪૭૭૫
સમગ્ર લોકદક્ષિણામૂર્તિ પરિવાર તેઓના પરિવારજનોને તેમના ઉપર આવી પડેલ આ દુઃખદ આઘાતને સહન કરવાની શક્તિ આપે અને દિવંગત આત્માને પરમ શાંતિ મળે તેવી પ્રભુ પ્રાર્થના કરે છે અને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરે છે.

(૦૯) રાષ્ટ્ર, સમાજ, વ્યક્તિની સ્વાસ્થ્ય-સમૃદ્ધિદાતા 'ગૌ-માતા'

- હિમતલાલ ગાંધી

“મેરે દેશકી ધરતી સોના ઉગલે, ઉગલે હીરે મોતી” એ પંક્તિઓને સાર્થક કરતો - એક જમાનામાં ભારત દેશ 'સોનેકી ચીડિયા' તરીકે વિશ્વ પ્રસિદ્ધ હતો. એ સમયે ભારત દેશમાં દૂધ-ધીની નદીઓ વહેતી. એટલે કે દેશનાં સર્વ બાળકો-નાગરિકોને પૂરતાં દૂધ-ધી મળતાં હતાં. એ જમાનામાં ભારત ખેતી-પ્રધાન દેશ હતો અને પશુપાલન તેનું મહત્વનું પાયાનું અંગ હતું. ખેતી અને વાહન-વ્યવહારની મહત્વની ધુરા ગૌ-વંશ બળદ હતા. દેશ સમૃદ્ધ અને સુખી હતો.

“માતર: સર્વભૂતાનામ ગાવ: સર્વ સુખપ્રદા” મુજબ સાચે જ ગૌમાતાને સર્વે જીવોની માતા અને સર્વ પ્રકારના સુખ પ્રદાન કરનારી કહી છે. આને વિસ્તારથી સમજીએ તો ગૌમાતાના પંચગવ્યની ઉપયોગિતા કોઈ એક જાતિ-સંપ્રદાય, ધર્મ, પ્રદેશ કે કાળ પૂરતી સીમિત નથી. એ તો જીવમાત્ર માટે ઉપયોગી અને ઉપકારી છે. આમ ગૌમાતાનું મહાત્મ્ય, સાર્વજનિક, સાર્વભૌમિક, સાર્વલૌકિક છે. જગતનાં આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિના શમન માટે છે. દરેક ધર્મ, સંપ્રદાય, દેશ, કાળ માટે ગૌમાતાની વૈજ્ઞાનિક, આર્થિક સમાજિક, પર્યાવરણીય ઉપયોગિતા સરખી છે.

બ્રહ્માથી પ્રાપ્ત થયેલ આયુર્વેદ જ્ઞાનથી પ્રજાપતિ, અશ્વિનીકુમારો, ભગવાન ધન્વંતરિ, ઈન્દ્ર, મહર્ષિ ભારદ્વાજ, અત્રેય, કશ્યપ અને ચરક, સુશ્રુત જેવા અનેક ઋષિઓએ ગાયના પંચગવ્ય, દૂધ, ધી, માખણ, દહીં, છાસ, ગૌ-મૂત્ર, ગોબર પર અનંતકાળ સંશોધનો કરીને આ પદાર્થોને શ્રેષ્ઠ જીવનદાતા, શ્રેષ્ઠ આરોગ્યદાતા અને શ્રેષ્ઠ વંશદાતા ઘોષિત કર્યાં છે. પ્રકૃતિનાં પંચ મહાભૂત ધરતી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશના સત્ત્વ-ગુણ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે ગાયમાં છે. ગાયમાં પરમાત્મા અને પ્રકૃતિનો વાસ છે. ગાયનું આવું દિવ્ય સ્વરૂપ પારખીને ભારતખંડના

ઋષિઓએ સર્વ સંમતિથી કહ્યું કે ગાયમાં ૩૩ કોટિ (પ્રકારનાં) દેવત્વનો વાસ છે.

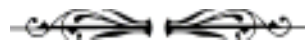
ગાય પોતાનાં શરીરમાં સૂર્યકેતુ નાડીથી સૂર્યના એક દિવ્ય કિરણ ગૌકિરણને શરીરમાં ગ્રહણ કરીને લીવરમાં સુવર્ણરસ(ગોમાગ્લોબ્યુમિન) ઉત્પન્ન કરીને માનવને ઓજસ, તેજસ, બળ, વીર્ય, આરોગ્ય, મન્યુ(ક્ષમતા) અને સહનશીલતારૂપી છ ઈશ્વરીય શક્તિ આપનારી છે.

વિશ્વમાં ભારતખંડ એક માત્ર એવી ભૂમિ છે, જ્યાં કુદરતે પીઠ પર ખૂંધવાળા પૉથી વધુ દેશી ગૌવંશનું સર્જન કર્યું છે. આથી ભારતખંડ સમગ્ર પૃથ્વીની ગોભૂમિ છે.

પીઠ પર ખૂંધવાળો ગોવંશ એશિયા અને આફ્રિકાખંડના દેશોમાં પણ છે. માનવ સભ્યતાના પ્રારંભથી આજ સુધી ભારતભૂમિ અને એશિયાખંડની પ્રજાએ ગાયના વાસ્તવિક ગુણો અને ઉપયોગિતા અનુભવ્યાં છે. એથી સમગ્ર પ્રજાએ સર્વ સંમતિથી ગાયનો આંગણાની કામધેનુ તથા માતા તરીકે સ્વીકાર કર્યો છે.

ગાયની વૈજ્ઞાનિક ઓળખ:- વર્તમાન વિજ્ઞાને સમગ્ર પૃથ્વીનાં પ્રાણીઓનાં શારીરિક બંધારણનો અભ્યાસ કરીને ભારત, એશિયાખંડ અને આફ્રિકાખંડનાં પોતાની પીઠ પર ખૂંધવાળા ગોવંશને બોસઈન્ડિક્સ વર્ગનાં પ્રાણી તરીકે ઓળખ આપી છે. જ્યારે યુરોપ-અમેરિકાનાં પીઠ પર ખૂંધ વગરનાં જર્સી, એચ.એફ. જેવાં પ્રાણીઓને 'બોસટોરસ' વર્ગનાં પ્રાણી તરીકે ઓળખ આપી છે. બન્નેનું બંધારણ જુદું છે.

જર્મન વૈજ્ઞાનિક બોરિસ વેલ્સે સંશોધનથી સાબિત કર્યું છે કે ભારતની ગાયોનાં દૂધ-ધી-દહીં-છાસ-ગૌમૂત્ર-ગોબરમાં જે ગુણ છે, એ વિદેશની જર્સી/એચ.એફ. પ્રાણીઓનાં આ પદાર્થોમાં નથી, ઉલ્ટા અવગુણ છે. ન્યુઝીલેન્ડમાં વર્તમાન વિજ્ઞાને સંશોધનથી સાબિત કર્યું છે કે

પોતાની પીઠ પર ખૂંધવાળી ભારતની ગાયોનું બંધારણ અને ખૂંધ વગરનાં જર્સી/એચ.એફ. બોસટોરસ જાનવરોના દૂધનું બંધારણ સંપૂર્ણ જુદું છે. આ વૈજ્ઞાનિકોએ જર્સી/એચ.એફ. જાવનરોનાં દૂધનાં જીનને એચ.૧ જીન તરીકે અને ખૂંધવાળી ગાયનાં દૂધનાં જીનને એચ.૨ જીન તરીકે ઓળખાવેલ છે. આ વૈજ્ઞાનિકોનું તારણ છે કે પીઠ પર ખૂંધ વગરનાં જર્સી/એચ.એફ. પ્રાણીઓનાં દૂધ-ધી-છાસથી હૃદયરોગ, ડાયાબીટીસ, સાંધાના રોગો, પેટના રોગો, મગજના રોગો, એલર્જી જેવા અનેક રોગો થાય છે. જ્યારે ભારતની ખૂંધવાળી ગાયોનાં દૂધ-ધી-છાસથી અનેક રોગો મટે છે. ન્યુઝીલેન્ડમાં માનવ વસતી અલ્પ અને ચરિયાણ ભૂમિ પુષ્કળ હોવાથી જર્સી/એચ.એફ. જાનવરો ખૂબ વિકસાવેલ છે. જેનો ન્યુઝીલેન્ડ સરકારે કમશ: નિકાલ કરી ભારતની દેશી ગાયોનું પ્રમાણ વિસ્તારવાનો નિર્ણય લીધો છે.

ભારતનાં અનમોલ ગૌવંશો: ગીર, કાંકરેજ, થરપાકર(સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છ, રાજસ્થાન), શાહીવાલ(પંજાબ), હરિયાણી (હરિયાણા), રાઠી, નાઈરા(નારશિંગ), નાગોરી(રાજસ્થાન), માલવી અને નિમાડી(મધ્યપ્રદેશ), ખીલ્વારી, દેઓની અને ગાંવલાવ(મહારાષ્ટ્ર), ઓંગોલ(આંધ્રપ્રદેશ), અમૃતમહાલ, હલીકર અને કિખાવેલી(કર્નાટક) જેવા ગોવંશને વર્ણસંસ્કરથી બચાવવા જરૂરી છે.

ગાયનું દૂધ:-

ગાયના દૂધમાં છ:૧ અને છ:૨ બે પ્રકારનાં પ્રોટીન હોય છે. હાલમાં ભારતનાં પશુઓ પર સંશોધન કરતી સંસ્થા NBAGR (National Bureau of Animal Genetic Resources) (કરનાલ-હરિયાણા)એ તમામ ગાયોનાં દૂધનો અભ્યાસ કર્યો, જેમાં ભારતની દેશી ગાયો જેવી કે ગીર, કાંકરેજ, લાલસિંધી, શાહીવાલ, થરપાકર તથા રાઠી ગાયનાં દૂધમાં A:2 પ્રોટીન ૮૮ ટકા હોય છે. દૂધમાં જેટલું A:2 પ્રોટીન વધારે એટલું આરોગ્યની વૃદ્ધિમાં વધુ મદદરૂપ રહે છે. વિદેશી ગાયો જેવી કે એચ.એફ. અને જર્સી ગાયોમાં રહેલું A:1 પ્રોટીન કે જેમાં BCM-7 ટોક્સીન હોવાથી લાંબા

ગાળે ડાયાબીટીસ, અનિદ્રા, સ્થૂળતા, બાળઅવસ્થામાં મૃત્યુ, ચેતાતંતુની નબળાઈ અને હૃદય રોગને આમંત્રે છે. જ્યારે દેશી ગાયનાં દૂધમાં રહેલું A:2 પ્રોટીન આરોગ્ય માટે અમૃત સમાન છે. આ ઉપરાંત ભારતીય વંશની ગાયનાં દૂધમાં એક મહત્ત્વનું ઘટક ઓમેગા-૩ ફેટી એસીડ (Omega-3 fatty Acid)વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. જે આપણા શરીર માટે ખૂબ જ ગુણકારી છે. તથા સેરીબ્રોસાઈડ (Cerebroside)નામનું તત્ત્વ છે જે મગજ અને બુદ્ધિનાં વિકાસ માટે સહાયક બને છે - તે એક મહત્ત્વનું 'બ્રેઈન ટોનિક' છે.

ભારતીય વંશની ગાયનાં દૂધમાંથી એક વધુ મહત્ત્વનું તત્ત્વ ખૂબ જ પ્રમાણમાં મળે છે જે CLA (કોન્યુગેટેડ લીનોલીક એસીડ)ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. દૂધમાંથી કુદરતી મળતું CLA શરીર માટે લાભકારી છે. જે કેન્સર અને ડાયાબીટીસ વિરોધી સિદ્ધ થયેલ છે. કુદરતી ઘાસચારો ચરવાવાળી ગાયના દૂધમાં CLA તત્ત્વનું પ્રમાણ વિશેષ માત્રામાં મળે છે.

ભારતીય વંશની ગાયની ખૂંધમાં સૂર્યકિતુ નાડી હોય છે. તેનાં દ્વારા સૂર્યનાં કિરણો ઝીલીને શરીરમાં ઉતારે છે તેમાંથી સૂવર્ણતત્ત્વ પેદા થાય છે તેથી ગાયનું દૂધ પીળાશ પડતા સૂવર્ણ રંગનું હોય છે. તેમાં સૂવર્ણ ભસ્મના ગુણો હોય છે. ફક્ત ભારતીય વંશની ગાયના દૂધમાં જ 'સ્ટ્રોન્શીયમ' (Strontium) નામનું તત્ત્વ છે જે અણુવિકિરણો સામે પ્રતીકારક શક્તિ ધરાવે છે.

ડોક્ટર ન્યુટમેન કહે છે કે જો તમે તમારા દેશનાં બાળકોનું સુખ અને કલ્યાણ ઈચ્છતા હો અને તેમને બુદ્ધિશાળી બનાવવા માગતા હો તો બાળકોને રોજ તાજું ગાયનું દૂધ આપો.

આમ ગાયનું દૂધ મધુર, સ્વાદિષ્ટ, રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર છે. ઓજસ, તેજસ, બળ, વીર્ય, ક્ષમતા અને સહનશીલતા જેવી છ ઈશ્વરીય શક્તિ આપનાર છે. પૃથ્વી પરનું અમૃત છે.

આજ રીતે ગાયનાં દૂધનાં દહીં, માખણ, છાસ

વિ.પણ શાતાદાયક, સ્વાસ્થ્યવર્ધક, પોષક અને ઉપયોગી છે.

દેશી ગાયનું ઘી: -

ઠંડુ, સુગંધી, સ્વાદિષ્ટ, રુચિકારક, ધાતુવર્ધક; આંખોનું તેજ, બુદ્ધિ, સૌંદર્ય, શુક્રાણુ, વીર્ય વધારનાર; ઓજસ્વિતા, તેજસ્વિતા અને બળ આપનાર; બાળકની વૃદ્ધિ, અતિ દુર્બળને ઉપયોગી અને હિતકારી છે. હૃદય તથા સ્વરને હિતકારી શ્રેષ્ઠ રસાયણ અને સ્વસ્થ આયુષ્ય સ્થાપક છે. પિત્ત, વાયુ, કબજિયાત, બળતરા, ગરમી, તરસ મટાડનાર છે. ગાયનાં ઘીનાં નિત્ય સેવનથી માનસિક ભય, ભ્રમ, ચક્કર, ગભરામણ, ડીપ્રેશન, દ્વિધા અને વિસ્મૃતિ જેવા શરીર-મન મગજ-હૃદયનાં રોગ મટે છે, અને આજીવન થતાં નથી. ગાયનું ઘી શ્રેષ્ઠ પોષક પદાર્થ છે, અને તેમાં પણ ગીર ગાયનું વલોણાનું ઘી તો ઘાતક રોગોમાં આશ્ચર્યજનક પરિણામ આપે છે.

આયુર્વેદ તથા એલોપથી ઘણા બધા રોગોમાં ઘી ખાવાની મનાઈ કરે છે, તે ભેંસના દૂધ-ઘી માટે છે, જે રોગો મટાડવાના બદલે તેને વિકરાવે છે. જ્યારે દેશી ગાયનું ઘી અને તેમાં પણ ગીર ગાયનું ઘી શ્રેષ્ઠ ઔષધનું કામ કરે છે. પણ ઘી વલોણાનું - દહીં બનાવી - તેમાંથી વલોણાથી માખણ ઉતારીને તેમાંથી બનાવેલ ઘી હોવું જોઈએ. મલાઈમાંથી બનાવેલ કાચું ઘી નહીં.

ગાયનાં દૂધ-ઘીનાં ચમત્કારિક પરિણામો:-

હૃદયરોગથી મુક્તિ: મારી હૃદયની ત્રણ નળીઓ ૭૦ ટકા બંધ થઈ ગઈ હતી. પરશોતમભાઈ સીદપરા અને તપોધન ભગતની સલાહથી દેશી ગાયનાં દૂધની એક કપ ચામાં દેશી ગાયનું એક ચમચી ઘી નાંખી પીવાનું શરૂ કર્યું. નવ મહિનામાં કોઈપણ દવા વગર નળીઓ ખુલી ગઈ અને કોલેસ્ટ્રોલ પણ સામાન્ય થઈ ગયું. વિના તકલીફે ત્રણ પહાડ ચડીને ૨૭ કિ.મી.ની ગિરનાર પરિક્રમા પૂર્ણ કરી. દેશી ગાયનાં ઘીથી બ્લડ પ્રેસર ઘટાડનાર ત્રણ યુવાન પણ સાથે હતા.

અતુલભાઈ ડી.પટેલ-BAPS સાળંગપુર મો.

૯૪૨૮૦૬૫૧૩૪ : સાત મોટા રોગોથી મુક્તિ. મને સાત રોગો (૧) સાયનસ (૨) અસ્થમા (૩) હાઈ બી.પી. (૪) અનિદ્રા (૫) ડાયાબીટીસ (૬) ક્યારેક હૃદયના ધબકારા થોડીવાર માટે અનિયમિત થઈ જવા (૭) ઉંદરી - વાળ ખરી જવા જેવા રોગ હતા. એલોપથી દવાઓ, બીમારીઓ અને ખર્ચથી હું થાકી ગયેલ. લોનાવાલાનાં તાંબેજીની પણ દવા કરી જોઈ. છેવટે એક વૈદની સલાહથી રોજ સવારે ચામાં ગીર ગાયનું બે ચમચી ઘી નાંખીને પીવાનું શરૂ કર્યું. ચમત્કાર થયો હોય તેમ બે મહિનામાં જ સાતેય રોગથી મને મુક્તિ મળી. જે જિંદગીભર લેવાનો સંકલ્પ કરેલ છે. મારું વજન ૧૦૨ કિલો હતું, તે પણ ૭૬ કિલો થઈ ગયું છે. ગાઢ નિદ્રા આવે છે.

રાજુભાઈ જાની - અધિક્ષક માહિતી ખાતું, રાજકોટ ફોન નં. ૯૮૨૫૭૬૫૫૮૮ સમય ૧૦-૦૦ થી ૮-૦૦: “અમે ૬૦૦ દંપતીને દેશી ગાયનાં દૂધ-ઘીના આહારથી અને થોડી આયુર્વેદિક દવાથી સંતાન પ્રાપ્તિ કરાવેલ છે.

વૈદ એમ.ડી. જાડેજા. મોરબી મો. ૯૮૨૫૭ ૨૩૮૦૦: ગાયના ઘીથી અંધાપો ગયો. મારી આંખોમાં લોહી આવી જવાની તકલીફ થઈ. નામાંકિત ડોક્ટરોની સારવાર કરાવી પણ સારું થવાને બદલે સંપૂર્ણ અંધાપો આવી ગયો. એક વૈદની સલાહથી રોજ નાકમાં ગીર ગાયના ઘીનાં ત્રણ ત્રણ ટીપાં નાંખવાથી બે માસમાં આંખોનું તેજ પાછું આવી ગયું.

જીવન ડુંગર. રાજકોટ મો. ૯૮૨૫૧૮૪૬૫૪ : ગાયના ઘીનાં ત્રણ ત્રણ ટીપાં રોજ નાકમાં (રાત્રે) નાંખવાથી માર્શ્મન, માથાનો દુખાવો, કાનમાં દરદ, ઓછું સંભળાવું, આંખનાં દરદો વિગેરેમાં મુક્તિ મળેલ છે.

ગૌમૂત્ર:-

આયુર્વેદ તથા વિજ્ઞાનનાં અનેક પરિક્ષણોથી એ સાબિત થયેલ છે કે ગૌમૂત્ર રેચક-સારક, લેખન, ભેદક, શોષક છે. આખા શરીરમાંથી કફ, વાયુ, જામેલા ક્ષારો, કોલેસ્ટ્રોલ, ઝેરી તત્ત્વો, મરેલા કોષો, કેન્સર કે અન્ય રોગોની ગાંઠો ઓગાળીને બહાર કાઢનાર છે. દીપક અને પોષક

છે. આથી ગૌમૂત્રથી કેન્સર , ડાયાબીટીસ, બી.પી., હૃદયરોગ, શ્વાસ, ઉધરસ, કફ, સોરાયસિસ કે ચામડીના રોગો, સંધિવા, પેટના રોગો, દાંત-મુખના રોગો, નેત્ર રોગ, માનસિક રોગો, જેવા ૧૫૦ રોગ મટાડનાર સંજીવનીરૂપ ઔષધ છે.

આ દર્દીઓએ જાણકાર કે વૈદની સલાહ મુજબ જ ગૌમૂત્ર લેવું.

ગાયના ધીનો દીવો:

આપણા ઋષિમુનિઓએ સંશોધન કરી વેદ-પુરાણો-આયુર્વેદનાં ગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે ગાયના ધીનો દીવો, અગ્નિહોત્ર કે યજ્ઞ કરવાથી પૃથ્વી, જળ, વાયુ, અગ્નિ, આકાશ - પંચમહાભૂતનું શુદ્ધિકરણ થાય છે. આ સત્યને સમર્થન આપતા રશિયન વૈજ્ઞાનિક સરોવીએ પ્રયોગથી સાબિત કર્યું કે ૧૦ ગ્રામ ગાયના ધીના દહનથી એક ટકા ઓક્સિજન શુદ્ધ થાય છે. આથી દેશ અને વિશ્વનાં દરેક ઘર, ધર્મસ્થાન, ઓફિસ, સંસ્થા, વિદ્યાપીઠ, ઉદ્યોગ, ગૌશાળા, ખેતર, વાડીમાં ગાયનાં ધીનો દીવો, અગ્નિહોત્ર કે યજ્ઞ કરવો.

ગાયના દૂધ, ઘી, ગૌમૂત્ર, પંચગવ્યના ઉપયોગ, બુદ્ધિ, શક્તિ-વર્ધક તથા રોગપ્રતીકારક ગુણો વિષે સંક્ષિપ્તમાં આપણે જાણ્યું. આ અંગે ભેખ લઈ ઊંડો અભ્યાસ કરી દેશી ગાય અને ખાસ કરીને ગીર ગાય અને કાંકરેજ ગાય બચાવ અને સંવર્ધન તથા ઘેર ઘેર ગાય વસાવવાનાં ભગીરથી કાર્યને પોતાનું જીવન સમર્પિત કરી છેલ્લાં કેટલાય વરસોથી દિવસ રાત આજ કાર્યને જીવનધર્મ બનાવનાર કર્મયોગી આદરણીય મુ. શ્રી મનસુખભાઈ સુવાગિયાને કોટી કોટી વંદન. તેમના આ સેવા યજ્ઞના ભાગરૂપે તેમણે ૫૦ કરતાં વધારે ચેકડેમો બનાવીને વેરાન થયેલ ગામોને નંદનવન બનાવ્યાં તથા બે લાખ કરતાં વધારે ગીર ગાય ખેડૂતોનાં ઘરે વસાવરાવી ધરતી પુત્રોને જગતના તાત તથા સમૃદ્ધ અને સંપન્ન બનાવવાનું ભગીરથ કાર્ય કર્યું છે. આવો આપણે બધા તન, મન, ધન અને સમય આપીને તેમને પૂરતો સહકાર આપીને રાષ્ટ્રને સશક્ત - સમૃદ્ધ બનાવવાનું ધર્મ કાર્ય કરીએ.

જુલાઈ: ૨૦૧૯

હાલમાં જ ફર્ટિલાયઝર(કેમિકલ ફર્ટિલાયઝર)ના શોધક જર્મન વૈજ્ઞાનિક શ્રી જસ્ટન લીબીગેએ કબૂલ કર્યું, “ભગવાન મને માફ કરે, મેં ફર્ટિલાયઝરની શોધ કરીને મોટું પાપ કર્યું છે. મારો કેમિકલ ફર્ટિલાયઝરનો સિદ્ધાંત, થિયરી અને શોધ તદ્દન ખોટી હતી. તેનાં કારણે જમીનમાં રહેલા ક્રોડો બેક્ટરિયા અને અર્થવર્મ (અળસિયા) જેવા જીવો મરી જાય છે. જમીન નિર્જીવ(ડેડ) બની જાય છે. ફર્ટિલાયઝર ગરમ હોવાથી જમીનનો ભેજ ખતમ થઈ જાય છે. પાકોને નુકશાન થાય છે. સેન્દ્રીય તત્ત્વોનો નાશ થાય છે.

ફર્ટિલાઈઝરથી ઉત્પન્ન અમ્લ, ફફો વગેરે ખાવાથી મનુષ્યોમાં રોગો અને મૃત્યુનું પ્રમાણ વધ્યું છે. તેનાં કારણે પાકોમાં પણ જીવાતો અને રોગોનું પ્રમાણ વધ્યું છે. મારી શોધનાં વિનાશક અને ભયાનક પરિણામો જોયાં પછી મને ખૂબ જ પસ્તાવો અને દુઃખ થઈ રહ્યું છે. હું સમગ્ર માનવ જાતિનો, કુદરતનો અને ભગવાનનો ગુનેગાર છું.”

દરેક ખાદ્ય પદાર્થો - અનાજ, કઠોળ, ફળ, શાકભાજી, દૂધ, ઘી, તેલ, ગોળ વિ. દવાઓ અને કેમિકલ ફર્ટિલાયઝરોનાં કારણે પોષણયુક્તને બદલે પ્રદૂષણયુક્ત ઝેરી બની ગયાં છે. તેમાંથી બચવા માટે પણ સજીવ ખેતી - દેશી ખાતર જ એક યોગ્ય ઉપાય છે. આજે જાપાન, યુરોપ, અમેરિકા તથા કેટલાય દેશો ઓર્ગેનિક ખાદ્ય પદાર્થો વાપરતા થયા છે. તેમાંયે ઉત્તમ - ગાય આધારિત ખેતી-ઉત્પાદનો શુદ્ધ, સાત્ત્વિક, તથા સ્વાદમાં પણ શ્રેષ્ઠ સાબિત થયાં છે. એટલે ગાય બચાવો, ગાય વસાવો અને સશક્ત, સ્વસ્થ અને સમૃદ્ધ બનો. કર્મયોગી મુ. શ્રી મનસુખભાઈ સુવાગિયાના સેવાયજ્ઞમાં શક્ય આહુતિ - સહકાર આપીને ધર્મકાર્ય, દેશભક્તિમાં સહભાગી બનીએ.

●-----●●●-----●●●-----●

૪૦૪, સુંદર ટાવર, ટી.જે. રોડ, શીવરી(વે) મુંબઈ. ૪૦૦૦૧૫

(૧૦) ગાંધીજીનો શિક્ષણ વિચાર

- પ્રવીણ કુકડિયા

ગાંધીજીના જન્મને દોઢસો વર્ષ થાય કે અઢીસો તેણે આપેલા વિચારો ક્યારેય જૂના થવાના નથી. ગાંધીજીએ જીવનના લગભગ બધા જ ક્ષેત્રો વિશે પોતાની અનુભૂતિનું નવનીત જગત સામે ધર્યું છે. એમાંય શિક્ષણ વિશે તેમના વિચારો માત્ર ભારત જ નહીં જગતભર માટે પાયારૂપ અને કાયમી લાગી રહ્યા છે. કહેવાય છે કે કવિઓ વિદ્વાનો કાંતદ્રષ્ટા હોય છે. તે આગળનું જોઈ શકે છે. ગાંધીજી આવા કાંતદ્રષ્ટા હતા. તેમણે વીસમી સદીમાં એકવીસમી સદીનો કેળવણી વિચાર આપ્યો.

ગાંધીજીનો શિક્ષણવિચાર અવૈજ્ઞાનિક કે અડસટિયો નહોતો. તેમણે પોતાના અંગત જીવનની વાતોને પણ વૈજ્ઞાનિક પીઠીકા સાથે કડક પરીક્ષણ બાદ જ આખરીરૂપ આપ્યું હતું તેમાંય એ પૂરેપૂરા સ્થિતિસ્થાપક રહ્યા છે. ગાંધીજી કહે છે કે અત્યારે મારો જે-તે વિચાર આખરી છે; આવતી કાલે મારું મન પરિવર્તનવાળું પણ હોઈ શકે. ગાંધીજીએ પોતાની આત્મકથાનું નામ ‘સત્યના પ્રયોગો’ એવું વૈજ્ઞાનિકતાની બેવડી સ્થાપના કરતું પસંદ કર્યું. વિજ્ઞાન સત્યાસત્યનું પરીક્ષણ કરે-વિજ્ઞાન આવું પરીક્ષણ પ્રયોગો કરીને કરે. આ રીતે એમણે જીવનને સ્પર્શતા બધાંજ પાસાંને પ્રયોગની તાવણીમાં તાવીને જ કસ્યાં. આ બધાંજ ક્ષેત્રોમાં તેમના જીવનનું જો કોઈ નિયોડરૂપ ક્ષેત્ર હોય તો તે શિક્ષણ. પોતાના જીવનના ઉત્તરાર્ધ (૧૯૩૭)માં શિક્ષણ વિશે બહુ મનોમંથન બાદ પોતાનો આગવો વિચાર ‘નઈ તાલીમ’ રૂપે દેશ સામે મૂક્યો. આ નામનો પણ વિચાર કરવા જેવો છે. ‘નઈ’ એટલે નવી. શિક્ષણ હંમેશા નવીનતાને પ્રાધાન્ય આપતું હોવું જોઈએ. આપણું હાલનું શિક્ષણ લગભગ અઢીસો-ત્રણસો વર્ષ જૂનું છે. અને એ પણ આપણી જરૂરિયાતને ધ્યાને રાખીને નિયત કરેલું તો નહોતું જ; એ આપણે જાણીએ છીએ. મેકોલે બ્રાન્ડ આ શિક્ષણ તો આપણને સબળા બનાવવાને બદલે નબળા પાડવા માટે આપણા પર થોપી દીધેલું હતું. એમાં જીવન સાથેનો અનુબંધ સાવ ગેરહાજર હતો. આવા પ્રકારના શિક્ષણનો તીવ્રપણે વિરોધ સૌ પ્રથમ ગાંધીજીએ જ કરેલો. ‘આજની કેળવણી

તો નકામી છે. જે છોકરાઓ શાળા કોલેજોમાં શિક્ષણ મેળવે છે તેમને અક્ષરજ્ઞાન ઉપરાંત બીજું કંઈક જોઈએ છે. એ અક્ષરજ્ઞાન આપણાં બીજાં અંગોને નકામાં બનાવી દે તો કહીશ કે, મારે તમારું જ્ઞાન નથી જોઈતું.’ ગાંધીજીને તો જૂનવાણી શિક્ષણને ઉખાડી ફેંકવું હતું તેથી એમણે પોતાના શિક્ષણને ‘નઈ’ વિશેષણ લગાડ્યું. હવે રહ્યો ‘તાલીમ’ શબ્દ. તાલીમનો શબ્દકોશગત અર્થ ભલે ‘શીખવવું’ એવો થતો હોય પણ અહીં તેનો જરા વ્યાપક અર્થ લેવાનો છે. અહીં ‘શીખી ગયા પછી પૂર્ણ થતું’ એવો અર્થ નથી પણ ‘જીવનભર થતી રહેતી પ્રક્રિયા’ ગણવાનું છે. આવી નઈ તાલીમ વિદ્યાર્થી જીવનભર મેળવતો રહે છે અને તેમાંથી આનંદ પામતો રહે છે. એવો વિશાળ અર્થ લેવાનો છે. ગાંધીજી નઈ તાલીમની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે. ‘મારી નઈ તાલીમની વ્યાખ્યા એ છે કે, જેને નઈ તાલીમ મળી છે તેને જો ગાદી પર બેસાડશો તો એ ફૂલાશે નહીં અને ઝાડું આપશો તો એ શરમાશે નહીં. તેને માટે બન્ને કામની સરખી જ કિંમત હશે. તેના પ્રત્યેક અંગને કામ મળશે, તેની બુદ્ધિ તથા તેના હાથ સાથે સાથે ચાલશે.’

હવે ગાંધીજીની આ નઈ તાલીમને આજના શિક્ષણની અનિવાર્ય જરૂરિયાત તરીકે મૂલવીએ. વિનોબાએ ગાંધીજીની શિક્ષણ ફિલસૂફીને ત્રણ શબ્દોમાં વર્ણવી છે.

સત્ય- જીવનનું લક્ષ્ય

સંયમ- જીવનની પદ્ધતિ

સેવા- જીવનનું કાર્ય

આજના યુગમાં માણસની ઉપર્યુકત આ ત્રણ જીવનરીતિ સાવ અવળમાર્ગે જઈ રહેલી માલુમ પડે છે. આપણે આ જીવનરીતિઓ માત્ર શિક્ષણલક્ષી અભિગમે વિચાર કરીએ. આજે આપણે શિક્ષણને વ્યવસાય મેળવવાનું સાધનમાત્ર બનાવી દીધું છે. આજના વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન અને વિદ્યા સાથે કંઈ લેવા-દેવા નથી તેથી આપણા શિક્ષણમાં સંશોધન કરવાનો ખ્યાલ સાવ ગેરહાજર છે. આને કારણે આપણા વિદ્યાર્થીઓ જગતને કોઈ મૌલિક આવિષ્કાર આપી શકતા નથી. આપણી પ્રાચીન શિક્ષણ-પ્રણાલીમાં આવા

પ્રકારની સંશોધનપરકતા મોજૂદ હતી. એનો ખ્યાલ આપણાં પ્રાચીન સૂત્રોમાંથી મળે છે. જેમકે ‘સ્વાધ્યાય મા પ્રમદઃ’ અને ‘સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે.’ આપણી પ્રાચીન શિક્ષણ-પ્રણાલી અત્યારે માત્ર અવશેષરૂપ બની રહી છે. એટલે ગાંધીજીની દૃષ્ટિએ શિક્ષણનું મૂળ ધ્યેય સત્યનું શોધન કરવું જ હતું. આ પૃથ્વીપટ્ટે સંશોધન કરવાની પાર વિનાની શક્યતાઓ પ્રજ્ઞાવાન વિદ્યાર્થીઓની રાહ જોઈ રહી છે. આપણા વ્યવસાયસેવી શિક્ષણે આપણી સત્યની શોધ કરવાની વૃત્તિ જ ખતમ કરી નાખી છે. ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં કેટ-કેટલા પ્રયોગો કર્યા! માનવના રાજનૈતિક, સામાજિક, શૈક્ષણિક, નૈતિક, શારીરિક વગેરેને લગતા અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ એમણે એક વૈજ્ઞાનિકની ઢબે કરી આપ્યું. આ અર્થમાં તેમનું સમગ્ર જીવન એક પ્રયોગશાળા-સત્યના શોધનની પ્રયોગશાળા બની રહ્યું કહેવાય. આ બાબતને આજના શિક્ષણે અનુસરવાની તાતી જરૂરિયાત છે. દરેક વિદ્યાર્થી સત્યશોધક બને અને દરેક શાળા સંશોધનની કાર્યશાળા (workshop) બને. આવાં સંશોધનો માત્ર પોથીમાનાં રીંગણાં ન બની રહે પણ માનવના રોજ-બરોજના વ્યવહારમાં ઉપયોગી થાય.

આજના સમયની પરિસ્થિતિ ગઈ કાલના શિક્ષણનું પરિણામ છે. આજનો માણસ બધી જ બાબતમાં અસંયમિત જીવન-પ્રણાલી તરફ ગતિ કરી રહ્યો હોય તેમ લાગે છે. ‘એ દિલ માંગે મોર’ એ ન્યાયે માણસની મહત્વાકાંક્ષાઓને કોઈ આરો-ઓવારો નથી. આજે દરેકને વહેલી તકે બને તેટલો ઉપભોગ કરી લેવો છે, પછીની પેઢીનું જે થવું હોય તે થાય! આવા ઉપભોગી વલણની પાછળ ગઈ કાલનું આવા પ્રકારનું આપણું શિક્ષણ જવાબદાર છે. કહેવાયું છે કે આ પૃથ્વી તેમાં વસતા બધા જ જીવોની જરૂરિયાત સંતોષવા માટે પૂરતી છે પણ અસીમિત જરૂરિયાતવાળા એક માણસની મહત્વકાંક્ષા સંતોષવા પૂરતી નથી. આજનો માણસ આભાસી આનંદની પાછળ પડી કુદરતી અને માનવસર્જિત સંસાધનોનો બેફામ ઉપભોગ કરી રહ્યો છે. આવી સમસ્યાનો ઉકેલ ગાંધીજીની નઈ તાલીમમાં ‘સાદું જીવન ઉચ્ચ વિચાર’ સૂત્રમાંથી સારી રીતે જડશે. નવી પેઢીના આ ઉપભોગવાદને જલદી કાબુમાં લાવવા માટે આપણી પાસે હાથવગું સાધન નઈ તાલીમ છે. નઈ તાલીમ બાળકને આરંભથી જ સાદા જીવનની જરૂરિયાતને સમજાવે

છે. આખરે માણસજાતને ભૌતિક સુખ કરતાં આધ્યાત્મિક, કલાકીય સુખની જ વધારે જરૂર છે. ભૌતિક સુખ તો આભાસી છે; જ્યારે આધ્યાત્મિક અને કલાકીય સુખ ચિરંજીવી અને અસલી છે. આપણે જેમ-જેમ ભૌતિક રીતે પ્રગતિ કરતા જઈએ છીએ તેમ-તેમ આવા અસલી આનંદથી અળગા થતા જઈએ છીએ.

આજનો માણસ સ્વાર્થી બની ગયો છે. પૈસા પાછળની આંધળી દોટ તેને સાચા આનંદથી વંચિત રાખે છે. પશ્ચિમના ભૌતિકવાદનાં હવે ત્યાં વળતાં પાણી થયા છે. ત્યાંના અખૂટ સંપત્તિના માલિકોને હવે એજ સંપત્તિ સાચું સુખ આપતી નથી તેથી તેઓ બધું જ છોડીને અથવા દાન કરીને જીવનના સાચા આનંદની શોધ ગાંધી વિચારોમાં કરે છે. અને તેમને ગાંધીજીનાં ‘હિન્દ સ્વરાજ’ અને ‘નઈ તાલીમ’ પુસ્તકોમાંથી સાચા આનંદનાં બીજ પ્રાપ્ત થાય છે. તો સમજી શકાશે કે આ જ વિચારો ચરિતાર્થ કરતો અભ્યાસક્રમ આપણી માટે આજથી સો વર્ષ પહેલાં ગાંધીજીએ ‘નઈ તાલીમ’ રૂપે તૈયાર કરી આપ્યો.

યુનેસ્કોએ એકવીસમી સદીની પૂર્વસંધ્યાએ વિકાસશીલ દેશોએ પોતાની શિક્ષણનીતિ ઘડવામાં ક્યા ક્યા સિદ્ધાંતો, દૃષ્ટિકોણો, વ્યવહારો ધ્યાનમાં રાખવાં તેના વિશે અભિપ્રાયો માગ્યા. જુદા જુદા દેશોના પંદર સમર્થ વિદ્વાનોએ પોતાના વિચારોનો નિયોડ ચાર આધારસ્તંભોમાં સૂત્રાત્મક રીતે રજૂ કર્યો. (૧) જાણવા માટેનું શિક્ષણ (learning to know)(૨) સર્જન માટેનું શિક્ષણ (learning to do)(૩) સમૂહજીવનનું શિક્ષણ (learning to live together)(૪) વિકાસ માટેનું શિક્ષણ (learning to be) આ સૂચિતાર્થોને સીધે સીધા ગાંધીજીની ‘નઈ તાલીમ’ની કાર્યસંહિતા સાથે સરખાવવામાં આવે તો ખ્યાલ આવશે કે એ નઈ તાલીમની નવી આવૃત્તિસમ છે.

આમ ગાંધીજીનો શિક્ષણવિચાર મનુષ્યજાતિના અસ્તિત્વ સુધી સદાકાળ પ્રસ્તુત જ રહેવાનો છે. બલકે મારું એવું માનવું છે કે જેમ સમય જશે તેમ તેની પ્રસ્તુતતા વધતી જવાની. કારણ કે તેમનો કેળવણી વિચાર શિક્ષણ જગતનું સનાતન સત્ય છે.

શ્રી પ્રો.મૂ.સર્વોદય હાઈસ્કૂલ-ઉમરાળા,
જિ.ભાવનગર-૩૬૪૩૩૦. મો.૮૪૨૮૪૮૨૫૮૪

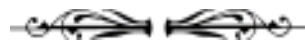

(૧૧) સંસ્થા સમાચાર - જૂન : ૨૦૧૯

- સંકલન : પ્રશાંત મહેતા

લોકભારતી સમાચાર

- તા.૦૩ અને તા.૦૪ના રોજ લોકભારતીના શુભેચ્છક દાતાશ્રી અને શ્રી હીરાલાલ ભગવતી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટના મા. શ્રી પ્રકાશભાઈ ભગવતી અને મા. શ્રી અંજનાબેન ભગવતી તથા શ્રી વિજયભાઈ કૌશલ લોકભારતીની તથા માઈધારકેન્દ્રની મુલાકાતે આવ્યાં.
- કૃષિવિજ્ઞાન કેન્દ્ર દ્વારા તા.૦૫ના રોજ વિશ્વ પર્યાવરણ દિવસની ઉજવણી ઘાંઘશી મુકામે કરવામાં આવી જેમાં ૩૫ ખેડૂત ભાઈઓએ ભાગ લીધો.
- માઈધારકેન્દ્ર ખાતે બેંગલોર સ્થિત અગસ્ત્ય ઈન્ટરનેશનલ ફાઉન્ડેશનના માર્ગદર્શન અને હીરાલાલ ભગવતી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટના સંપૂર્ણ આર્થિક સહયોગથી લગભગ દોઢેક કરોડના ખર્ચે ગામડાંનાં સરકારી શાળાઓનાં બાળકોની સંશોધનાત્મક વલણોની કેળવણી માટેનું એક વિજ્ઞાન કેન્દ્ર સ્થપવા માટે છેલ્લા કેટલાક સમયથી આપણા પ્રયત્નો શરૂ હતા. વિજ્ઞાનની શાખાઓ ભૌતિક વિજ્ઞાન, રસાયણ વિજ્ઞાન, શરીર વિજ્ઞાન, કમ્પ્યુટર ટેકનોલોજી વગેરેનાં લગભગ વીશેક લાખનાં અદ્યતન વૈજ્ઞાનિક સાધનો જુદી જુદી પ્રયોગશાળાઓમાં ગોઠવાયાં છે. ચારેક તાલીમ લીધેલા માર્ગદર્શકો આજુબાજુની સરકારી શાળાઓનાં રોજનાં સો એક વિદ્યાર્થીઓને સવારથી સાંજ સુધી બધું મુક્ત રીતે બતાવે છે, જાતે પ્રયોગો કરવા દે છે. તા.૦૪ના રોજ આ કેન્દ્રનો પ્રારંભ એકદમ સાદગીભર્યાં કાર્યક્રમથી મુખ્યદાતા મા.શ્રી પ્રકાશભાઈ ભગવતી અને મા. શ્રી અંજનાબેન ભગવતીની ઉપસ્થિતિમાં કરવામાં આવ્યો. આ કાર્યક્રમમાં આવા પ્રકારના અનૌપચારિક શિક્ષણના હિમાયતીઓ શ્રી ભદ્રાયુભાઈ વઘરાજાની, શ્રી નલિનભાઈ પંડિત, શ્રી રાજુભાઈ રાણા, શ્રી નાનકભાઈ ભટ્ટ, શ્રી ફાલ્ગુનભાઈ શેઠ, શ્રી અશ્વિનભાઈ (વિજ્ઞાનનગરી), શ્રી પ્રશાંતભાઈ ભટ્ટ, શ્રી રામચન્દ્રભાઈ પંચોળી તથા લોકભારતીના કાર્યકરો ઉપસ્થિત રહ્યાં.
- તા.૦૭ના રોજ લોકભારતી ગ્રામ વિદ્યાપીઠ ટ્રસ્ટની વ્યવસ્થાપક મંડળની એક બેઠક લોકભારતીના અતિથિગૃહમાં મળી. જેમાં વહીવટી કાર્યો અંગેના નિર્ણયો કરવામાં આવ્યા.
- તા.૦૮ના રોજ એગ્રોલોક પ્રોજેક્ટ અંતર્ગત સોયાબીન ખેતીના આયોજન અંગેની મણાર-માઈધાર-ઘઉં સંશોધન વિભાગના સંબંધિતો સાથેની એક બેઠક શ્રી અરુણભાઈ દવે અને શ્રી પ્રશાંતભાઈ ભટ્ટની ઉપસ્થિતિમાં લોકભારતી ખાતે મળી ગઈ.
- તા.૧૦ના રોજ એક્સલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝના નિવૃત્ત કાર્યકર શ્રી નીતિનભાઈ દવે અને શ્રુજન, ભૂજના કાર્યકર શ્રી રાજુભાઈ ભટ્ટ અને શ્રી દિલીપભાઈ લોકભારતીની પરિચય મુલાકાતે આવી ગયા.
- તા.૧૨થી ૩ દિવસ માટે કૃષિવિજ્ઞાન કેન્દ્રના શ્રી પ્રદીપભાઈ કયાડા અને શ્રી શિલાબેન બોરીયા 'ફૂડ પ્રોસેસિંગ ટેકનોલોજી'ની તાલીમમાં ભાગ લેવા માટે આણંદ કૃષિ યુનિવર્સિટીમાં જઈ આવ્યાં.
- તા.૧૩ના રોજ બી.એડ.-બેઝિકના રોસ્ટર રજિસ્ટર વેરિફિકેશન માટે શ્રી ધીરુભાઈ રાઠોડ અને શ્રી રિતેશભાઈ પંડયા ગાંધીનગર જઈ

આવ્યા.

- તા. ૧૪થી ૧૬ જૂન દરમિયાન ગોવા ખાતે યોજાયેલ કૃષિવિજ્ઞાન કેન્દ્રની વાર્ષિક કાર્યશાળામાં કૃષિવિજ્ઞાન કેન્દ્રના શ્રી નિગમભાઈ શુક્લ જઈ આવ્યા.
- તા. ૧૫ના રોજ શ્રી વિનીતભાઈ સવાણી જિલ્લા ખેતીવાડી અધિકારીશ્રી દ્વારા કલેક્ટરશ્રી સાથે આયોજિત મિટિંગમાં ભાગ લેવા માટે ભાવનગર જઈ આવ્યા.
- સામાન્ય રીતે ગંદા પાણીને શુદ્ધ કરવાની સમસ્યા સાર્વત્રિક હોય છે. લોકભારતીમાં આ માટે અત્યાર સુધીમાં ઘણી મથામણ કરવામાં આવી છે, પરંતુ જોઈએ તેટલી સફળતા નથી મળી. શ્રોફ ફેમિલી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટના આર્થિક સહયોગથી અને ટ્રાંસકેમ એગ્રિટેક પ્રાઈવેટ લિમિટેડ, વડોદરાના ટેક્નિકલ સહયોગથી લોકભારતીમાં વિદ્યાર્થી ભાઈઓના સ્નાનઘાટમાંથી નીકળતા પાણીના શુદ્ધીકરણનો પ્લાંટ તા.૧૪મીના રોજ લોકભારતીના કાર્યકરોની ઉપસ્થિતિમાં શરૂ કરવામાં આવ્યો.
- લોકભારતીના પૂર્વટ્રસ્ટી અને શુભેચ્છક એક્સલ ઈન્ડસ્ટ્રીઝના સ્થાપક-માલિક મા.શ્રીકાંતિસેન શ્રોફ(પૂ.કાકા)એ ૮૦થી ૮૫ વર્ષની વયે પોતાનો ચિત્રનો શોખ વિકસાવ્યો અને લગભગ બસોએક ચિત્રો બનાવ્યાં. ભાવનગર મુકામે ખોદીદાસ પરમાર આર્ટ ગેલેરીમાં તેનું પ્રદર્શન તા.૧૫થી ૧૭ સુધી યોજાયું તેના પ્રારંભિક કાર્યક્રમમાં હાજરી આપવા શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિ તા.૧૫ના રોજ ભાવનગર જઈ આવ્યા.
- ખેતીવાડી ખાતું, ગુજરાત રાજ્ય તથા કૃષિ વિજ્ઞાન કેન્દ્રના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા.૧૭ના રોજ લોકભારતી સણોસરા ખાતે જિલ્લાકક્ષાના ખરીફ કૃષિ મહોત્સવ-૨૦૧૯ની ઉજવણી અંતર્ગત કૃષિ

મેળા તથા ખેડૂત શિબિરનું આયોજન કરવામાં આવેલ. જેમાં શિહોર તાલુકાના અંદાજે ૭૨૫ ખેડૂતોએ કૃષિ તથા સંલગ્ન વિભાગોના અંદાજે ૩૦ સ્ટોલની મુલાકાત લીધેલ, કાર્યક્રમના મુખ્ય અતિથિપદે સહભાગી સિંચાઈ યોજનાના ચેરમેનશ્રી ભરતભાઈ બોઘરા સાથે અન્ય મહાનુભાવોમાં શ્રી અરુણભાઈ દેવે, ભાવનગરના જિલ્લાવિકાસ અધિકારીશ્રી, સંયુક્ત ખેતી નિયામકશ્રી, પ્રાંતઅધિકારીશ્રી, સિહોર વગેરે હાજર રહ્યા હતા.

- ગ્રામવિદ્યા અનુસ્નાતક કેન્દ્રના પ્રથમ વર્ષના પ્રવેશાર્થીઓ માટે લેખિત અને મૌખિક પરીક્ષાના આધારે અને સરકારશ્રીના પ્રવર્તમાન નિયમોને આધીન ગુણાનુક્રમે પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો છે.
- લોકભારતી લોકસેવા મહાવિદ્યાલય, સણોસરાના બી.આર.એસ. પ્રથમ વર્ષમાં સરકારશ્રીના નિયમોને આધીન મેરિટના ધોરણે ૭૨ વિદ્યાર્થીઓને બે રાઉન્ડમાં પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો.
- તા.૧૯ના રોજ બી.આર.એસ.ના ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓનો સત્રારંભ કરવામાં આવ્યો.
- લોકભારતીમાં ઉજવાતા આગામી ઉત્સવો/કાર્યક્રમોમાં મહેમાન/વ્યાખ્યાતા તરીકે નિમંત્રણ આપવા માટેની વિચારણા કરવા અને યાદી તૈયાર કરવા ઉત્સવ સમિતિની એક બેઠક તા.૧૯ના રોજ મહેમાનગૃહે મળી ગઈ, તેમાં પ્રથમ સત્રના ઉત્સવો માટેની યાદી તૈયાર કરવામાં આવી.
- તા.૨૧ના વિશ્વયોગ દિવસ નિમિત્તે બી.આર.એસ.ના વિદ્યાર્થીઓ અને કાર્યકરો દ્વારા યોગ અને તેના મહત્ત્વ વિશે જરૂરી માર્ગદર્શન કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો.
- ગ્રામવિદ્યા અનુસ્નાતક કેન્દ્રના પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓ માટે શ્રીશ્રીરવિશંકરજી પ્રાયોજિત સુદર્શન ક્રિયાનો પાંચ દિવસીય ધ્યાન શિબિરનો

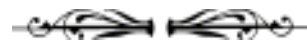
- વરસાદની ખેંચ અને તેને કારણે ઉદ્ભવેલી પાણીની પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને હાલ માત્ર લોકસેવાના ત્રીજા વર્ષના અને અધ્યાપન મંદિરના બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓના સત્રની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. છાત્રાલયોમાં વ્યવસ્થા, શિસ્ત અને આચારસંહિતાના પાલન સંદર્ભે મોટાવિદ્યાર્થીઓ તરીકે આ બંને વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને શીખામણ અને સહકારની અપેક્ષા સંદર્ભે શ્રી અરુણભાઈ દવેએ તા. ૨૨મીની સાયં પ્રાર્થનામાં વાત કરી.
- જિલ્લાશિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, ભાવનગરના આયોજન તળે ધોરણ નવ અને દસના ગણિત અને વિજ્ઞાનનાં ભાવનગર- બોટાદ -અમરેલી જિલ્લાના શિક્ષકોની સઙ્ગતા શિબિર અનુક્રમે તા. ૨૪થી ૨૬ તથા ૨૭થી ૨૯ એમ બે તબક્કે લોકભારતીમાં યોજાઈ ગઈ.
- તા. ૨૫ના રોજ લોકસેવા મહાવિદ્યાલયના ત્રીજા વર્ષનાં વિદ્યાર્થીઓનું શૈક્ષણિકવર્ષ ૨૦૧૮-૧૯નું વાર્ષિક પરિણામ મ.કૃ.ભાવનગર યુનિવર્સિટી, ભાવનગર દ્વારા જાહેર કરવામાં આવ્યું.
- તા. ૨૮ના રોજ શ્રી ધીરુભાઈ રાઠોડ ટીચર્સ યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર ખાતે એક દિવસના સેમિનારમાં જઈ આવ્યા.
- પંચાયતીરાજતાલીમ કેન્દ્રમાં તા. ૨૮ના રોજ ગ્રામ પંચાયત મંત્રી તાલીમ ઓપવર્ગ ૨૨૨માં ૭ જિલ્લાના કુલ ૨૮ તાલીમાર્થીઓ હાજર થયેલ છે. જેનું વર્ગ ઉદ્ઘાટન તા. ૨૯ના રોજ શ્રી હસમુખભાઈ દેવમુરારિ હસ્તે થયેલ જેમાં સંસ્થાના ભાવાવરણ, વિભાગો, પ્રવૃત્તિઓ, કાર્યક્રમો વગેરે વિશે ચર્ચા કરી.
- તા. ૨૯ના રોજ મ.કૃ. ભાવનગર યુનિવર્સિટી આયોજિત સ્ટાર્ટઅપ અને સાહસવૃત્તિની જાણકારી અંતર્ગત સેમિનારમાં ભાગ લેવા માટે

શ્રી ધીરુભાઈ રાઠોડ અને શ્રી રણજિતભાઈ સોલંકી જઈ આવ્યા.

- છેલ્લા ઘણા સમયથી અસહ્ય ગરમીથી ત્રસ્ત લોકભારતીનું વાતાવરણ ચાતક નજરે વરસાદની રાહ જોઈ રહ્યું હતું. છેલ્લા અઠવાડિયામાં પ્રમાણમાં ઠીક કહી શકાય તેવો વરસાદ પડ્યો અને ગરમીથી રાહત અને પાણીની સમસ્યા કંઈક અંશે હળવી થઈ.
- શ્રી અરુણભાઈ દવેએ તા. ૧થી ૪ માઈધાર રોકાયા અને તા. ૪થીએ ભાવનગર જિલ્લાના વીસેક જેટલા શિક્ષણ પ્રેમીઓને આમંત્રિત કરીને માઈધાર લોકવિજ્ઞાન કેન્દ્રના સંશોધનાત્મક વલણોથી કેળવણી આપનારા કાર્યક્રમોનો શુભારંભ કરાવ્યો. તા. ૨૧મીએ ઢેઢુકી ખાતે લોકમિત્રાની ટ્રસ્ટીમંડળની બેઠકમાં હાજરી આપી તા. ૨૫થી ૨૮ દરમિયાન મહુવા ખાતે નામદાર ગુજરાત હાઈકોર્ટે નિયુક્ત કરેલી નિષ્ણાંત સમિતિના સભ્ય તરીકે ચૂનાના પથ્થરના ખોદકામથી થનારી વિવિધ અસરોના વૈજ્ઞાનિક અહેવાલો તૈયાર કરવાની કાર્યવાહીમાં વ્યસ્ત રહ્યા. એક અનોખો, અતિ સંવેદનશીલ અનુભવ મેળવ્યો.

આંબલા સમાચાર

- તા. ૦૪ના રોજ માઈધાર મુકામે 'મોજીલુંશિક્ષણ પ્રોજેક્ટ'ની મિટિંગમાં શ્રી ગૌરાંગભાઈ જઈ આવ્યા.
- તા. ૧૮ના રોજ વિશ્વયોગ-દિવસ આયોજનની મિટિંગ પ્રાંતઅધિકારીશ્રીની હાજરીમાં યોજાઈ તેમાં શ્રી ગૌરાંગભાઈ જઈ આવ્યા.
- તા. ૨૧ના રોજ તાલુકા કક્ષાનો વિશ્વયોગ-દિવસ યોજવામાં આવેલ તેમાં પ્રાથમિક શાળા તથા લોકશાળાનાં ભાઈઓ-બહેનો તથા સૌ કાર્યકર ભાઈઓ-બહેનો જોડાયાં.

- તા.૨૫ના રોજ સ્વ.પૂ. શ્રી મૂળશંકરભાઈ ભટ્ટ જન્મદિન નિમિત્તે સાયં પ્રાર્થનામાં શ્રી લાલજીભાઈ નાકરાણીએ પ્રસંગોચિત વક્તવ્ય આપ્યું.
 - તા.૨૫ના રોજ શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મકવાણા લોકભારતી સણોસરા ખાતે રીસોર્સ પર્સનની ગણિત-વિજ્ઞાન વિષયની તાલીમ માટે જઈ આવ્યા.
 - શ્રી લાલજીભાઈ શિયાળ બે દિવસ ઓરીગામી પ્રવૃત્તિ માટે આવી ગયા. વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન સાથે ગમ્મત કરાવી.
 - શુક્રવારની સમૂહ પ્રાર્થના અનુસંધાને સુરતમાં બનેલ ઘટનામાં ભોગ બનેલ વિદ્યાર્થીઓને શ્રદ્ધાજંલિ આપવામાં આવી.
 - પ્રાર્થના અનુસંધાને ધો.૧૦ની વિદ્યાર્થીની બહેન દ્વારા ‘બીજબોલ’ વિશે પ્રેક્ટીકલી માહિતી આપી પર્યાવરણનું મહત્ત્વ સમજાવવામાં આવેલ તથા શ્રી નરેન્દ્રભાઈ મકવાણા ઉનાળું વેકેશન દરમિયાન મનાલી ટ્રેકિંગમાં ગયેલ તેના અનુભવોની વાતો કરેલ.
 - જી.સી.ઈ.આર.ટી.ઈ.ના પૂર્વનિયામક શ્રી નલિનભાઈ પંડિત સંસ્થા મુલાકાતે આવી ગયા.
 - ગુજરાત બિનઅનામત શૈક્ષણિક આર્થિક વિકાસ નિગમ-ગાંધીનગરના અધ્યક્ષ શ્રી બી.એચ.ઘોડાસરા સંસ્થા મુલાકાતે આવી ગયા.
- મણાર સમાચાર**
- તા.૪ના રોજ માયધાર મુકામે સાયન્સ સેન્ટરના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે તથા મોજીલું શિક્ષણ પ્રોજેક્ટના લોકાર્પણ પ્રસંગે નિયામકશ્રી, ગૃહપતિશ્રી તથા દર્શક લોકગંગાના બે કાર્યકરો જઈ આવ્યા.
 - તા.૮ના રોજ લોકસભાના સાંસદ ડૉ. ભારતીબેન શિયાળના શુભેચ્છા સન્માન સમારંભમાં તળાજા મુકામે શ્રી સુરસંગભાઈ ચૌહાણ જઈ આવ્યા.
 - તા.૧૦ના રોજ નવું સત્ર શરૂ થતાં નિયામકશ્રી તથા આચાર્યશ્રીની ઉપસ્થિતિમાં સત્રારંભ કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો. જેમાં નવાં પ્રવેશ પામેલ છાત્ર-છાત્રાઓને આવકારવામાં આવ્યાં.
 - તા.૧૧ના રોજ ખાલી પડેલી આચાર્યની નિમણૂકવિધિ માટેની મેટિંગ ક્ષત્રિય કન્યાવિદ્યાલય-ભાવનગર મુકામે જિલ્લા શિક્ષણાધિકારીશ્રીના અધ્યક્ષસ્થાને યોજાઈ ગઈ. જેમાં નિયામકશ્રી તથા વહીવટી કર્મચારી ઉપસ્થિત રહ્યા.
 - ‘વાયુ’ વાવાઝોડાના સંદર્ભે તા.૧૨થી ૧૪ સુધી શક્ય તેટલાં સલામતીનાં પગલાં લેવામાં આવ્યાં.
 - વિશ્વ યોગ દિન નિમિત્તે તમામ છાત્ર-છાત્રાઓ તથા કાર્યકર્તાઓ જોડાયાં. આ જ દિવસે ધો.-૮ના એન.સી.સી.ના કેડેટ્સે વિશિષ્ટ કવાયતના દાવો કર્યા.
 - તા.૨૩ના રોજ વિદ્યાર્થી મંડળની ચૂંટણી યોજવામાં આવી, જેમાં મોટાભાગના મંત્રીઓ સર્વાનુમતે પસંદગી પામ્યા. જે મંત્રીપદ માટે એક કરતા વધારે ઉમેદવારો હતા. તેની લોકશાહી ઢબે ચૂંટણી યોજવામાં આવી. તમામ નવા મંત્રીઓને શુભેચ્છા પાઠવવામાં આવી.
 - હિમાંશુભાઈ બ્રહ્મભટે (અંકલેશ્વરવાળા) વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ તા.૨૫ના રોજ સ્વચ્છતા અને વ્યસનમુક્તિની વાતો લોકસાહિત્યના માધ્યમથી સરસ રીતે રજૂ કરી.
 - તા.૨૫ના રોજ મણાર સંસ્થા પ્રાથમિક શાળાના ધો.૧ના નવા પ્રવેશાર્થી બાળકો માટેનો પ્રવેશોત્સવ યોજાઈ ગયો. જેમાં ૩૦ જેટલાં બાળકોને પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો. બાળકોને ટ્રેકટરમાં બેસાડી શોભાયાત્રા કાઢવામાં આવી. આ પ્રસંગે બહોળી સંખ્યામાં વાલીઓ અને કાર્યકરો જોડાયા.
 - સોયાબીનના બ્રીડર સીડ ઉત્પાદનના એમ.ઓ.યુ. બાબતે શ્રી અરુણભાઈ, ડૉ. સી.પી.સીંગ, શ્રી પ્રશાંતભાઈ અને શ્રી

હસમુખભાઈ દેવમુરારિની ઉપસ્થિતિમાં લોકભારતી મુકામે મિટિંગ યોજાઈ ગઈ. જેમાં મણારથી નિયામકશ્રી, ઉપનિયામકશ્રી, કૃષિકાર્યકરો તથા માઈઘારથી શ્રી પાતુભાઈ ઉપસ્થિતરહ્યા. મણારની કૃષિમાં આ વરસે ૪૫ એકરમાં સોયાબીનનું વાવેતર કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

- 'વાયુ' વાવાઝોડાને લીધે મણારની આજુબાજુના વિસ્તારમાં સારો વરસાદ પડ્યો. આયોજન પ્રમાણે સમય મર્યાદામાં સોયાબીનનું વાવેતર કરવાનું કામ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું.
- સરકારશ્રી દ્વારા આયોજિત તળાજા તાલુકાના કૃષિમેળામાં ભાગ લેવા અહીંના કૃષિ-બાગાયત વિકાસ કેન્દ્રના ડો. વીરેન્દ્રસિંગ, તેમના કાર્યકરો તથા નિયામકશ્રી તળાજા મુકામે જઈ આવ્યા. આ

મેળામાં અહીંના કૃષિ-બાગાયત વિકાસ કેન્દ્રનો સ્ટોલ રાખવામાં આવેલ.

- આ માસમાં કૃષિ-બાગાયત કેન્દ્રમાં ઉછેરવામાં આવેલ સીટ્રોનીલા સુગંધિત ઘાસમાંથી ઓઈલ કાઢવાની શરૂઆત કરવામાં આવી. આ માટેનું યુનિટ કાર્યરત થયું. એક ટન ઘાસમાંથી નિષ્પંદન પદ્ધતિથી ૫ લિટર ઓઈલ કાઢવામાં આવ્યું. આ ઓઈલનો બજાર ભાવ એક લિટરના રૂ. ૧૫૦૦થી ૨૦૦૦ હોય છે.
- આ માસમાં સંસ્થામાં પીડીલાઈટ કંપનીના શ્રી શુકલાસાહેબ, શ્રી પવનકુમાર તેમજ ભા.ડિ.કો.ઓ.બેંકના ડાયરેક્ટર શ્રી નાનુભાઈ વાઘાણી, પી. જી. હેમાણી એન્ડ કંપની, ભાવનગરના શ્રી કિશોરભાઈ શાહ, પૂર્વમંત્રી શ્રી ગજેન્દ્રસિંહ વાંસિયા વગેરે આવી ગયા.

આગામી કાર્યક્રમો
લોકભારતી, સણોસરાના કેટલાક આગામી કાર્યક્રમો નીચે મુજબ છે.

ક્રમ	તારીખ	વાર	ઉત્સવ/કાર્યક્રમ/વ્યાખ્યાન	વક્તા/મહેમાન
૦૧	૧૬-૦૭-૧૯	મંગળવાર	ગુરુ પૂર્ણિમા	શ્રી પ્રવીણભાઈ ઠક્કર
૦૨	૧૧-૦૮-૧૯	રવિવાર	પંડિત સુખલાલજી વ્યાખ્યાનમાળા(મણાર)	શ્રી રમેશભાઈ સંઘવી
૦૩	૧૫-૦૮-૧૯	ગુરુવાર	સ્વાતંત્ર્યદિન પર્વ	શ્રી સુભાષભાઈ ભટ્ટ
૦૪	૧૫-૦૮-૧૯	ગુરુવાર	રક્ષાબંધન ઉત્સવ	શ્રી નેહલબેન ગઢવી
૦૫	૨૯-૦૮-૧૯	ગુરુવાર	સ્વ.પૂ.મનુભાઈ પંચોળી પુણ્યતિથિ 'દર્શક'વ્યાખ્યાનમાળા અને લોકભારતી પૂર્વવિદ્યાર્થી સન્માન	શ્રી માધવ રામાનુજ
૦૬	૩૦-૦૮-૧૯	શુક્રવાર	સાંઢીડા મહાદેવ ભાદરવી અમાસ મેળો	સમાજ શિક્ષણનો કાર્યક્રમ
૦૭	૦૫-૦૯-૧૯	ગુરુવાર	સ્વ.પૂ.મૂળશંકરભાઈ ભટ્ટ વ્યાખ્યાનમાળા	શ્રી મનસુખભાઈ સલ્લા, ગુજરાત કેળવણી પરિષદ આયોજિત કેળવણી શિબિર
૦૮	૦૨-૧૦-૧૯	બુધવાર	ગાંધીજયંતી	શ્રી રાજુ-દીપ્તિ, કોબા, ગાંધીનગર
૦૯	૧૫-૧૦-૧૯	મંગળવાર	સ્વ.પૂ.મનુભાઈ પંચોળી જન્મદિન દર્શક 'ઓપિનિયન' વ્યાખ્યાનમાળા	મૈત્રી વિદ્યાપીઠ, સુરેન્દ્રનગર મુકામે

